

TE M I D A

TE M I D A

ČASOPIS O VIKTIMIZACIJI, LJUDSKIM PRAVIMA I RODU Br. 1, godina 20, April 2017.

Tema broja: **BEZBEDNOST I VIKTIMIZACIJA:**
IZAZOVI DRUŠTVENOG REAGOVANJA I ZAŠTITE ŽRTAVA

Izdaju:

© Viktimološko društvo Srbije i „Prometej“, Beograd

Sva prava zadržana. Zabranjeno je svako umnožavanje ili preštampavanje bez dozvole izdavača

Adresa redakcije:

Viktimološko društvo Srbije, Ismeta Mujezinovića 21/6,

11070 Novi Beograd, tel/fax: + 381 11 630 3022, e-mail: vdsrbija@gmail.com i temida.vds@gmail.com

Savet časopisa:

dr Nataša Mrvić-Petrović, Institut za uporedno pravo, Srbija; dr Slobodan Savić, Univerzitet u Beogradu, Srbija; dr Jelena Srna, redovna profesorka Univerziteta u Beogradu u penziji, Srbija; dr Nevena Petrušić, Univerzitet u Nišu, Srbija; dr Đorđe Alempijević, Univerzitet u Beogradu, Srbija; dr Tatjana Đurić-Kuzmanović, Visoka poslovna škola strukovnih studija, Srbija; dr Saša Mijalković, Kriminalističko-policijska akademija, Srbija; dr Biljana Simeunović-Patić, Kriminalističko-policijska akademija, Srbija; dr Alenka Šelih, redovna profesorka Univerziteta u Ljubljani u penziji, Slovenija; dr Goražd Meško, Univerzitet u Mariboru, Slovenija; dr Almir Maljević, Univerzitet u Sarajevu, Bosna i Hercegovina; dr Christa Pelikan, Institute for Criminology and Sociology of Law, Austrija; dr Nina Peršak, University of Ghent, Belgija; dr Ivo Aertsen, Catholic University of Leuven, Belgija; dr Stephan Parmentier, Catholic University of Leuven, Belgija; dr Jan Van Dijk, Tilburg University, Holandija; dr Antony Pemberton, Tilburg University, Holandija; dr Joanna Shepland, University of Sheffield, Velika Britanija; dr Sandra Walkate, University of Liverpool, Velika Britanija; dr Basia Spalek, Derby University, Velika Britanija; dr Brandon Hamber, Ulster University, Velika Britanija; mr Ruth Jamieson, profesorka Queen's University u penziji, Velika Britanija; dr Gail Mason, University of Sidney, Australija; dr Estela Valverde, Macquarie University, Australija; dr Michael Humphrey, University of Sydney, Australija; dr Robert Elias, University of San Francisco, SAD; dr Robert Peacock, University of the Free State, Južna Afrika; dr Karuppannan Jaishankar, Raksha Shakti University, Indija; dr Goran Bašić, Linnaeus University, Švedska.

Počasni članovi Saveta časopisa:

dr Gerd Ferdinand Kirchhof (Jindal Global University, India; University of Applied Sciences, Nemačka)

i dr Marc Groenhuijsen (Tilburg University, Holandija)

Glavna i odgovorna urednica:

dr Vesna Nikolić-Ristanović

Zamenica glavne i odgovorne urednice:

dr Sanja Čopić

Sekretarka redakcije:

mr Ljiljana Stevković

Tehnička urednica:

Jasmina Nikolić

Članovi redakcionog odbora časopisa:

dr Vesna Nikolić-Ristanović, Univerzitet u Beogradu, Srbija; dr Slobodanka Konstantinović Vilić, redovna profesorka Univerziteta u Nišu u penziji, Srbija; dr Mirjana Dokmanović, Institut društvenih nauka, Srbija; dr Ivana Stevanović, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija; dr Sanja Čopić, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija; dr Slađana Jovanović, Univerzitet Union, Srbija; dr Natalija Žunić, Univerzitet u Nišu, Srbija; mr Ljiljana Stevković, Univerzitet u Beogradu, Srbija; dr Oliver Bačanović, Univerzitet St. Kliment Ohridski, Makedonija; dr Jo-Ann Wemmers, University of Montreal, Kanada; dr Sanja Milivojević, La Trobe University, Australija.

Idejno rešenje korica i kompjuterska obrada sloga: Tatjana Rondović

UDK

343.98

ISSN (štampano izdanje)

1450-6637

ISSN (on line izdanje)

2406-0941

Tiraž:

200 primeraka

Štampa

„Prometej“

Izdavanje ovog broja finansijski je pomoglo Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

Radovi u časopisu su dvostruko anonimno recenzirani

The articles in the journal are peer reviewed

Temida je referisana u DOAJ, EBSCO i uvrštena u Emerging Sources Citation Index (ESCI)

Temida is indexed in the DOAJ, EBSCO and has been accepted for coverage in the Emerging Sources Citation Index (ESCI)

Tema:

Bezbednost i viktimizacija: Izazovi društvenog reagovanja i zaštite žrtava

Theme:

Security and Victimization: Challenges of Social Reaction and Victims' Protection

Victims of Femicide in Latin America: Legal and Criminal Justice Responses

Žrtve femicida u Latinskoj Americi:
Zakonski i krivičnopravni odgovori

Janice Joseph 3

Primena principa lokalnog vlasništva: Od viktimizacije do osnaživanja žena

Implementation of Principle of Local Ownership:
From Victimization to Empowerment of Women

Zorica Mršević
Svetlana Janković 23

Jedinice za podršku deci žrtvama i svedocima u krivičnom postupku – Domaće pravo i praksa

Units for the Protection of Child Victims
and Witnesses in the Criminal Proceedings –
Domestic Legislation and Practice

Ivana Đukić-Milosavljević
Bojana Tankosić
Jana Petković
Marija Marković 45

Peer-support Groups for Cross-Border Victims of Terrorism: Lessons Learnt in the UK after the 9/11 and Paris Attacks

Grupe za podršku za prekogranične žrtve terorizma:
Lekcije naučene u Velikoj Britaniji nakon napada
11. septembra 2001. godine u Sjedinjenim Američkim
Državama i napada u Parizu

Jelena Watkins 65

Ostale teme

Other issue articles

Uticaj jezičke barijere na uspeh žena iz mađarske nacionalne zajednice u sistemu visokog obrazovanja Srbije

The Impact of the Language Barrier on the Success
of Hungarian Minority Women in the Higher
Education System of Serbia

Karolina Lendák-Kabók 77

Prikazi konferencija

Conference reviews

Analiza diskursa zakona i strategija u oblasti rodne ravnopravnosti i zabrane diskriminacije

Discourse Analysis of Gender Equality
and Non-discrimination Laws and Strategies

Zorana Antonijević

Kosana Beker 95

XVI Conference of the European Society of Criminology "Crime and Crime Control: Structures, Developments and Actors"

Šesnaesta konferencija Evropskog udruženja
za kriminologiju „Kriminalitet i kontrola kriminaliteta:
Strukture, razvoji i akteri“

Ljiljana Stevković 119

Prikazi knjiga

Book reviews

C. E. Murray, A. Crowe

Overcoming the Stigma of Intimate Partner Abuse

Prevazilaženje stigme zbog intimnog partnerskog
nasilja

Bejan Šaćiri 129

TEMIDA

2017, vol. 20, br. 1, str. 3-21

ISSN: 1450-6637

DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM1701003J>

Pregledni rad

Primljeno: 28.11.2016.

Odobreno za štampu: 20.4.2017.

Victims of Femicide in Latin America: Legal and Criminal Justice Responses

JANICE JOSEPH*

Despite the progress that women have made in the fight against gender-based violence, it is still prevalent in various countries in the world. For many women in Latin American countries femicide is a constant reality. This paper critically analyzes femicide in Latin American countries and the legal and criminal responses to this crime. The paper defines femicide and discusses the nature and extent of femicide in Latin America. The analysis of this phenomenon in Latin American countries indicates that although some of these countries have made important strides in addressing the problem, they still face challenges in adequately preventing this crime.

Keywords: femicide, violence against women, Latin America, gender-based violence.

Introduction

Violence against women occurs in every country in the world. It also occurs in every sphere of life and it ranges on a continuum from mild to severe. The most serious form of violence against women is femicide, which is an international problem and it takes various forms. During the last decade, countries in Latin America have been experiencing an epidemic of murders of women. The purpose of this paper is to critically examine the legal and criminal justice responses to femicide in Latin America. The paper discusses the

* Dr Janice Joseph is distinguished professor of criminal justice at the Stockton University, United States of America. E-mail: josephj@stockton.edu.

definition of femicide, the extent of femicide in Latin America, factors related to femicide and the legal and criminal responses to femicide.

The Latin American countries comprise those countries in which Roman languages are spoken by the majority of the population. The countries include (Central and South America) Argentina, Belize, Plurinational State of Bolivia, Brazil, Chile, Colombia, Costa Rica, Ecuador, El Salvador, Falkland Islands, French Guiana, Guatemala, Honduras, Mexico, Nicaragua, Panama, Paraguay, Peru, Uruguay, and Venezuela. Latin American countries also include the countries of Cuba, Dominican Republic, and Puerto Rico in the Caribbean.

Definition

The term femicide was first used by Russell and van de Ven who stated that the word femicide was introduced because “we must realize that a lot of homicide is in fact femicide. We must recognize the sexual politics of murder” (Russell, van de Ven, 1976: 144). Russell (1982) argued that the word femicide focuses on the fact that when women are killed they are killed because of their gender. Caputi and Russell (1998) view femicide as the most extreme form of terrorism against women, and is motivated by hatred, contempt, pleasure, or a sense of ownership. In 1998, Campbell and Runyan refined the term femicide by suggesting that all killings of women, regardless of motive or perpetrator status, should be considered femicide (Campbell, Runyan, 1998).

In Latin America, the term *femicide* along with the term *feminicide* is used interchangeably. Feminicide is used to describe not only the social and judicial context of femicide but also a political context which examines the judicial and political structures that normalize the crime. Countries such as Chile, Costa Rica, Guatemala, Honduras, Nicaragua and Panama use the term ‘femicide’, and El Salvador, Mexico, Peru and the Plurinational State of Bolivia use the term ‘feminicide’ (Economic Commission for Latin America and the Caribbean, 2014). In general, femicide is a form of homicide which is gender based and it is the most serious and lethal form of violence against women. It can also be viewed as a form of sexist terrorism and a hate crime against women (Caputi, Russell, 1998). These murders of females are embedded in the patriarchal culture that favors masculinity over femininity and supports men’s violence against women as a form of social control.

There are different types of femicides based on the contexts in which they occur. These include intimate partner femicide, honor killing, female feticide, female infanticide, bride burning, dowry murders, and multicial femicide.¹ Intimate partner femicide is the killing of a woman by her partner. It is the most common form of femicide. Intra-familial femicide is committed by family members, such as honor killing, feticide, female infanticide (World Health Organization, 2012). Multicial femicide is committed by serial murderers and mass murderers and systematic femicide is committed during armed conflict when females are systematically slaughtered.

Extent of femicide in Latin America

There is a lack of reliable statistical data and reliable systems of information about femicide in Latin America. Official statistics are scarce, and in some countries the information is still not officially compiled. This impedes an adequate assessment of the severity of the problem. The absence of reliable records of victims also disguises the real nature and extent of the problem. Also "the problem underlying the lack of compiled data is the inability of public institutions to account for the use of technical, financial and human resources, which makes it impossible to measure, monitor and evaluate such services" (Economic Commission for Latin America and the Caribbean, 2014: 44). However, the limited data that exist can provide some insight into the magnitude of the problem in Latin America.

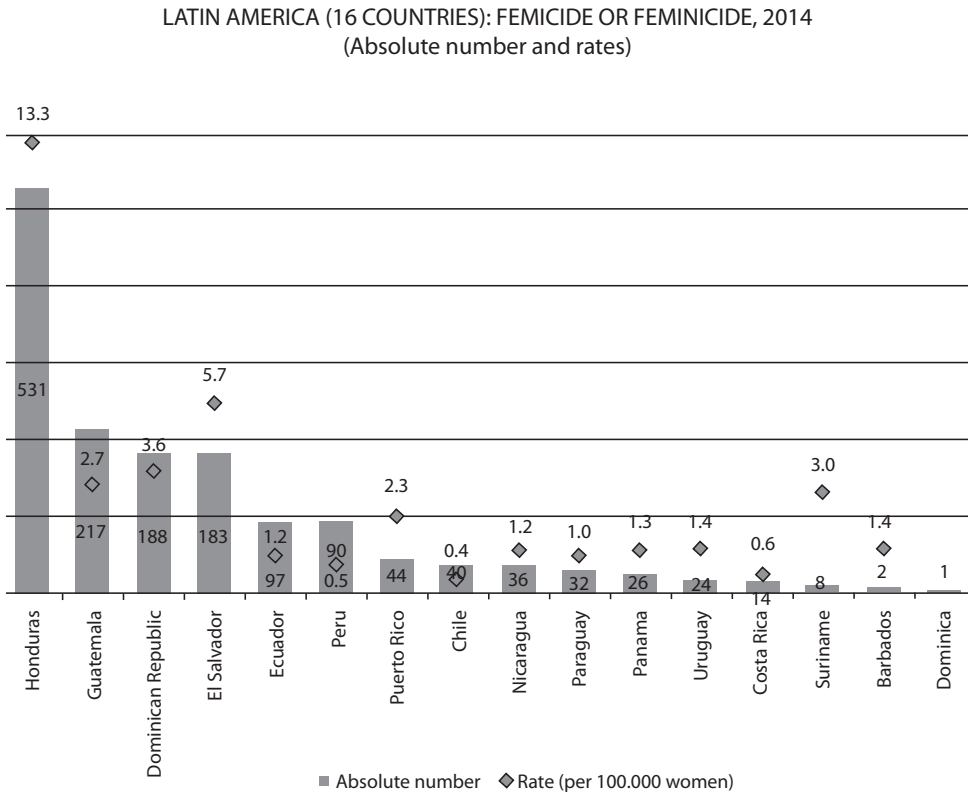
In 2016 a femicide took place every three days in Brazil (Del Rio, 2016). In 2015 in Argentina a woman was murdered every 30 hours, mainly because of her gender and six women are murdered every day in Mexico (Del Rio, 2016). In 2014, every day, at least 12 Latin American women were murdered just because they were women with a total of over 2.000 femicides. Of these females murdered in 2014, Honduras had the highest number of femicides with 531 femicides, followed by El Salvador with 183 femicides. Additional information indicates that in 2014, 88 women were killed by their partners in Colombia; 83 in Peru; 71 in the Dominican Republic; 46 in El Salvador; 25 in Uruguay; 20 in Paraguay, 17 in Guatemala and 16 in Chile (Economic Commission for Latin America and the Caribbean, 2014). An average of 4.500 women

¹ The term 'multicial femicide' include serial and mass femicides. More in: Joseph (2012).

are killed in Brazil every year, while in Colombia, a Latin American country of 47 million people, an average of one woman is killed every two days by a man because of her gender (Moloney, 2015a).

According to a study conducted by the Economic Commission for Latin America and the Caribbean (2014), in 2013 at least 1,678 women were murdered (because of their gender) in 17 countries of the region and three Caribbean countries. Furthermore, El Salvador, Honduras and Guatemala have some of the highest femicide rates in the world. Another study done in Latin America reported that El Salvador has had the highest rate of femicide in the world, with 2,250 femicides between 2010 and 2013 (La Via Campesina, 2014). Chart 1 indicates that of the 16 countries presented, Honduras, El Salvador and the Dominican Republic had the highest rate of femicides in 2014.

Chart 1. *Femicide in 16 Countries in Latin America*

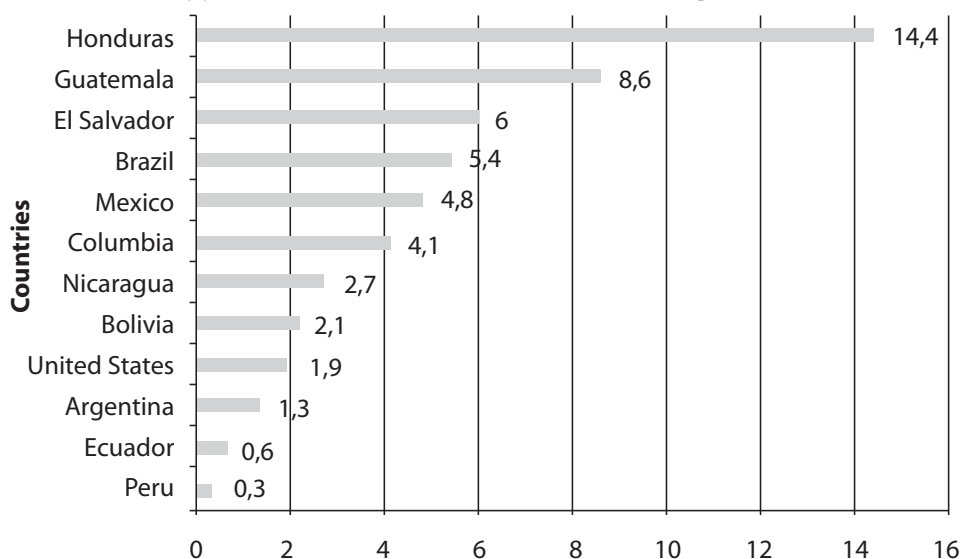

Source: Economic Commission for Latin America and the Caribbean (2014)

The Small Arms Survey (2012) indicated that about 66.000 women and girls are victims of homicides annually. This accounts for approximately 17 per cent of all victims of intentional homicides. The study also found that countries with a high rate of male homicide had a high rate of femicide as well. It also showed that firearms played a vital role in homicides and that perpetrators who used firearms to intimidate and threaten another person were more likely to use that firearm to kill that person. In fact, the data from this study showed that one out of five regions, in the study, with the highest femicide rates was Central America. In addition, the study showed that of the 25 countries with the highest femicide rates, more than half are in the Americas. This study, also, found that El Salvador had the highest rate of femicide (12 per 100.000) and the third highest was Guatemala (9.7 per 100.000) (Small Arms Survey, 2012).

In 2012, seven out of the ten countries with the highest female murder rate in the world were in Latin America. They were El Salvador with a rate of 8.9 homicides per 100.000 women in 2012, followed by Colombia with 6.3, Guatemala with 6.2, Brazil with 4.8, Mexico and Suriname are also in the top ten (Matlof, 2015; Yagoub, 2016). Between 2010 and 2013, El Salvador has had the highest rate of femicide in the world, with 2.250 femicides, Guatemala had the third and Honduras the seventh highest rate of femicides (La Via Campensia, 2014). Chart 2 also shows the rate of femicides in selected countries in Latin America and it is clear that many of the countries on that chart have rates higher of femicide than the United States (Mujica, Tuesta, 2014).

Chart 2. Rate of femicide in several Latin American countries per 100.000 (2013)

Source: Mujica, Tuesta (2014).

Nature of the violence

The majority of victims are killed by firearms, steel weapon, knives and strangulation. Their bodies are often dumped in alleys, ravines, on the sides of the road sides, sidewalks or even in the middle of public parks like litter. In some cases, the victim is dismembered, burnt, or if the murderer decides to cover the body, trash bags are often used to do so. The vicious way in which the women are murdered, as trophies of war, may attributed to the legacy of the civil wars in many of the countries, especially Central America, during which victims were tortured, disfigured, dismembered, abandoned in ditches, trash cans, or garbage bags (Stone, 2011). In some cases, the murderer will mutilate the victim's genitalia, and write degrade words or deface the corpse. There is also evidence of sexual and/or other forms of torture prior to murdering the victim (Valladares, 2012).

Reasons for the high rate of femicide

Women are more often killed by male acquaintances such as their former partners, family members, or friends. In countries with high levels of lethal violence, women are frequently attacked by gangs and organized criminal groups, and this is done in a general climate of indifference and impunity (UN Human Rights, Office of the High Commissioner, 2014). The act of femicide in El Salvador, Honduras and Guatemala is related to historical patterns of violence and abuse in Central America, where death squads and civil wars have left a legacy of violence, intimidation and ongoing impunity. But it is also linked to the prevailing history of patriarchal norms that have existed for centuries in almost every societies across the globe that presume that women are the property of men to be treated and disposed of any time (Yagoub, 2016) and "traditional views of women's role in society quite often normalize violent behavior and attribute higher levels of blame to the victims themselves" (Evidence and Lessons from Latin America, 2013: 2).

While femicide is often related to domestic abuse, a major contributor to the high femicide rates is organized crime. This is evident by the fact that 50 percent of the 854 women killed in Guatemala in 2015 were murdered as a direct result of organized crime, primarily human trafficking. It is believed that most of the female victims are tortured, raped, and often murdered. Gang violence is also a contributor to femicide in Latin America. Although the majority of gang-related deaths and victimization are men, during gang disputes, women are frequently targeted for revenge killings by rival gang members. Furthermore, it does appear that femicides in Latin America are linked to the Maras gangs which first emerged in Los Angeles, California (Yagoub, 2016). Femicides are also high among women who become members of criminal organizations. These women are often forced to work in menial but dangerous tasks. One such task is that of a 'mula' or drug 'mule' which sometimes lead to the death of the woman (Yagoub, 2016). As a 'mula' the woman smuggles illicit drugs in her body or in immediate belongings. Swallowing or inserting drugs, into their bodies, protected by capsules has become very popular for 'mulas'. However, it is very dangerous because ruptured capsules of drugs inside of a person's body can be fatal if the drugs enter the woman's blood stream (Yagoub, 2016). When these women choose to become 'mulas', they are, therefore, risking the possibility of death.

Other reasons for the high femicide rates in Latin America include acts of vengeance. In the past, a loan shark would often resolve the matter between himself and the debtor. However, it has become common for the loan shark to target and often kill the wives and daughters of the debtor. These crimes can also be viewed as a form of misogynist cleansing and demonstrate an extreme level of violence against its victims. They can be seen as an expression of unequal power relations between men and women, a mechanism of control and domination, discrimination against women, and a display of deeply entrenched sexism (Stone, 2011; Valladares, 2012). The murder of women can also be explained by the machista cultural attitudes which are reinforced in newspapers, commercials, songs, and soap operas, and reproduces myths justifying violence against women (Musalo, Pellegrin, Roberts, 2010). Violence against women is socially acceptable in many cultures and femicide is extreme form on the continuum of violence against women which culminates in their death (Musalo, Pellegrin, Roberts, 2010).

Legal and criminal justice responses

The first femicide legislation was passed in 2007 and by 2014, 15 countries had criminalized femicide or feminicide in their criminal laws (Economic Commission for Latin America and the Caribbean, 2014). In 2014, Venezuela reformed its Law on the Right of Women to a Life Free of Violence by establishing femicide as a criminal offense (The Argentina Independent, 2014). In 2008, Colombia amended its penal code to include the homicide for being a woman and on July 6, 2015 it passed a new law making femicide a legally defined crime, with a prison sentence of 20 to 41 years (Moloney, 2015b). In 2015, Brazil also passed a law against the killing of a woman by a man because of her gender. The law also stipulated longer prison sentences for crimes committed against pregnant women, girls under 14, women over 60 and people with disabilities (Moloney, 2015a). By 2015, there were 16 Latin American countries that had passed femicide legislation and introduced harsher legal penalties for murdering women because of their gender.

Different legal approaches

a) Criminalizing femicide

An examination of the femicide legislation indicates that the Latin American countries differ in their approach to the crime of femicide/feminicide. The legal definition of femicide/feminicide varied among the countries. Argentina includes in its criminal code the crime of femicide as an aggravated type of homicide of a relative, spouse or former spouse, or a person with whom he has or has had an intimate relationship, even if they were not living together at the time of the crime. Countries such as Chile and Costa Rica amended their national penal codes to include femicide as an 'aggravated circumstance of homicide' in 2010 and 2007 respectively. However, since the Argentina, Chilean and Costa Rican laws define femicide within the context of a relationship as a relative or an intimate partner, femicides that occur outside of this context (such as stranger femicide), would be difficult to prosecute under these laws. Most of the countries, however, have enacted a new and separate offence under the name of femicide or feminicide. In addition, a few countries, such as Argentina and Colombia, have added a punitive aggravating circumstance to the crime. In this case the aggravating circumstances of homicide is when a woman was killed because she was a woman or "when gender-based violence was involved" (Economic Commission for Latin America and the Caribbean, 2014: 67). Moreover, a few more progressive governments, such as Argentina, Brazil, Chile and Uruguay have classified certain types of violence against women, in their new femicide laws, as hate crimes, thereby emphasizing the severity and the motive behind the violence against women (Economic Commission for Latin America and the Caribbean, 2014). In several countries in Latin America, such as Costa Rica, Mexico, Guatemala, El Salvador, the femicide legislation establish the administrative and legal obligations of the state to prevent femicide and improve access to justice for the victim (Evidence and Lessons from Latin America, 2013).

The Guatemalan law is the most comprehensive example of a femicide law in Latin America because it consists of a range of measures and actions that it mandates. For example, it stipulates the obligations that the state must meet to address the structural causes of femicide (Evidence and Lessons from Latin America, 2013). In addition, the new laws addressing femicide in Chile, El

Salvador and Mexico mandate the state to provide comprehensive compensation to victims and their families (Economic Commission for Latin America and the Caribbean, 2014). In addition to enacting an anti-femicide law, Argentina will establish (in 2017) electronic tracking of men who are violent towards women (Pestano, 2016).

The enactment of legislation to counter femicide is an important step to prosecute perpetrators. However, there are a few shortcomings in these laws and the enforcement of these laws needs to be improved. These types of legal reforms are important towards a more holistic and comprehensive strategy for preventing femicide.

b) Penalties for the crime of femicide

The penalties for the violation of the femicide legislation vary from country to country. In general, in those Latin America countries where femicide is a crime, it is punishable by a prison sentence ranging from 12 years (Brazil) to life imprisonment (Chile). The penalties for femicide in Costa Rica apply to aggravated homicide, which varies between 20 to 50 years of imprisonment. On the other hand, in Chile femicide is punishable with life imprisonment, but in Peru, femicide is only punished with 15 years of imprisonment which is less than the penalty assigned to aggravated homicide, which is 20 to 25 years. In Mexico, femicide is punishable with a term of imprisonment of between 40 and 60 years in prison, a US\$2,000 fine, and the loss of inheritance rights years (Economic Commission for Latin America and the Caribbean, 2014; Claros 2015).

Table 1. *Legal responses to femicide*

Countries	Enactment of Law	Punishment
Argentina	2012	Life imprisonment
Bolivia (Plurinational State of)	2013	30 years
Brazil	2015	12 to 30 years
Chile	2010	Life imprisonment
Colombia	2014	20 to 41 years
Costa Rica	2007	20-50 years
Ecuador	2013	Up to 28 years
El Salvador	2010	Up to 40 years
Guatemala	2008	20 to 50 years
Honduras	2013	30 to 40 years
Mexico	2007	40 and 60 years in prison, a US\$2,000 fine
Nicaragua	2012	Up to 30 years

Panama	2013	25 to 30 years
Peru	2011	15 years
Venezuela (Bolivarian Republic of)	2007	28 to 30 years

Source: Economic Commission for Latin America and the Caribbean (2014), on the basis of Gender Equality Observatory for Latin America and the Caribbean.

c) Criminal justice system and impunity

In most Latin America countries, there are very few mechanisms to address gender-based violence in general. Law enforcement officials often claim that these femicides are spontaneous or accidental acts and seldom take appropriate actions to investigate them. They sometimes suggest that the women who are murdered are either criminals or prostitutes (Willard, 2012). However, the majority of the victims are ordinary citizens. There seems to be a systematic indifference by the police to the femicide epidemic in Latin America. Furthermore, there is a lack of police training to deal with gender-related crime (Willard, 2012).

To address police indifference to the victims of femicides, Guatemala required the creation of new units to work on cases of femicide. Consequently, the national police and the prosecutor's office have established special units to investigate cases of violence against women. These units are staffed by police officers and other personnel that have received training on gender issues and human rights (Guatemala Human Rights Commission/USA, 2009; Evidence and Lessons from Latin America, 2014). The Mexican law also mandates the establishment of a national system, which would consist of nine government ministries responsible for implementing policies to prevent and address, and eradicate femicide. The Mexican law also encourages judges to implement protection measures for victims of any form of gender violence to prevent future cases of femicide. It also makes special provisions for adequate reparation for victims' relatives in the case of femicide (Evidence and Lessons from Latin America, 2014). In addition, the passage of femicide legislation in El Salvador stipulated that Special Protection Units focusing on intra-familial violence, gender-based violence, and discrimination against women should be created. To date, the police departments in El Salvador have 11 local gender units to provide services to female victims of violence (Albaladejo, 2016)

Although several countries have modified their criminal codes to include special provisions for gender-related killing of females, impunity rather than

accountability still exists in many of the courts in Latin American countries. For many years, there has been a dysfunctional judicial system with insensitive prosecutors and judges in many of the countries. Consequently, most of the femicides have not been investigated and when they were investigated, very few perpetrators were tried or convicted. Over ten years, for example, 34,571 cases of femicide were opened in Colombia but only 3,658 convictions have been confirmed (Del Rio, 2016). Between 2008 and 2010, there were 1,110 reported cases of femicide in Honduras, yet only 211 made it to court and only 4.2% of these cases resulted in a conviction (Kelly, 2011). In Mexico, between 2012 and 2013 more than 3,800 women died in circumstances relating to gender violence. However, only 613 cases were investigated, and only 1.6% ended up with a judicial sentence. Also 98% of cases of femicide in Guatemala between 2000 and 2008 remain unsolved due to a systematic lack of investigation by police of these cases (Guatemala Human Rights Commission/USA, 2009). The pattern is similar in other Latin American countries (Mujica, Tuesta, 2014; La Via Campesina, 2014; Del Rio, 2016).

There are several reasons for the impunity. Judges are threatened, intimidated or corrupted by murderers who bribe politicians and members of the criminal justice system who seem to care very little about the deaths of women (Musalo, Pellegrin, Roberts, 2010; Kelly, 2011). There is also a lack of policy and mechanism to address gender-based violence in many of the countries. There is also a climate of passivity and unwillingness by the authorities to investigate these crimes (Musalo, Pellegrin, Roberts, 2010). In addition, many of the relatives of the victims often do not report the murderers because they are afraid or they do not trust the judicial system (Albaladejo, 2016), so many perpetrators go unpunished. Because of the high rate of impunity, some people question the effectiveness of the laws against femicide that have been passed in many of the Latin American countries.

In response to the impunity that exists in the criminal justice system in Latin America, the United Nations High Commissioner for Human Rights (UNHCHR) in collaboration with UN Women has developed a Model Protocol in 2012 in an attempt to assist in the investigations and prosecutions of femicide and other forms of gender-based murders of women in Latin America (UN Human Rights, 2014). The Protocol addresses many of the individual, institutional and structural factors relevant to understanding and responding to gender-related killings. It is a practical tool and incorporates both the theoretical

and practical experiences of a range of experts, including prosecutors, police, coroners, and judges, across Latin America, and elsewhere. Several Latin American countries are already working to integrate the Protocol into their legal systems and others have expressed interest in doing so (UN Human Rights, 2014).

Also in an attempt to end impunity in the courts, many Latin American countries have decided to implement several reforms of its court system. Guatemala, for example, has created special courts for prosecuting cases of femicide. These courts are staffed by judges and public officials trained in women's rights and gender issues, and are open 24 hours a day for women to report violent crimes. It has developed special prosecutor units and tribunals and, to avoid re-victimization (witnesses, survivors of victims, etc.), it began to use screens and videoconferencing in court proceedings (Evidence and Lessons from Latin America, 2014). El Salvador has also approved the creation of new court, called the Jurisdiction and Specialized Courts for a Life Free of Violence and Discrimination, to address violence against women. In 2010, Guatemala created a Criminal Court for Crimes of Femicide and Violence against Women (Kennedy, 2016).

d) Other initiatives to address femicide

Other measures include the 'female friendly urban zones' which were established by Central American policymakers (McAnarney, 2012). These female-friendly urban zones have provided a range of free services related to sexual and reproductive health, child care, and counseling. In addition, women-only passenger cars and buses were available for women and pink public transportation networks were established in Mexico, Brazil, El Salvador and Guatemala to provide women-only forms of public transportation in an effort to stop the sexual harassment and provide safety for women (McAnarney, 2012).

Discussion and conclusion

While the passage of the laws to prosecute perpetrators of femicide and reforms of the criminal justice system are important steps, they fail to address the underlying cause of the violence: the continuum of macho culture, which stands in direct opposition to gender equality. So many of these measures are viewed as temporary. In addition, one of the shortcomings in the judicial pro-

cess is the excessive reliance on testimonial evidence and the limited use of forensic evidence in court.

Even the best designed laws are worthless if a government does not provide the resources to implement those laws. It appears that the failure to protect women against femicide in Latin America is related to lack of enforcement of the femicide laws. According to Carrigan, "femicide laws in Latin America, in their current capacity, do not appear to significantly reduce female homicide rates in Latin America" (Carrigan, 2016: 122). The enforcement of the legislation across the region is inconsistent because of the different approaches to the problem. As a result of this inconsistency, the application of the femicide laws appears to be very weak. Legislation that focus on aggravating circumstance of homicide is "less progressive than legislation that has characterized femicide as a distinct crime because it does not attempt to challenge, or challenges to a lesser degree, existing gender norms" (Carrigan, 2016: 124).

The law alone does not bring about overhauls of justice systems that continually failed victims and allowed for impunity for perpetrators. A UN report stated that the inconsistency of femicide laws (the crime still lacks a common definition across countries), has resulted in its weak application. There remains "impunity and lack of due diligence by the State to prevent femicide, protect women, investigate and punish perpetrators, and provide reparations to victims and their families" (Manjoo, 2012: 7).

While the 'only women' mode of transportation is safe and convenient for women, and the female friendly urban centralized space for women provides easy access to services and increases the physical safety of women, they provide only a temporary solution to the problem. They do not address the 'machista' culture which is the source of the violence against women in Latin America. Instead, these initiatives segregate women from men to provide them with temporary relief from the harassment.

Within the Latin American region, there is inconsistency in the ways in which femicide has been conceptualized and this has implications for the collection of data. While some countries use the term femicide which focuses only on the crime, other countries use the term feminicide which analyzes not only to crime but the response or non-response of the state to the murders of women. Having a common term or definition for the murder of a woman by a man would provide the framework to identify commonalities and potential methodologies for the region.

There are also gaps in the statistics that are used to measure femicide in Latin America. One of the major challenges in these countries regarding femicide is the lack of comprehensive statistics on femicide. Police statistics, which are often used to determine the nature and extent of femicide in Latin America, are incomplete and many countries do not disaggregate the police statistics and homicide by gender. In addition, a great deal of the information on femicide comes from the media. Although newspaper information can provide contextual details of the incidents, newspapers can be misleading and sensationalized. There are also gaps in the research on the phenomenon. There are very few comprehensive studies on femicides in the region. Comprehensive research is, therefore, needed on femicides in Latin America to improve our understanding of the social context, characteristics of the victims, and circumstances surrounding femicides.

In order for the Latin American countries to address comprehensively and effectively gender-based homicide – femicide/feminicide, investigators, police officer, crime scene investigation officials and forensic experts need to be properly trained. They should receive intensive and ongoing training in investigative techniques, particularly in the collection and preservation of forensic evidence in relation to gender-based violence. Such training should refer to international standards and expertise including how to detect, document and investigate cases of gender-based violence. The Latin American governments should legislate that gender-based violence is unacceptable and will not be tolerated. Officials need standardized guidelines and protocols for identifying, investigating, and documenting cases of femicide in the region.

Accurate information about femicide is necessary to the formulation of preventive measures against femicide. It is, therefore, necessary for comprehensive data to be collected on femicides so that the nature and extent of this phenomenon can be determined. According to the Economic Commission for Latin America and the Caribbean, “femicide is one of the areas where the information void is most apparent” and “in some countries where it is a crime, information on aggravated homicide or femicide is not processed” (Economic Commission for Latin America and the Caribbean, 2014: 45). However, “now that femicide or feminicide is a criminal offence in 14 of the countries of the region, a region-wide comparison using official records can begin” (Economic Commission for Latin America and the Caribbean, 2014: 45).

It is quite clear that many of the Latin American countries still face challenges in addressing the crime of femicide. They have not been successful in the prevention, investigation, legal prosecution of femicide/feminicide. The general devaluing of women in Latin America is inscribed in cultural and legal codes. Lack of accountability for femicides further validates the idea that women deserve the treatment they receive. Within mainstream culture, media, politics and the legal system, femicide continues to be viewed primarily as a personal, individualized issue in Latin America. In the long term, only real social and cultural change will end the long and terrible history of discrimination and violence against women and girls just because they are females. Only when the patriarchal ideology of socio-cultural norms that creates a tolerance of the subordination and abuse of women is eliminated will femicide cease to exist.

References

- Campbell, J. C., Runyan, C. W. (1998) Femicide: Guest Editors' Introduction. *Homicide Studies*, 4, pp. 347–352.
- Economic Commission for Latin America and the Caribbean (2014) *Annual Report 2013-2014. Confronting Violence against Women in Latin America and the Caribbean* (LC/G.2626). Chile: Santiago.
- Mujica, J.,Tuesta, D. (2014) Femicide Penal Response in the Americas: Indicators and the Misuses of Crime Statistics, Evidence from Peru. *International Journal of Criminology and Sociological Theory*, 1, pp. 1-21.
- Musalo, K., Pellegrin, E., Roberts, S. S. (2010) Crimes Without Punishment: Violence against Women in Guatemala. *Hastings Women's Law Journal*, 19, pp. 161-221.
- Russell, D. E. (1982) *Rape in Marriage*. New York: Macmillan.
- Russell, D. E. H., Van de Ven, N. (Eds.) (1976) *Crimes against Women: The Proceedings of the International Tribunal*. East Palo Alto: Frog in the Well.
- Small Arms Survey (2012) *Femicide: A Global Problem. Research Note: Armed Violence*, issue 14. Geneva: Graduate Institute of International and Development Studies.

Internet sources

Albaladejo, A. (2016) *How Violence Affects Women in El Salvador*. Available at: <http://www.lawg.org/action-center/lawg-blog/69-general/1590-how-violence-affects-women-in-el-salvador>, page accessed 25.1.2017.

Carrigan, M. (2016) *Femicide Legislation: Lessons from Latin America*. A Thesis presented to The University of Guelph, Guelph, Ontario. Available at: https://atrium.lib.uoguelph.ca/xmlui/bitstream/handle/10214/9911/Carrigan_Michelle_201608_MA.pdf?sequence=1, page accessed 29.1.2017.

Caputi, J., Russell, D. (1998) Femicide. *Feminista*, 3/4. Available at: <http://www.feminista.com/v2n3/russell.html>, page accessed 1.11.2016.

Claros, L. R. (2015) *Femicide in Argentina*, issue 2. Available at: <http://wafmag.org/2015/11/femicide-in-argentina/>, page accessed 23.10.2016.

Evidence and Lessons from Latin America (2013) *Building Legal Frameworks to Address Femicide in Latin America*. Available at: <http://www.fundar.org.mx/mexico/pdf/Brief-BuildingLegalFrameworkstoAddressFemicide.pdf>, page accessed 16.9.2016.

Guatemala Human Rights Commission/USA (2009) *Guatemala's Femicide Law: Progress Against Impunity?* Washington D.C: GHRC/USA, pp. 17. Available at: http://www.ghrc-usa.org/Publications/Femicide_Law_ProgressAgainstImpunity.pdf, page accessed 25.5.2016.

Kelly, A. (2011, May 29) Honduran police Turn a Blind Eye to Soaring Number of ,Femicides'. *The Guardian*. Available at: <https://www.theguardian.com/world/2011/may/29/honduras-blind-eye-femicides>, page accessed 23.6.2016.

Kennedy, J. (2016, February 25) El Salvador Creates New Court to Address Violence against Women. *Latin Correspondent*. Available at: <http://latincorrespondent.com/2016/02/el-salvador-creates-new-court-to-address-violence-against-women/>, page accessed 10.10.2016.

La Via Campesina (2014) *Femicide and Impunity: A humanitarian Crisis in Central America, and a Growing Problem Worldwide*. Available at: <https://viacampesina.org/en/index.php/main-issues-mainmenu-27/women-mainmenu-39/1715-femicide-and-impunity-a-humanitarian-crisis-in-central-america-and-a-growing-problem-worldwide>, page accessed 28.1.2017.

Manjoo, R. (2012) *Report of the Special Rapporteur on Violence against Women, Its Causes and Consequences*. Available at: http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session20/A-HRC-20-16-Add4_en.pdf, page accessed 28.1.2017.

Matloff, J. (2015, January 5) Six Women Murdered Each Day as Femicide in Mexico Nears a Pandemic. *Aljazeera America*. Available at: <http://america.aljazeera.com/multimedia/2015/1/mexico-s-pandemicfemicides.html>, page accessed 25.9.2016.

McAnarney, A. (2012, November 15) Femicide in Central America: Is Creating Female-Friendly Urban Zones Really the Solution? *Open Security, Conflict and Peacebuilding*. Available at: <https://www.opendemocracy.net/opensecurity/alex-mcanarney/femicide-in-central-america-is-creating-female-friendly-urban-zones-real>, page accessed 21.7.2016.

Moloney, A. (2015a, March 10) Brazil Passes Femicide Law to Tackle Rise in Gender Killings. *Reuters*. Available at: <http://www.reuters.com/article/us-brazil-femicide-women-s-rights-idUSKBN0M61WV20150310>, page accessed 21.9.2016.

Moloney, A. (2015b, June 4) Colombia Approves Femicide Law Tackle Violence against Women. *Reuters*. Available at: <http://nypost.com/2015/08/20/colombias-new-femicide-law-targets-violence-against-women/>, page accessed 25.1.2017.

Pestano, V. (2016) *Argentina Proposes Electronic Tracking for Men Prone to Violence Toward wWomen*. Available at: http://www.upi.com/Top_News/World-News/2016/07/27/Argentina-proposes-electronic-tracking-for-men-prone-to-violence-toward-women/1261469638160/, page accessed 27.1.2017.

Stone, H. (2011, May 24) Violence against Women Rises in El Salvador. *The Christian Science Monitor*. Available at: <http://www.csmonitor.com/World/Americas/Latin-America-Monitor/2011/0524/Violence-against-women-rises-in-El-Salvador>, page accessed 20.9.2016.

The Argentina Independent (2014, November 26) *Venezuela: Femicide Established as Criminal Offence*. Available at: <http://www.argentinaindependent.com/currentaffairs/latest-news/newsfromlatinamerica/venezuela-femicide-established-as-criminal-offence/>, page accessed 25.1.2017.

UN Human Rights, Office of the High Commissioner (2014) *Ending Impunity for Femicide across Latin America*. Available at: <http://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/EndingImpunityLAC.aspx>, page accessed 23.9.2016.

Valladares, D. (2012, January 7) Guatemala Heeds the Cries of Femicide Victims. *Inter Press Service News Agency*. Available at: <http://www.ipsnews.net/2012/01/guatemala-heeds-the-cries-of-femicide-victims/>, page accessed 1.10.2016.

Del Rio, A. (2016, November 7) #NiUnaMenos: Against Femicide in Latin America. *Democracia Abierta*. Available at: <https://www.opendemocracy.net/democraciaabierta/andr-s-del-r-o/niunamenos-against-femicide-in-latin-america>, page accessed 2.10.2016.

Willard, E. (2012, January 4) The Perfect Storm: Impunity and Violence against Women in Guatemala. *Peace and Conflict Monitor*. Available at: http://www.monitor.upeace.org/archive.cfm?id_article=893, page accessed 15.9.2016.

World Health Organization (2012) *Understanding and Addressing Violence against Women*. Available at: http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/77421/1/WHO_RHR_12.38_eng.pdf, page accessed 13.9.2016.

Yagoub, M. (2016, February 11) Why Does Latin America Have the World's Highest Female Murder Rates? *InSight Crime: Investigation and Analysis of Organized Crime*. Available at: <http://www.insightcrime.org/news-analysis/why-does-latin-america-have-the-world-s-highest-female-murder-rates>, page accessed 11.10.2016.

JANICE JOSEPH*

Žrtve femicida u Latinskoj Americi: Zakonski i krivičnopravni odgovori

Uprkos napretku koji su žene ostvarile u borbi protiv rodno zasnovanog nasilja, ovaj oblik nasilja i dalje preovladava u mnogim zemljama u svetu. Za mnoge žene u zemljama Latinske Amerike femicid je konstanta realnost. Ovaj rad kritički analizira femicid u zemljama Latinske Amerike i zakonske i krivičnopravne odgovore na ovaj oblik kriminaliteta. U radu je definisan pojam femicida i analizirane su karakteristike i obim femicida u Latinskoj Americi. Analiza ovog fenomena u zemljama Latinske Amerike ukazuje da, iako su neke od tih zemalja napravile važne korake u rešavanju problema, i dalje se suočavaju sa izazovima u njegovom sprečavanju.

Ključne reči: femicid, nasilje nad ženama, Latinska Amerika, rodno zasnovano nasilje

* Dr Janice Joseph je istaknuta profesorka krivičnog prava na Stockton Univerzitetu, Sjedinjene Američke Države. E-mail: josephj@stockton.edu.

TEMIDA

2017, vol. 20, br. 1, str. 23-44

ISSN: 1450-6637

DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM1701023M>

Originalni naučni rad

Primljeno: 12.1.2017.

Odobreno za štampu: 24.5.2017.

Primena principa lokalnog vlasništva: Od viktimizacije do osnaživanja žena

ZORICA MRŠEVIĆ*

SVETLANA JANKOVIĆ

Predmet rada je ukazivanje na moguće postojanje sukoba između poštovanja principa lokalnog vlasništva i programa rodne ravnopravnosti međunarodnih aktera, u situacijama postkonfliktne izgradnje mira pod kontrolom predstavnika međunarodne zajednice. Lokalne vlasti mogu smatrati da učestvovanje žena u sektoru bezbednosti u njihovoj sredini nije sociokulturalno prihvatljivo. Cilj rada je da se ukaže na prividnost tog sukoba jer se rodnoj ravnopravnosti ne protivi ni stanovništvo, a pogotovo ne žene. Žensko aktivno učestvovanje u izgradnji mira i okončanju nasilja i sukoba od suštinske je važnosti za postizanje mira, opšte bezbednosti i prestanak dalje viktimizacije žena. Podržavanje postojeće strukturalne rodne nejednakosti nastavlja da proizvodi nasilje sprečavajući uspešnost reformi sektora bezbednosti i temeljniju demokratizaciju društva. To ilustruju konkretni primeri viktimizacije žena seksualnim i drugim oblicima rodno zasnovanog nasilja, tokom i posle sukoba. Zaključak je da je proces izgradnje mira destabilizovan lakim izbijanjem oružanih sukoba i održavanjem trajnih žarišta viktimizacije žena i njihove diskriminacije.

Ključne reči: lokalno vlasništvo, rodna ravnopravnost, međunarodni akteri, reforma sektora bezbednosti.

* Dr Zorica Mršević je naučna savetnica, Institut društvenih nauka u Beogradu.
E-mail: zmrsevic@idn.org.rs.

Mr Svetlana Janković je potpukovnica, Institut za strategijska istraživanja u Beogradu.
E-mail: svetlana.jankovic@mod.gov.rs.

Pojam principa lokalnog vlasništva

Cilj rada je ukazivanje da je žensko aktivno učestvovanje u izgradnji mira i okončanju nasilja i sukoba od suštinske važnosti za postizanje mira, opšte bezbednosti i prestanak dalje viktimizacije žena, bez obzira na moguće protivljenje lokalnih vlasti. U tu svrhu ukazuje se na prividnost sukoba između poštovanja principa „lokalnog vlasništva“ i programa rodne ravnopravnosti, koje vode međunarodni akteri u postkonfliktnim sredinama. Argumenti leže već i u suštinskom značenju termina lokalno vlasništvo (eng. local ownership), koji ukazuje na prihvaćenost od strane lokalnog stanovništva (a ne malobrojne, političke i vojne elite) i njegovog značaja za uspešnost mirovnih misija i reformi sektora bezbednosti u postkonfliktnim društvima za postizanje trajnog mira.

Lokalno vlasništvo je princip kojim se rukovodi inostrana pomoć, poštujući potrebe i prioritete stanovništva zemlje prijema te pomoći (United States Institute of Peace, 2011). Koristi se još i pojam „učenje mesta“ (eng. concept of learning sites, odnosno učenje tradicije, običaja, mentaliteta), koji se odnosi na saznavanja lokalnih uslova, odnosa i drugih specifičnosti, čime se umanjuje efekat patronizirajućeg, nametljivog odnosa donatora prema onima koji primaju pomoć (Reich, 2006: 27). Lokalno vlasništvo, često, podrazumeva uključivanje i saradnju sa nevladinim organizacijama, umesto samo sa bilateralnim ili multilateralnim državnim akterima.

Pojam lokalno vlasništvo su počele da koriste međunarodne organizacije u osamdesetim i devedesetim godinama 20. veka. Kao ključni, koncept razvojne pomoći prepoznat je 1996. godine kada je Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (u nastavku: OECD¹) apelovala na inkluzivni pristup lokalnom vlasništvu razvojnog procesa. Pošto je OECD 1996. godine objavila da održi razvoj mora da bude „lokalno posedovan“ (Reich, 2006: 27), a takođe je koristio i termin „državno vlasništvo“ (eng. country ownership), sve veći broj donatora i multilateralnih agencije naglašavaju potrebu uzimanja u obzir lokalnog vlasništva, koje se prvo javilo u oblasti razvojne ekonomske saradnje.

¹ OECD - the Organisation for Economic Co-operation and Development osnovana je 1961. godine sa sedištem u Parizu, sa namerom evropskih političkih lidera da se ne ponove greške koje su napravljene posle I svetskog rata kada se smatralo da poražena strana mora da bude i ekonomski dotučena, a koje su dovele do izbijanja drugog velikog svetskog sukoba. Umesto toga, za postizanje trajnog mira mnogo je bolje razviti modele ekonomske saradnje i pomoći u posleratnoj rekonstrukciji, što je osnovni zadatak OECD-a.

Američka agencija za međunarodni razvoj (u nastavku: USAID) preduzimala je od 2000. godine mere da u zemljama prijema pomoći, lokalne vlasti, civilno društvo i sami ljudi, obični građani, budu nosioci, a ne samo pasivni prijemnici i realizatori američkih razvojnih programa, jer je to pravi, ako ne i jedini način da se obezbedi dugotrajna i održiva promena na bolje. Uočeno je, naime, da se zemljama prijema mogu donirati stvari, robe, usluge, finansijska sredstva, tehnička pomoć i slično, ali da na taj način u zemlju prijema ne ulazi automatski preduzimljivost, snaga samopouzdanja i odgovornost. Lokalno vlasništvo poboljšava efektivnost programa pomoći, jer daje mogućnost lokalnim građanima da odlučuju (Kaplan, 2013). Lokalni akteri, u krajnoj instanci, moraju biti osposobljeni i odgovorni za razvoj sopstvene zajednice.

Mirovne operacije su prihvatile koncept lokalnog vlasništva od 2001. godine. Tada je generalni sekretar Ujedinjenih nacija (u nastavku: UN), Kofi Anan, naglasio da se trajni mir i razvoj mogu postići samo naporima lokalnog stanovništva. Uloga UN-a je jedino da facilitira proces onemogućavanja strukturnih izvora nasilja i smanjenja rizika od njegovog izbijanja i, da na taj način, stvori uslove koji omogućavaju trajni mir i održivi razvoj. Naglašavalo se da partnerske zemlje prijema međunarodne intervencije moraju da budu nosioci programa, figurativno rečeno, da budu na „mestu vozača“, odnosno da upravljaju funkcionisanjem programa, kada su u pitanju naponi u izgradnji mira, posebno u postkonfliktnim situacijama. Racio poštovanja lokalnog vlasništva je da se time obezbedi veća efikasnost i održivost aktivnosti preduzetih u izgradnji mira, jer se tako smanjuje potencijalno mogući otpor lokalnih aktera ako i sami imaju ulogu kreatora rešenja koja najviše odgovara lokalnim uslovima (Wong, 2013: 47-57).

Lokalno vlasništvo podrazumeva i angažovanje u naporima da se lokalne zajednice radno angažuju u međunarodno-finansiranim politikama i programima. Civilno društvo koristi i termin „nadzor civilnog društva“ da predstavi potrebe cele zajednice da se nadgleda realizacija programa reformi sektora bezbednosti, kao i da svojim angažovanjem doprinese tom nadzoru (Schirch, Mancini-Griffoli, 2015: 8-16).

Važno je primetiti da lokalno vlasništvo nije krajnji cilj, već sredstvo da se dođe do mnogo većeg, zajedničkog cilja. Taj veći i važniji cilj je da se demokratizuju i legitimizuju odnosi na relaciji država - društvo, kao i da se lokalno stanovništvo u domu i zajednici oseća bezbedno.

Osnova uspešnosti međunarodnih programa

Ljudska bezbednost je tzv. „narodno centrirana“ ideja koja proizilazi iz lokalnog vlasništva. Potrebno je da poštovanje lokalnog vlasništva obuhvati i angažuje lokalno stanovništvo na svim nivoima u mnogim procesima, kao što su dijalozi, pregovori, medijacije i zajedničko rešavanje problema bezbednosti i osposobljavanje lokalne zajednice da te probleme sama rešava. Ti procesi izgradnje mira osposobljavaju lokalno stanovništvo da učestvuje u identifikovanju bezbednosnih rizika, da zajedno razvija i primenjuje strategije odlučivanja o bezbednosti, i da nadgleda i evaluira sektor bezbednosti. Time se obezbeđuje da on zaista uspešno funkcioniše na poboljšanju bezbednosti svakog muškarca, žene i devojčice i dečaka (Gordon, Welch, Roos, 2015: 10).

Široko je prihvaćeno da je princip lokalnog vlasništva osnova uspešne razvojne pomoći kao i reforme sektora bezbednosti. Institucije i politike sektora bezbednosti, koje su kreirane od spoljašnjih aktera, pogotovo ako su u suprotnosti sa lokalnim običajima, tradicijama i praksama, imaju veće izgleda da budu neefikasne i odbačene od lokalnog stanovništva. Programi reforme sektora bezbednosti, ako nisu u skladu sa principom lokalnog vlasništva, imaju tendenciju stvaranja institucija u sektoru bezbednosti koje nisu odgovorne građanima i ne uvažavaju potrebe ljudi. Zato ne mogu da zadobiju poštovanje i poverenje javnosti. Lokalni akteri treba da budu aktivno angažovani u procesima reformi sektora bezbednosti u nameri da budu u stanju da obezbede da rezultati – uključujući institucije i politike sektora bezbednosti – budu u skladu sa lokalnim kulturnim vrednostima, otvoreni za lokalne potrebe i prihvaćeni od strane lokalnih građana.

Umesto spoljnih aktera, koji često nameću svoje modele i programe lokalnim akterima, primena principa lokalnog vlasništva nalaže postojanje i nacionalno vođenje inkluzivnih procesa u kojima su obuhvaćene izvršne i predstavničke vlasti na nacionalnom i lokalnom nivou, ali i civilno društvo, uključujući tradicionalne lokalne lidere, ženske grupe i druge aktivno angažovane aktere (UN General Assembly, 2011). Time se formira zajednica interesa za izgradnju mira koja sa svoje strane, postepeno, priznaje vrednost rodno-senzitivnog pristupa, kao što je to predloženo širokim spektrom političkih stavova. Ti stavovi se oslanjaju na Rezoluciju 1325 Saveta bezbednosti UN – Žene, mir i bezbednost (UN, 2000), a odnose se na učešće žena u izgradnji mira, kao i dobiti koje iz toga proističu. Ako se primena principa lokalnog vlasništva shvati tako široko, njegova primena nije

sporna, ali ako se svede na umanjivanje značaja rodne ravnopravnosti, radi izbegavanja sukoba sa navodnim tradicionalnim lokalnim vrednostima, onda lokalno vlasništvo postaje kontraproduktivno (Reich, 2006: 27). Nisu, naime, retki oni koji, na osnovu uočenih nedostataka, smatraju da je, u ovom trenutku, primena lokalnog vlasništva u oblasti mirovnih operacija preuranjena. Zbog toga taj koncept zahteva značajno preispitivanje i razjašnjenje, od definicije, preko svrhe i praktičnosti primene, pre nego što njegov doprinos u oblasti izgradnje mira postane zamisliv i primenjiv (Wong, 2013: 47-57).

Konfrontacija lokalnog vlasništva i rodne ravnopravnosti

Kada tradicionalna, rodno zasnovana, diskriminacija i patrijarhalne vrednosti karakterišu lokalni ambijent, i kada se smatra da lokalno stanovništvo ne prihvata rodnu ravnopravnost, dolazi do sučeljavanja principa lokalnog vlasništva i shvatanja rodne ravnopravnosti koja se uvodi kroz programe reformi sektora bezbednosti. Postojanje tog sučeljavanja ne mora uvek da ide u pravcu konflikta, ali svakako mora da ide u pravcu izgradnje strategija njihovog usaglašavanja i pomirenja (UN General Assembly, 2011). U tom procesu, međunarodni akteri mogu da se trude da izbegnu kritike da se ponašaju na način neo-kolonijalnog „širenja civilizacije oslobađanjem žena“ od „kulturnih“ ili „tradicionalnih“ lokalnih običaja, koji su, po savremenim zapadnjačkim shvatanjima, rodno-diskriminatorne norme i prakse (Pratt, Richter-Devroe, 2011: 489-503).

Treba zato stalno imati u vidu da žene i muškarci imaju različita iskustva sukoba i perioda nakon sukoba (UN General Assembly, 2012a). Ratni uslovi ostavljaju duboke ožiljke na psihi i žena i muškaraca. Iako načini da se neko izbori sa traumom uzrokovanom gubitkom voljenih osoba, ekstremnim nasiljem, seksualnim zlostavljanjem, izgladnjivanjem i slično, mogu biti više individualni nego što su rodno zasnovani i rodno tipizirani, određene situacije su veoma rodno specifične. Žene su, na primer, naročito ranjive na sve oblike rodno zasnovanog nasilja, posebno, seksualnog nasilja, ali i na rodno zasnovane oblike eksploatacije, diskriminacije i marginalizacije. Utvrđeno je da je za žensko aktivno učestvovanje u izgradnji mira i okončanje nasilja u periodu konflikata i postkonfliktnoj rekonstrukciji, od suštinskog značaja postizanje lične bezbednosti i bezbednosti lokalnih zajednica. Zato je integrisanje rodne

perspektive u reforme sektora bezbednosti karakteristično za inkluzivan i društveno odgovoran pristup bezbednosti (UN Security Council, 2015).

Rodno senzitivna reforma sektora bezbednosti je ključ razvoja nediskriminativnih institucija, koje predstavljaju stanovništvo i koje su sposobne da efektivno odgovore na specifične bezbednosne potrebe različitih grupa stanovništva (OEBS, 2015). Zato ne bi smelo da se previđa da je lokalno vlasništvo bez rodne ravnopravnosti besmisleno, u površnom i pogrešnom uverenju da su ti programski pravci međusobno razdvojeni i da komponenta rodne ravnopravnosti može da bude zanemarena i marginalizovana kao nebitna. Propust da se prilikom reformi sektora bezbednosti unapredi i rodna ravnopravnost umanjuje domen tih programa i samu reformu tog sektora. Njima se podržavaju postojeći odnosi moći, čija je karakteristika postojanje strukturalne nejednakosti, nepoštovanje ljudskih prava i proizvodnja konflikata (Strickland, 2003: 4-5).

Na taj način se umanjuju vrednosti reformi sektora bezbednosti, ceo proces izgradnje mira se podriva postojanjem stalnih izvora rodno zasnovanog nasilja, diskriminacije i potencijalno lakog izbijanja oružanih sukoba (NATO/EAPC, 2016). Naime, bez promene rodnih odnosa ovekovečuju se strukturalne nejednakosti i onemogućava širenje procesa uspostavljanja mira. Patrijarhalni odnosi nastavljaju da marginalizuju žene, normalizuju drugorazrednost drugih manjinskih grupa, ali i da ograničavaju muškarce nametanjem određenih, rodno stereotipnih očekivanja od „pravih muškaraca“. Sve to lako može biti zloupotrebjeno u konfliktnim situacijama. Zbog toga, upravo ona društva u kojima se smatra da je unapređivanje rodne ravnopravnosti i urođnjavanje (eng. gender mainstreaming) u suprotnosti sa lokalnim običajima, izvor su potencijanog sukoba sa lokalnim tradicionalnim odnosima i vrednostima. Rodno senzitivne reforme sektora bezbednosti imaju mnogo manje izgleda da budu sprovedene na onim mestima gde su žene marginalizovane, diskriminisane i izložene nasilju. Ako takav položaj žena ostane nepromenjen, pod izgovorom poštovanja principa lokalnog vlasništva, sektor bezbednosti u kranjem ishodu može nastaviti da bude jedino odgovaran bezbednosnim potrebama dominantnih grupa muške vojne i političke elite. Rodno senzitivni pristup izgradnji mira i politici bezbednosti je zato važan jer doprinosi da se izgradi ravnopravnije, rodno nestereotipno društvo i trajni mir (Charlesworth, Chinkin, 2000: 199).

Oni koji misle da nije u redu nametanje rodne ravnopravnosti koja može biti strana drugim kulturama, retko ili najčešće uopšte, ne pitaju žene iz tih kultura koje su stvarno njihove, ženske perspektive i stavovi i da li je rodna

ravnopravnost zaista i njima toliko nepotrebna i strana. Nekritički pristup je prihvatanje pretpostavke da dominantne norme i vrednosti u patrijarhalnim društvima dele i podržavaju svi članovi tog društva. U stvarnosti, rodna ravnopravnost i lokalno vlasništvo se, takođe, međusobno podržavaju (Tarnaala, 2016). Naime, kada su, na primer, žene u grupama aktivista za ljudska prava pitane da li je unapređenje rodne perspektive nametanje stranih vrednosti, one su imale stav da državni zakoni i politike treba da obezbede ravnopravne mogućnosti za sve. Istina je da, u stvari, postoji podrška mnogo većeg dela stanovništva rodno senzitivnoj reformi u postkonfliktnim društvima, nego što to znaju poneki inostrani donatori i kreatori politika. To su oni koji zbog svog površnog pristupa retko žele da čuju autentične glasove žena i naroda uopšte (UN Security Council, 2011).

Uzročno posledična povezanost rodne ravnopravnosti i nivoa bezbednosti naročito je upadljiva u oblasti Sahela (Castillejo, 2015: 204). Države u oblasti Sahela² nisu samo duboko politički i bezbednosno nestabilne, već i po UN-u, imaju najviši nivo rodne neravnopravnosti u svetu. Širom tog regiona, duboka politička, ekonomska i socijalna isključenost žena se vremenom pogoršava i doprinosi dinamici nestabilnosti, i deluje kao prepreka za efikasnu izgradnju mira. Oblast Sahela je jedna od svetskih najnerazvijenih regiona. Prema podacima Svetske banke, oko pola populacije oblasti Sahela živi sa manje od 1,25 američkih dolara po danu, dok zemlje kao što su Niger, Čad, Mali i Burkina Faso konstantno su na dnu Indeksa ljudskog razvoja UN-a (UNDP, 2015a). Žene su u posebno nepovoljnom položaju zbog brojnih međupovezanih i isprepletanijh faktora, kao što su ekstremno siromaštvo regiona, slabe državne institucije, nedostatak osnovnih službi i usluga, nestabilne, neodgovorne i korumpirane vlasti i veoma patrijarhalne društvene strukture. U ovom kontekstu, napredak u ženskim pravima u oblasti Sahela je veoma ograničen u poređenju sa drugim oblastima u Africi. Od 152 zemlje sa Indeksom rodne neravnopravnosti UN-a (UNDP, 2015b), Niger zauzima 151., Chad 150. i Mali 148. mesto. Zbog svega toga, u toj oblasti je neophodna međunarodna reakcija, koja ozbiljno uzima u obzir strukturnu promenu rodnihi odnosa, a ne slepo poštovanje principa lokalnog vlasništva, tj. održanje postojećih neravnopravnih odnosa.

Međutim, treba imati u vidu da postoje značajni bezbednosni rizici sa kojima se suočavaju žene koje su regrutovane u institucije sektora bezbed-

² Region Afrike kod nas poznat i pod terminom „podsaharska Afrika“.

nosti, tamo gde rodna ravnopravnost i inkluzija nisu ranije postojali kao prihvaćeni društveni modeli. Ženama političarkama i osoblju institucija bezbednosti u zemljama kao što su Sudan, Irak i Libija nije lak rad ni svakodnevna komunikacija. One treba da se kreću u često neprijateljskom profesionalnom okruženju nenaivklom na saradnju sa ženama. Upravo sve one su izjavile istu stvar, da su svesne rizika, ali da su voljne i čak ponosne da ih preuzmu ako je to potrebno za budućnost njihovih zemalja (Welch, Gordon, Roos, 2015: 14). Te žene ne smatraju rizike o kojima se govori različitim od onih kojima su izloženi muškarci i smatraju da je njihovo pravo da izaberu rizike u svojim životima. Za sve njih su principi ravnopravnosti i uključivanja žena autentično lokalne vrednosti za koje su mnoge od njihovih saborkinja dale svoje živote. Zaista, takvi lokalni akteri, zainteresovani za rodnu ravnopravnost, mogu da budu veoma kritični prema međunarodnim akterima koji podržavaju samo ograničene poglede onih koji su na vlasti i pritom krše međunarodne obaveze koje se odnose na poštovanje i unapređivanje rodne ravnopravnosti.

Loša praksa je tendencija da se predstavnici civilnog društva i lokalnih zajednica minimalno i sporadično angažuju, ponekad jedva nešto više od početnih konsultacija i retkog dijaloga. Zbog toga se stavovi uske muške elite prihvataju kao opšte važeći za sve u toj zemlji (Žene u crnom, 2013: 8). „Lokalci“ nisu homogena celina sa istim stavovima o bezbednosti koji, navodno, svi odbacuju rodnu ravnopravnost kao uvoz iz inostranstva. Posebno tamo gde vlade nisu predstavničke, usko tumačenje lokalnog vlasništva ima izgleda da posebno ugrozi marginalizovane grupe, među njima i žene. Zato je od vitalnog značaja da se obezbedi široko tumačenje ko su „lokalci“ i šta je stvarno obuhvaćeno „vlasništvom“. Time se društvena heterogenost prepoznaje i prihvata u procesima reformi. Postoje i potrebe i načini kako se glasovi različitih aktera jednog društva mogu čuti da bi uticali na bezbednosne reformske procese (Gordon, Welch, Roos, 2015: 3).

Nosioci lokalnog vlasništva

Poštovanje kontekstualnih specifičnosti znači imati saznanja o kompleksnosti i raznolikosti stavova različitih društvenih segmenata. Nije dovoljno samo biti informisan o vrednostima i stavovima onih grupa koje su dominantne u društvu. Kada se razmatra lokalno vlasništvo i navodno „nametanje“

inostranih vrednosti, potrebno je imati veoma kritičan stav na koji lokal se misli i koje/čije vrednosti treba da imaju prednost (Vlada RS, 2016: 12).

Principi rodne ravnopravnosti mogu biti u nesaglasnosti sa principima koje neguju dominantne elitne grupe u društvu. Ali savremeni principi rodne ravnopravnosti uopšte ne moraju biti ni antietički, niti neetički u tom društvu. Često je prisutno iskušenje o prebacivanju odgovornosti na nacionalnog partnera za neuspešne napore ili odsustvo napora. Strancima je ponekad lakše da za svoje neuspehe okrivljuju lokalne partnere. Najlakši je izgovor da insistiranje na rodnoj ravnopravnosti kompromituje ceo program, zbog navodnog nepoštovanja principa lokalnog vlasništva. Takođe, može biti pogrešna pretpostavka da lokalni akteri, čak i oni među bezbednosnom i političkom elitom, nisu baš svi zainteresovani za rodni pristup izgradnje institucija sektora bezbednosti. Ipak, problemi su mnogo kompleksniji i mogu sadržati mnoge faktore. Ti faktori uključuju lokalne društvene običaje, kao što su, na primer, rani brakovi i porođaji, visok nivo nasilja nad ženama i ograničene mogućnosti obrazovanja za devojčice (UN General Assembly, 2012b).

Navodi se da nekad nije u potpunosti moguće objasniti „lokalcima“ zašto međunarodni akteri smatraju da rodna ravnopravnost i druge ravnoteže prava različitih društvenih grupa treba da egzistiraju u sektoru bezbednosti (Gordon, Welch, Roos, 2015: 15). Uzrok je često upotreba šturih i tautoloških argumenata o pravičnosti i pravdi. Ne poklanja se dovoljna pažnja davanju razumljivih objašnjenja o postojanju normativnih i pragmatičnih razloga zašto rodna ravnopravnost i urođnjavanje treba da budu unapređeni, kao i obaveza da se ispoštuju međunarodno pravni okviri i instrumenti.

Promene su moguće i potrebne

Od Rezolucije Saveta bezbednosti 1325 Žene, mir i bezbednost (UN, 2000), mirovni sporazumi se češće odnose na ravnopravnost polova, iako sa većinom njih to još uvek nije slučaj. Iako često deklarativne, takve izjave, ipak, ostaju zapamćene, što daje zagovornicima rodne ravnopravnosti oslonac u narednim političkim procesima, uključujući i pregovore oko ustavnih promena (UN Security Council, 2015). Važno je da se obezbedi da mirovne inicijative budu potpuno inkluzivne i participativne, kako bi se osnovni rodni interesi integrisali u sve aspekte mirovnih pregovora i u aktivnosti za obnovu

(Strickland, 2003: 10). Zbog toga žene i zagovornici rodne ravnopravnosti moraju biti aktivni i efikasni u postkonfliktnoj politici, ako žele da imaju uticaja na ishodišta - rezultate rodno ravnopravnih odnosa. To minimalno zahteva uključ enje žena u procese javnog donošenja odluka.

Mehanizam koji se pokazao uspešnim je kvota izborni sistem koji povećava broj žena u političkim institucijama, uključujući i predstavnička tela, političke stranke, lokalnu vlast i tela lokalnih zajednica (Mršević, 2007: 41). Međutim, samo prisustvo žena, još uvek, ne znači i postojanje stvarnog uticaja žena. Da bi se obezbedio uticaj žena potrebno je da one, kao i muškarci, budu uključene od početka u planiranje, razvoj i primenu programa reformi sektora bezbednosti. Takođe, treba da budu zastupljene u primeni programa reformi sektora bezbednosti, kako bi njihove specifične potrebe bile prihvaćene.

Problemi u načinu i tipovima angažovanja

Angažovanje donatora u postkonfliktnim i tranzicionim uslovima je ponekad kratkotrajna orijentacija, jer je često rezultat potrebe da se brzo reaguje na krizu. Ovo znači da je „angažman“ često ograničen dilemama, da li da se da prioritet rodno ravnopravnoj pravdi ili miru, institucionalnim reformama ili podršci društvenim pokretima. To su, inače, dihotomije koje retko proističu iz stvarnosti domaće zemlje, već najčešće samo iz logike rada međunarodnih organizacija. Takva redukcija smanjuje mogućnosti podrške ženskom političkom ojačavanju, koja postoji čak i u najnepovoljnijim okolnostima.

Nesigurno i kratkoročno finansiranje vodi daljem ograničavanju strateškog programiranja i dugoročnog planiranja. Takvim programima može da nedostaje jasan oslonac teorije promena i indikatori po kojima će se ceniti da li su postignuti rezultati tih programa učinili žene sposobnim da imaju više moći, mogućnost izbora i uticaja na praksu u datim političko ekonomskim uslovima. Ponekad su takvi programi zaista previše sveobuhvatni i ambiciozni. Na primer, evaluacija UN ženskog mirovnog i bezbednosnog mandata, otkriva da je, u programskom smislu, UNIFEM često bio ambiciozan, ali na papiru i izvan svojih organizacionih mogućnosti (Domingo, O’Neil, Foresti, 2014: 4).

Ponekad uključivanje lokalnog stanovništva obuhvata uglavnom muškarce, jer je to, možda, i donatorskim organizacijama lakše zbog veće dostupnosti muškaraca i njihove spremnosti za takav angažman. Potrebno

je obezbediti da lokalno vlasništvo bude uključeno i da ne bude ograničeno na članove muško dominantnih državnih institucija bezbednosti i političkih struktura i drugih elita, jer je to jedini način da se izbegne dalje lišavanje žena i drugih marginalizovanih grupa moći (European Parliament, 2015).

Takođe, postoji tendencija da međunarodni akteri budu istomišljenici struktura na državnom nivou koji čine uglavnom muški članovi bezbednosne i državne elite, i koji će, verovatno, lako naći zajednički jezik u prihvatanju odluka i intervencija spoljašnjih aktera. Ti lokalni državni ili vojni predstavnici mogu ukazivati da, po njihovom mišljenju, rodna pitanja nisu relevantna u njihovom kontekstu i da, štaviše, učestvovanje žena u sektoru bezbednosti nije sociokulturno prihvatljivo. To se, ponekad, eksplicitno izražava, a ponekad se odražava samo kao unutrašnji otpor. Iako neiskazano izričito, politikama rodne ravnopravnosti se ne daje prednost, i ma kakvo mesto u praksi (Domingo, O'Neil, Foresti, 2014: 4).

Problemi u organizacijama međunarodnih aktera

Žene i njihovi životi su nevidljive u svim glavnim oblastima aktivnosti UN zato što žene nisu odgovarajuće predstavljene u njenim strukturama. U tom smislu, sadašnji program UN odražava tu tzv. „tišinu o ženama“ (Charlesworth, Chinkin, 2000: 196). Literatura o preporodu UN koja je nastala od kraja hladnog rata i tekstovi o reformi koji su nastali oko pedesete godišnjice UN-a, gotovo u potpunosti, ignorišu jedan od najznačajnijih problema s kojim se ta institucija suočila i sa kojom je ušla u 21. vek – isključivanje i marginalizacija žena (Charlesworth, Chinkin, 2000: 196). Opšta tišina o ženama u diskusijama o reformi UN čini da pitanja pola i roda zaista izgledaju kao irelevantna za taj proces (Charlesworth, Chinkin, 2000: 197).

Kredibilitet može postojati jedino ako donatori i partneri predvode svojim primerom. U Americi, na primer, samo u 14% aktivnih trupa su žene (Carreiras, 2004: 314). Taj broj je još gori kada se dođe do oficirki visokog ranga gde je gruba procena oko 7% generala i admirala (Mršević, Janković, 2017: 87). UN, koje su često značajan partner u reformi sektora bezbednosti, posebno u državama koje tek izlaze iz sukoba, tek su 2014. postavile prvu ženu komandanta kopnenih snaga (Norvežanku Kristin Lund), a čak i tada to je bilo samo da bi vodila jedinicu od 1000 ljudi na Kipru (Childs, 2017). Postoji premalo obučanih

mirovnjakinja, pripadnica civilne policije i stručnjakinja koje se bave procesom razoružanja, demobilizacije i reintegracije (Tarnaala, 2016). Mora se konstatovati da su žene, gotovo kompletno, isključene iz međunarodne arene u kojoj se stvara pravo. U takvoj situaciji, jednostavni recept „dodati žene i promešati“, kako to navode Charlesworth i Chinkin (2000) i Kunz (2014),³ je neadekvatan, zato što je međunarodni pravni sistem, po svojoj suštini, muški i rodno obojen. Njegova pravila su se razvila kao odgovor muške elite, za potrebe muškaraca, svesno ili nesvesno, tretiranih kao da su potrebe opšteg karaktera (Charlesworth, Chinkin, 2000: 198).

Uočeno je, takođe, da stručnjacima/stručnjakinjama za pitanja roda često nedostaju veštine i znanja o razoružanju, demobilizaciji i reintegraciji. Oni, zbog toga, ne mogu efikasno da podrže izradu nacrtu odredbi o razoružanju, demobilizaciji i reintegraciji u mirovnim sporazumima. Istovremeno, stručnjaci/stručnjakinje za razoružanje, demobilizaciju i reintegraciju, sa svojim vojnim i bezbednosnim iskustvom često odbijaju da ozbiljno uzmu u obzir pitanja rodne ravnopravnosti (Tarnaala, 2016).

Princip lokalnog vlasništva se često koristi kao kamuflaža nesklonosti ili nedovoljne sposobnosti međunarodnih aktera da unaprede angažovanje žena u programima reformi sektora bezbednosti. Kada god je percipirano i prezentirano da rodna diskriminacija „autentično“ karakteriše lokalni ambijent i da „lokalci“ ne vrednuju rodnu ravnopravnost, tada se, obično, tvrdi da bi unapređivanje rodne ravnopravnosti i urođnjavanja, bilo u suprotnosti sa principom lokalnog vlasništva. A to bi, sa svoje strane, navodno, umanjilo izgleda za uspeh reforme sektora bezbednosti i, zajedno sa tim, efikasne procese izgradnje mira. To je glavni razlog „sukoba“ između navodnog lokalnog vlasništva i rodne ravnopravnosti.

³ „Rodna reforma sektora bezbednosti ne podrazmeva samo prosto dodavanje žena, nego, što je posebno važno, drugačije urođnjavanje muškaraca.“ (Kunz, 2014: 604).

„Upotreba feminističkih teorija u međunarodnom pravu. Žene su gotovo kompletno isključene iz međunarodnih arena u kojima se stvara pravo i to je važno da se dokumentuje i radi tvrdnje da postoji potreba za odgovarajućim predstavljanjem i učešćem žena. Jednostavno „dodati žene i promešati“ samo po sebi je neadekvatno zato što je međunarodni pravni sistem, sam po sebi, rodno obojen (muški). Njegova pravila su se razvila kao odgovor muške elite. Feministička analiza mora zbog toga da preispita neizgovorene obaveze tih na prvi pogled neutralni principa međunarodnog prava i načina na koji se muške perspektive institucionalizuju u međunarodnom pravu. To uključuje tehnike i koncepte predložene i od kulturnih radikalnih postmodernih i feministkinja trećeg sveta.“ (Charlesworth, Chinkin, 2000: 50).

Primena rodne perspektive u reformi sektora bezbednosti i na izgradnji mira, zbog svega toga, često se pogrešno posmatra kao opcionog karaktera, nešto što može, ali ne mora da se primenjuje, odnosno, može da se primenjuje kada i gde je to zgodno, po subjektivnom nahođenju. Pri tome, često se zaboravlja potreba da se kreira obiman pravni okvir potreban za primenu rodne perspektive i uključivanja učešća žena u izgradnji mira i postkonfliktnoj rekonstrukciji (Žene u crnom, 2013: 17).

Iskustva pojedinih zemalja

Rod nije lako prenosivi tehnički koncept i u mnogim sredinama može biti veoma uznemirujući, posebno za lokalne elite muškog sastava, generacijski tradicionalno naviknute na posedovanje privilegija i moći u vršenje vlasti. Te negativne reakcije mogu, takođe, biti i plod neveštog i nesenzitivnog pristupa međunarodnih aktera. Na primer, u slučaju od strane Food and Agriculture Organization of the United Nations (u nastavku: FAO) podržanog projekta ribljih farmi (Charlesworth, Chinkin, 2000: 196), projekta koji je široko primenjivan u podsaharskoj Africi, rodni aspekti istaknuti u projektnom objašnjenju završili su kao neuspešni, a to nije samo zbog postojanja muškog otpora i organizacionih neadekvatnosti. Tumačenje rodni ovlašćenja veoma se razlikovalo među akterima tog projekta, od onih u FAO kancelariji u Rimu, do terenskih radnika u Africi i lokalnih farmera. U tom FAO projektu „rodna politika“ postala je preterano pojednostavljena. Ona je završila tek nešto malo više od zbirke informacija o broju žena uključenih u riblje farme i bez bilo kakvog uticaja na planiranje. Istovremeno, lokalni projektni radnici nisu razumeli spoljni pritisak da uključe žene u projekte ribljih farmi i smatrali su ih ometajućim, irelevantnim, i čak uvredljivim.

Južni Sudan

Jedan od primera loše prakse koji se navodi u literaturi je slučaj uvođenja programa reformi sektora bezbednosti u Južnom Sudanu od strane međunarodne zajednice (Gordon, Welch, Roos, 2015: 9). Iako je rod shvaćen kao prioritet na nivou politike, njemu nije dat visok praktični značaj od strane međunarodnih aktera u programima reformi sektora bezbednosti Južnog Sudana.

Akteri međunarodne zajednice nisu bili u stanju da ubedljivo prenesu zašto je važno ili čemu doprinosi dubinsko razumevanje operacionalizacije rodno senzibilizujućih treninga koji su organizovani u južnosudanskom kontekstu. Jedan od razloga koji je uticao na kvalitet rodnog treninga za vojsku i nacionalnu policiju, koji su vodili međunarodni akteri, je da ti savetnici i treneri često nisu imali znanja o rodnoj ravnopravnosti, a ni svest o tome kako da se operacionalizuje ono što je bilo predavano u južnosudanskom kontekstu. Naime, oni su, uglavnom, bili penzionisani vojni muški savetnici iz donorskih zemalja, dok ženskih savetnica uopšte i nije bilo. Ti stručnjaci teško da su mogli da doprinesu promeni u mentalitetu svojih južnosudanskih partnera. Na to treba dodati i nastojanje tih savetnika da se dodvore Južnosudancima koje treniraju, olakim i neodgovornim potvrđivanjem njihovih stereotipa o ženama u sektoru bezbednosti.

Još jedan primer sukoba između rodne ravnopravnosti i lokalnog vlasništva su programi razoružanja, demobilizacije i reintegracije koji su se u toj zemlji vodili između 2009-2011. godine (Gordon, Welch, Roos, 2015: 10). Taj program je u velikoj meri ocenjen kao neuspešan. Jedan od glavnih razloga za odsustvo uspeha je bila činjenica da je armija bila nevoljna da se smanji, pa je tražila način da se formalno smanji. Jedan od načina je bila široka demobilizacija žena. Uprkos činjenici da su žene činile manje od 2% oružanih snaga, u programima razoružanja i demobilizacije polovina demobilisanih su bile baš žene. Vojska je bila zadovoljna programom demobilizacije, razoružanja i reintegracije dizajniranim da se oslobodi žena. To je omogućavalo da se žene uklone sa platnih spiskova, a da se pritom ne demobilise previše sposobnih muških vojnika i ne okrnji borbena gotovost vojske. Umesto da taj program bude dizajniran da podrži žene, inostrani organizatori su dizajnirali program koji je prvo žene lišio plate, šaljući ih izvan armijske službe koja je jedan od svega nekoliko plaćenih poslova u južnosudanskoj slaboj privredi. Rezultat je da je međunarodna zajednica prihvatila predrasude lokalnog konteksta i rodno diskriminativne zahteve južnosudanske vlasti. Krajnji ishod je da je program demilitarizacije, demobilizacije i razoružanja bio štetan za žene, da je malo doprineo da podigne njihov status i sposobnost da utiču i učestvuju u sektoru bezbednosti. Štaviše, taj program nije vodio smanjenju zaposlenih vojnika, jer je vojska nastavila da regrutuje muško osoblje na mestima demobilisanih žena, tako da ni demilitarizacija nije postignuta.

Istočni Timor

Izraženo je mnogo pohvala za nivo pažnje poklonjen rodnim pitanjima kroz zvanične institucionalne mehanizme u Istočnom Timoru (Tarnaala, 2016). Učinjeni naponi poklopili su se sa povećanom pažnjom koju međunarodna zajednica poklanja pitanjima roda, konflikata i mira. Uvođenje posebnog rodnog savetnika u okviru mirovnih operacija u Istočnom Timoru je akt koji je viđen kao značajan eksperiment u urođnjavanju politika. Uspeh je postignut uz oslanjanje na okvir međunarodnih ljudskih prava, što je bilo od fundamentalnog značaja za uključivanje rodne ravnopravnosti. To je, sa svoje strane, podržalo nacionalne napore za razvoj povelje o ženskim pravima i stvaranje Kancelarije za promociju ravnopravnosti, koja je bila ovlašćena za urođnjavanje politika u državnim institucijama. Iz tih razloga, slučaj Istočnog Timora ostaje kao primer koji treba pratiti kao potencijalni primer dobre prakse.

Šri Lanka

U februaru 2002. godine, dve ženske koalicije, Majke i ćerke Šri Lanke i Ženski NVO forum Šri Lanka (Strickland, 2003: 4-5), pozvale su na jačanje sporazuma i poslale peticiju stranama u konfliktu kako bi se osiguralo da će mirovni proces biti inkluzivan, reprezentativan i sproveden u demokratskim okvirima. Uskoro je usledila međunarodna konsultacija o ženama, izgradnji mira i ustavnog razvoja u organizaciji Međunarodnog centra za etničke studije, što je dovelo do razvoja Ženskog mirovnog memoranduma koji je dostavljen liderima sa obe strane konflikta. Upućen je poziv na puno i ravnopravno učešće žena u mirovnim pregovorima i u donošenju odluka u svim fazama obnove, rehabilitacije i procesa transformacije.

Južnoafrička Republika

U tranziciji Južne Afrike, zahvaljujući snažnom prisustvu žena u forumima donošenja odluka, uključujući i one koji su se bavili reformom odbrane, mnoge žene, ranije borkinje, su postavljene na visoko rangirana mesta u Sekretarijat odbrane. (Tarnaala, 2016). Time je pokazana iskrena posvećenost vlade da integriše rodna pitanja u odbrambenu politiku Južne Afrike. Treba imati na umu da su se u mnogim slučajevima žene i devojke priključile oružanim

grupama zato što je to bio način bekstva od ugnjetavanja i način ostvarenja rodne ravnopravnosti (Schnabel, 2009: 5). Povratak u okruženja u kojima one više nemaju iste ravnopravnosti koje su stekle u borbi i za koje su se borile, mogu stvoriti tenzije i dovesti do sukoba. U Južnoj Africi, žene su dale značajan doprinos reformi odbrane. Parlamentarke su formirale pododbor i inicirale konsultativni proces na nacionalnom nivou revizije procesa savetovanja sa ženskim organizacijama sa terena, o pitanjima zemljišta oduzetog za vojnu upotrebu i seksualnog uznemiravanja od strane vojnog osoblja. Južnoafrička nacionalna odbrambene vojska (SANDF) je razvila politike za povećanje nivoa zapošljavanja žena, unapređenja žena na svim nivoima i u svim strukturama, obezbeđivanje zajedničke i ravnopravne obuke i za muškarce i za žene. Omogućeno je obrazovanje i obuka o pitanjima roda, standardizovane su oznake na ramenima, eliminisana je trudnoća kao razlog za otpuštanje i dozvolilo se unapređenje za žene na porodiljskom odsustvu. Zakon o odbrani (2002) klasifikuje seksualno uznemiravanje i diskriminaciju kao krivična dela. Različite inicijative reforme odbrane rezultirale su imenovanjem žene na mesto zamenice ministra odbrane od 1999. do 2004. godine (Heinecken, 2002: 720).

Ali i tu ima i loših primera. Na primer, navodi se da su žene bile onemogućene da dobiju obuku i unapređenja koja su bila na raspolaganju muškarcima u Afričkom nacionalnom kongresu – ANC⁴ (Gordon, Welch, Roos, 2015: 8). One su, umesto toga, bile usmerene na razvoj lokalnih zajednica, ostajući, na taj način, u svojim tradicionalnim rodnim ulogama. U istom lošem kontekstu citira se slučaj Nigerije, gde čak i onda kada su dobile političke funkcije, žene su i dalje ostale pod muškim nadzorom, tako da nisu spremno pokretale pitanja rodne ravnopravnosti da ne bi ugrozile svoje teško stečene pozicije (Gordon, Welch, Roos, 2015: 8). Taj primer daje za pravo kritikama koje su upućivane međunarodnim programima reformi sektora bezbednosti koje često ukazuju da njihov fokus ne sme da se svede na samo mehaničko „dodavanje žena“, uz propust da taj proces bude zaista dublje rodno transformativan. Veoma je važna promena rodne matrice kod muškaraca (eng. *gendering men different/ly*), što ima transformativne implikacije (Kunz, 2014: 616). Naučena lekcija je i da održavanje tradicionalnog koncepta „onih kojima je potrebna zaštita“, uloge koja se pripisuje ženama, i „ili/ili“, „nasilnik/zaštitnik“ dihotomije uloga, koja se pripisuje

⁴ Afrički nacionalni kongres (eng. African National Congress, ANC) je južnoafrička, od 2009. godine, većinska parlamentarna politička stranka osnovana 1912. godine. ANC je socijalistička, demokratsko socijalistička i socijaldemokratska stranka.

muškarcima u svim patrijarhalnim društvima, suštinski ometa unapređenje rodne ravnopravnosti. Njihovo održavanje i jačanje, umesto nastojanja na izmeni rodni uloga i odnosa, ugrožava bezbednost žena. To doprinosi održavanju različitih oblika viktimizacije žena, ugrožava šire shvaćenu bezbednost i stabilnost u društvu, i značajno smanjuje efikasnost međunarodno vođenih razvojnih programa i programa izgradnje mira u postkonfliktnim regionima.

Zaključak

Iz svega navedenog, postaje jasno da je sukob između lokalnog vlasništva i rodne ravnopravnosti prividan, i da zapravo najviše služi kao izgovor nesenzitivnog i neadekvatnog vođenja međunarodnih razvojnih programa, programa reformi sektora bezbednosti i programa razoružanja, demobilizacije i reintegracije. Takvi rodno nesenzitivni programi služe onima koji intervenišu više nego onima zbog kojih se intervenišu. Oni štite moć lokalnih, usko elitiističkih, dominantnih grupa i lišavaju moći one delove lokalnog stanovništva koji su diskriminisani, marginalizovani i najviše izloženi rizicima nebezbednosti. Izgovorom podržavanja principa lokalnog vlasništva često se prikrivaju odnosi moći koji su na delu u postkonfliktnim ambijentima, kao i nenalaženja adekvatnih odgovora na bezbednosne potrebe žena koje su u najvećem riziku.

Obično postoji nekoliko mogućih prelomnih trenutaka u istoriji zemlje kada se formalna pravila političke igre mogu ponovo uspostaviti na novim, egalitarnijim osnovama (OEBS, 2015: 10). Postkonfliktni mirovni procesi i druge promene tokom perioda političke tranzicije mogu biti takvi trenuci. Ovi periodi intenzivnog pregovaranja mogu ponuditi retku priliku ženskim grupama i zagovornicama rodne ravnopravnosti da zahtevaju egalizaciju rodni i drugih hijerarhijskih odnosa, unapređenje ženskih prava, i time povećati šanse da žene utiču na političko odlučivanje u budućnosti (Multisektorsko koordinaciono telo, 2015: 5). Zato međunarodni mirotvorci i organizacije moraju razumeti ulogu roda, identiteta i moći i uskladiti svoje delovanje. Dok lokalno tumačenje ili manifestacija bilo kog datog prava može da varira od sredine do sredine, sveobuhvatni principi okvira ljudskih prava, uključujući i principe transparentnosti, odgovornosti, učešća i nediskriminacije, moraju da se koriste kako bi uokvirili procese dijaloga.

Integrisanje rodni aspekata neminovno doprinosi efikasnom odgovornom i participativnom sektoru bezbednosti. Rodna perspektiva uključena u

reforme sektora bezbednosti je karakteristika za inkluzivan i društveno odgovoran pristup bezbednosti. Važno je uočiti da je rodno senzitivna reforma sektora bezbednosti, ključ razvoja institucija sektora bezbednosti. Kada nisu diskriminativne, tada su sposobne da efektivno odgovore na specifične bezbednosne potrebe različitih grupa i na taj način predstavljaju celo stanovništvo (UN Department of Peacekeeping Operations, 2008). U tom smislu, potreban je napredak ka institucionalizaciji politika, i izmeni normi koje regulišu rodno nedisriminativni ambijent datog društva, uključujući i one koje oblikuju i definišu institucionalizaciju politika i praksi rodne ravnopravnosti (Strickland, 2003: 8).

Međunarodne agencije, kao što su UN Women na primer, trebalo bi da daju prioritet i podršku fleksibilnim i prihvatljivim, dobro povezanim i lokalno organizovanim telima na državnom nivou. Žene moraju učestvovati u UN i drugim globalno političkim strukturama. Međunarodne strukture moći moraju biti preispitane i rekonstruisane da bi predstavljale i žensku polovinu ljudskog roda, koja je sada na njihovim marginama. Generalni sekretar mora da započne postavljanje žena na mesta specijalnih predstavnika i izaslanika za bavljenje posebnim pitanjima (Charlesworth, Chinkin, 2000: 198).

Literatura

Carreiras, H. (2004) *Gender and the Military: A Comparative Study of the Participation of Women in the Armed Forces of Western Democracies*. Florence: Department of Political and Social Sciences European University Institute.

Charlesworth, H., Chinkin, C. (2000) *The Boundaries of International Law: A Feminist Analysis*. Manchester: Manchester University Press.

European Parliament (2015) *Resolution on the EU Strategy for Equality between Women and Men (2014/2152(INI))* adopted June 9, 2015.

Heineken, L. (2002) Affirming Gender Equality: The Challenges Facing the South African Armed Forces. *Current Sociology*, 5, str. 715–728.

Mršević, Z. (2007) *Ka demokratskom društvu – Sistem izbornih kvota*. Beograd: Institut društvenih nauka.

Mršević Z., Janković S. (2017) Učešće žena u oružanim snagama savremenog doba. *Strani pravni život*, 1, str. 77-94.

Multisektorsko koordinaciono telo (2015) *Izveštaj o realizaciji evaluacije sprovođenja Nacionalnog akcionog plana za primenu Rezolucije 1325 Saveta bezbednosti Ujedinjenih*

nacija – Žene, mir i bezbednost u Republici Srbiji (2010-2015), prihvaćen na sednici Političkog saveta, Beograd, 30.10.2015.

NATO/EAPC (2016) *Revised Action Plan for the Implementation of UNSCR 1325 and Related Resolutions 2016-2016*, EAPC(C)D(2016)0016AS1, adopted June 3, 2016.

OEBS (2015) *Radionica o rezultatima sprovođenja NAP-a za Rezoluciju 1325 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija: Rezime*. Beograd: Institut za inkluzivnu bezbednost iz Vašingtona i Misija OEBS-a u Srbiji, 9-10.9.2015.

Tarnaala, E. (2016) *Women in Armed Groups & Fighting Forces: Lessons from Gender-Sensitive Disarmament, Demobilization & Reintegration Programmes*. Oslo: Norwegian Peacebuilding Resource Centre (NOREF).

UN General Assembly (2011) *Comprehensive Review of the Whole Question of Peacekeeping Operations in all Their Aspects*. Resolution adopted on the 65th session, A/RES/65/310/, July 19, 2011.

UN General Assembly (2012a) *Comprehensive Review of the Whole Question of Peacekeeping Operations in all Their Aspects*. Resolution adopted on the, 66th session, A/RES/66/297/. September, 17, 2012.

UN General Assembly (2012b) *Intensification of Efforts to Eliminate all Forms of Violence against Women*. Resolution adopted on the 67th session, A/RES/67/144/, December 20, 2012.

UN General Assembly (2012c) *Strengthening the Role of Mediation in the Peaceful Settlements of Disputes Conflict Prevention and Resolution*. Resolution adopted on the 66th session, A/RES/66/291/13, September 2012.

UN Security Council (2011) *UN Strategic Results Framework on Women, Peace and Security: 2011-2020*. United Nations, str. 1-12.

UN Security Council, (2015) *A Global Study on the Implementation of resolution 1325 – Preventing Conflict, Transforming Justice, Securing the Peace*. United Nations: UN Women, Peace and Security Sector, str. 1-54.

Vlada RS (2016) *Smernice*. Beograd: Politički savet Vlade RS za izradu Nacionalnog akcionog plana za primenu Rezolucije 1325 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija – Žene, mir i bezbednost u Republici Srbiji (2016-2020).

Internet izvori

Castillejo, C. (2015) Gender Inequality and State Fragility in the Sahel. *FRIDE – European Think Tank for Global Action, Policy Brief*, no. 204. Dostupno na: <http://fride.org/>

descarga/PB204_gender_inequality_and_state_fragility_in_the_Sahel.pdf, stranici pristupljeno 22.11.2016.

Childs, S. (2017) UN's First Female Force Commander Talks Gender Equality in the Military, *Pass Blue*, New York: Cuny Graduate Center. Dostupno na: <http://www.passblue.com/2017/04/13/uns-first-female-force-commander-talks-gender-equality-in-the-military/>, stranici pristupljeno 22.01.2017.

Domingo, P., O'Neil, T., Foresti, M. (2014) Women's Participation in Peace and Security, Normative Ends, Political Means. *Briefing 88, Shaping Policy for Development*. London: Politics and Governance Programme at the Overseas Development Institute. Dostupno na: <https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/8961.pdf>, stranici pristupljeno 23.12.2016.

Gordon, E., Welch, A., Roos E. (2015) *Security Sector Reform and the Paradoxical Tension between Local Ownership and Gender Equality*. Dostupno na: <http://www.sta-bilityjournal.org/articles/10.5334/sta.gj/>, stranici pristupljeno 6.12.2016.

Reich, H. (2006) Local Ownership in Conflict Transformation Projects Partnership, Participation or Patronage? *Journal of Contemporary Ethnography*, str. 1-21. Dostupno na: <http://www.berghof-center.org/>, stranici pristupljeno 25.11.2016.

Kaplan, M. (2013) *Local Ownership: Who, What and how?* Dostupno na: <https://www.devex.com/news/local-ownership-who-what-and-how-81623>, stranici pristupljeno 1.12.2016.

Kunz, R. (2014) Gender and Security Sector Reform: Gendering Differently? *International Peacekeeping*, 5, str. 616. Dostupno na: <http://www.tandfo-line.com/doi/abs/10.1080/13533312.2014.963319?src=recsys>, stranici pristupljeno 5.1.2017.

OEBS (2014) *Studija o nacionalnim akcionim planovima za sprovođenje Rezolucije 1325 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija*. Beč: Odeljenje za rodnu ravnopravnost, Sekretarijat OEBS-a, Kancelarija generalnog sekretara. Dostupno na: http://www.civilnodrustvo.gov.rs/upload/documents/Razno/2016/12.%20OEBS_NAP_studija%201325%20Srpski.pdf, stranici pristupljeno 1.12.2016.

Pratt, N., Richter-Devroe, S. (2011) Critically Examining UNSCR 1325 on Women, Peace and Security. *International Feminist Journal of Politics*, 4, str. 489-503. Dostupno na: <http://dx.doi.org/10.1080/14616742.2011.611658>, stranici pristupljeno 7.12.2016.

Schirch, L., Mancini-Griffoli, D. (2015) *Local Ownership in Security Case Studies of Peacebuilding Approaches*. Notre Dame: The Alliance for Peacebuilding, The Global Partnership for the Prevention of Armed Conflict, The Kroc Institute for International Peace Studies at the University of Notre Dame. Dostupno na: <https://www.peaceportal.org/documents/130617663/0/Local+Ownership+in+Security+Report.+Final+November+24+10pm+LS.pdf>, stranici pristupljeno 6.12.2016.

Schnabel, A. (2009) Ideal Requirements versus Real Environments in Security Sector Reform. U: H. Born, A. Schnabel (Ur.) *Security Sector Reform in Challenging Environments*. Geneva: Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF), str. 3-36. Dostupno na: <http://www.dcaf.ch/Publications/Security-Sector-Reform-in-Challenging-Environments>, stranici pristupljeno 8.1.2017.

Strickland, R. (2003) Gender, Human Security, and Peacebuilding: Finding Links between Policy and Practice. *Expert Group Meeting on Peace Agreements as a Means for Promoting Gender Equality and Ensuring Participation of Women – A framework of Model Provisions*, EGM/PEACE/2003/EP.9. Canada, Ottawa. United Nations: Division for the Advancement of Women (DAW). Dostupno na: <http://www.un.org/womenwatch/daw/egm/pea-ce2003/reports/CA-SESTUDY.pdf>, stranici pristupljeno 7.12.2016.

UN (2000) *Rezolucija 1325 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija – Žene, mir i bezbednost*. Dostupno na: <http://www.un-documents.net/sr1325.htm>, stranici pristupljeno 21.01.2017.

UN Department of Peacekeeping Operations (2008) *United Nations Peacekeeping Operations Principles and Guidelines*. New York: United Nations. Dostupno na: http://www.un.org/en/peacekeeping/documents/capstone_eng.pdf, stranici pristupljeno 21.1.2017.

UNDP (2015a) *Human Development Index (HDI)*. Dostupno na: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>, stranici pristupljeno 21.11.2016.

UNDP (2015b) *Human Development Gender Inequality Index (GII)*. Dostupno na: <http://hdr.undp.org/en/content/gender-inequality-index-gii>, stranici pristupljeno 21.11.2016.

United States Institut of Peace (2011) *USIP Peace Terms Glossary*. Dostupno na: <http://glossary.usip.org/resource/local-ownership>, stranici pristupljeno 5.1.2017.

Welch, E., Gordon, A. C., Roos, E. (2015) Security Sector Reform and the Paradoxical Tension between Local Ownership and Gender Equality. *Stability: International Journal of Security and Development*, 1, str. 53. Dostupno na: <http://www.stabilityjournal.org/articles/10.5334/sta.gj/>, stranici pristupljeno 7.12.2016.

Wong, P. (2013) "Local Ownership" in Peacebuilding – A Premature Rhetoric? *United Nations Peace and Progress*, 1, str. 47-57. Dostupno na: <http://upp.unu.edu/>, stranici pristupljeno 5.12.2016.

Žene u crnom, (2013) *Nezavisni monitoring primene Rezolucije 1325 u Srbiji*. Beograd: Žene u crnom. Dostupno na: http://zeneucrnom.org/pdf/nezavisni_monitoring_primene_rezolucije1325_u_srbiji.pdf, stranici pristupljeno 5.12.2016.

Implementation of Principle of Local Ownership: From Victimization to Empowerment of Women

The paper presents the existence of a conflict between local ownership and the introduction of gender equality in situations of post-conflict peace-building under the control of international actors, mostly UN peacekeeping forces. The authors present the essential meanings of the term "local ownership" and understanding of its importance for the success of peacekeeping missions and reforms of the security sector in post-conflict societies in achieving lasting peace. Local civil or military leaders can actually consider that gender equality is not needed in their culture, and that the participation of women in the security sector is not socio-culturally acceptable. That is why various international actors may be reluctant to advocate for gender equality, considering it as an imposition of foreign cultural values that could potentially destabilize the security sector reform process. The paper presents examples of Sahel region, South Sudan, South Africa, East Timor and Sri Lanka, illustrating that women and men have different experiences of conflict, and that women in conflict and post-conflict situations are especially vulnerable to sexual and other forms of gender-based violence. Therefore, women's active participation in peace-building and ending violence and conflicts is essential for peace, security and general cessation of further victimization of women. Supporting the existing power relations characterized by structural gender inequality and violence diminish the value of security sector reform. Moreover, the process of peace-building is destabilized by maintaining permanent sources of victimization of women, discrimination and easy outbreak of armed conflict. This might result in the poorly reformed security sector, which only fits the needs of male local dominant groups and protects their interests, leaving majority of women still in a situation of high risk from various forms of victimization.

Keywords: local ownership, gender equality, international actors, security sector reform.

* Dr Zorica Mršević is Senior Research Fellow, Institute of social sciences in Belgrade.
E-mail: zmrsevic@idn.org.rs.

Mr Svetlana Janković is Lieutenant colonel, Institute for strategic research in Belgrade.
E-mail: svetlana.jankovic@mod.gov.rs.

TEMIDA

2017, vol. 20, br. 1, str. 45-64

ISSN: 1450-6637

DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM1701045D>

Pregledni rad

Primljeno: 10.2.2017.

Odobreno za štampu: 18.5.2017.

Jedinice za podršku deci žrtvama i svedocima u krivičnom postupku – Domaće pravo i praksa

IVANA MILOSAVLJEVIĆ-ĐUKIĆ*

BOJANA TANKOSIĆ

JARA PETKOVIĆ

MARIJA MARKOVIĆ

Ovaj rad ima za cilj da predstavi Jedinice za podršku deci žrtvama i svedocima u krivičnom postupku, koje su nastale u okviru projekta Unapređenje prava deteta kroz jačanje sistema pravosuđa i socijalne zaštite u Srbiji, koji finansira Evropska unija, a sprovodi UNICEF u partnerstvu sa Ministarstvom pravde i Ministarstvom za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja Republike Srbije. Projekat je realizovan u periodu od avgusta 2014. do marta 2017. godine. Jedinice su formirane u četiri grada: Beogradu, Nišu, Novom Sadu i Kragujevcu i funkcionišu na regionalnom nivou. Poseban osvrt u radu posvećen je položaju dece u međunarodnom okviru i regulisanju položaja dece u zakonodavstvu Republike Srbije, kao osnovu formiranja Jedinica. Rezultati angažovanja Jedinica

* Dr Ivana Milosavljević-Đukić je rukovoditeljka Prihvatilišta za urgentnu zaštitu zlostavljane dece pri Centru za zaštitu odojčadi, dece i omladine u Beogradu i predavačica na Departmanu za socijalni rad, Fakultet za medije i komunikaciju, Univerzitet Singidunum. E-mail: ivana.djukic@czodo.rs.

Bojana Tankosić, master psihologije, je psihološkinja na projektu *Zaštita dece žrtava ili svedoka u krivičnom postupku* u okviru Ustanove za decu i mlade Dečije selo „Dr Milorad Pavlović“ u Sremskoj Kamenici. E-mail: bojanatankosic@yahoo.com.

Jara Petković, master psihologije, je psihološkinja u dnevnom boravku za decu iz porodica u riziku u Centaru za razvoj usluga socijalne zaštite „Knjeginja Ljubica“ u Kragujevcu. E-mail: jarakg@gmail.com.

Marija Marković, diplomirani psiholog, je psihološkinja na projektu *Zaštita dece žrtava ili svedoka u krivičnom postupku* u okviru Doma za decu i omladinu „Duško Radović“ u Nišu. E-mail: marijemarkovic@domduskoradovic-nis.rs.

pokazuju da je ukupno 103 dece dobilo podršku u sudskom postupku, 23 dece dobilo je status posebno osetljivog svedoka, a bilo je potrebno održati 108 informativnih sesija za profesionalce u pravosuđu i socijalnoj zaštiti kako bi počeli da koriste usluge Jedinica.

Ključne reči: *deca žrtve i svedoci, krivični postupak, podrška, zaštita, sekundarna viktimizacija, Srbija.*

Uvod

Predmet ovog rada je analiza položaja dece u međunarodnom pravnom okviru i usklađenosti domaćeg zakonodavstva sa međunarodnim standardima kada je u pitanju zaštita dece žrtava i svedoka u krivičnim postupcima. Cilj rada je da predstavi Jedinice za podršku deci¹ žrtvama i svedocima (u nastavku: *Jedinice*), koje su nastale u okviru projekta *Unapređenje prava deteta kroz jačanje sistema pravosuđa i socijalne zaštite u Srbiji*, koji finansira Evropska unija (u nastavku: EU), a sprovodi UNICEF u partnerstvu sa Ministarstvom pravde i Ministarstvom za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja Republike Srbije. U radu je predstavljen međunarodnopravni okvir zaštite dece žrtava i svedoka, sa posebnim osvrtom na Smernice ministara Saveta Evrope o pravosuđu po meri deteta² i teškoćama u praksi usled neusklađenog krivičnopravnog okvira Republike Srbije. Razmatrane su Preporuke Komiteta za prava deteta, povodom II i III periodičnog izveštaja, koji je Srbija u januaru 2017. godine predstavila pred Komitetom za prava deteta u Ženevi³. U radu je analiziran i pravni okvir Republike Srbije, njegova usklađenost sa međunarodnim i evropskim standardima. Rad posvećuje posebnu pažnju realizovanim aktivnostima *Jedinica*, odnosno, kako je postojeći međunarodni i domaći zakonodavni okvir u oblasti dečijih prava uticao na unapređenje položaja dece u sudskim postupcima u Republici Srbiji. Formiranjem Jedinica za podršku deci žrtvama i svedocima država Srbija posebnu pažnju posvećuje ravno-

¹ U ovom radu koristi se termin „dete“ iz Ustava Republike Srbije, pod njim se podrazumevaju sva lica koja nisu punoletna, tj. koja nisu navršila 18 godina.

² Smernice Komiteta ministara Saveta Evrope o pravosuđu po meri deteta, usvojene 17. novembra 2010. na 1098. zasedanju zamenika ministara Saveta Evrope – Redigovana verzija od 31. maja 2011.

³ Concluding Observations on the Combined Second and Third Periodic Reports of Serbia. Dostupno na: http://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CRC/Shared%20Documents/SRB/CRC_C_SRB_CO_2-3_26579_E.pdf, stranici pristupljeno 24.4.2017.

teži između prava na zaštitu, prava na izražavanje stavova i prava na učešće. U radu su predstavljeni i izazovi u pružanju podrške deci u krivičnom postupku, s obzirom na psihološke aspekte dečijeg razvoja od značaja za sudski postupak. Posebno su naglašeni specifičnost i razvojne karakteristike svakog deteta, kao i da se deca i adolescenti u velikoj meri razlikuju od odraslih ljudi po načinu na koji funkcionišu (kognitivno, intelektualno, emocionalno).

Međunarodnopravni okvir zaštite dece žrtava i svedoka krivičnih dela

U poslednjih deset godina, u Republici Srbiji su prava deteta garantovana i zaštićena velikim brojem međunarodnih i unutrašnjih pravnih instrumenata, a promovisanje ovih prava i briga o deci na vrhu su prioriteta svih nivoa vlasti u državi i međunarodnih institucija i organizacija. Pravni osnov kojim je regulisana zaštita prava deteta u Srbiji, pored Ustava, čini i niz ratifikovanih međunarodnih dokumenata,⁴ ali se značajnim čine i međunarodni dokumenti koji nisu pravno obavezujući, kao što su: Smernice Ujedinjenih nacija za prevenciju maloletničke delinkvencije (Rijadske smernice),⁵ Smernice o pravosudnim pitanjima koja se odnose na decu žrtve i decu svedoke krivičnih dela,⁶ Smernice Ujedinjenih nacija za odgovarajuću primenu i uslove alternativnog staranja o deci usvojene na Generalnoj skupštini (2009)⁷. Integracija prava dece u među-

⁴ Konvencija UN o pravima deteta, Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori, br. 15/90; Fakultativni protokol o učešću dece u oružanim sukobima uz Konvenciju o pravima deteta, Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori, br. 22/02; Fakultativni protokol o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji uz Konvenciju o pravima deteta, Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori, br. 22/02; Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom, Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori, br. 42/2009; Konvencija Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja, Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori, br.1/2010.

⁵ Usvojene rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 45/112 od 14. decembra 1990. godine (A/Rezol/45/112, 14. decembar 1990). Dostupno na: [https://www.unicef.org/serbia/4RijadskeSmernice\(1\).pdf](https://www.unicef.org/serbia/4RijadskeSmernice(1).pdf), stranici pristupljeno 7.2.2017.

⁶ ECOSOC Resolution 2005/20 Guidelines on Justice in Matters involving Child Victims and Witnesses of Crime. Dostupno na: www.un.org/en/ecosoc/docs/2005/resolution%202005-20.pdf, stranici pristupljeno 9.5.2017.

⁷ United Nations (2009) Guidelines for the Alternative Care of Children, UN General Assembly (UNGA), 64/142. Dostupno na: <http://www.alternativecareguidelines.org/Portals/46/Guidelines/English/English%20UN%20Guidelines.pdf>, stranici pristupljeno 11.5.2017.

narodni pravni poredak oblikuje prava i obaveze svih ostalih učesnika pravnih odnosa i usmerava zakonodavnu aktivnost primarno na zaštitu deteta od svih oblika nasilja (Jović Prlainović, Krvavac, 2016: 975). Pravosudni sistem je u obavezi da deci, koja se javljaju kao žrtve ili svedoci, obezbedi efikasni postupak koji na adekvatan način štiti prava i interes deteta. Poštovanje ovog principa je u skladu sa Konvencijom o pravima deteta, kao i brojnim međunarodnim dokumentima. Okvir za odnose Evropske unije prema zaštiti i promociji prava deteta posebno je definisan u Smernicama Komiteta ministara Saveta Evrope o pravosuđu po meri deteta⁸ (u daljem tekstu: EU Smernice), koje su od velikog značaja za države u procesu pridruživanja Evropskoj uniji. Usvajanjem EU Agende za prava deteta 2011. godine, na nivou Evropske unije usvaja se i novi koncept „pravosuđa po meri deteta“ (Banić, 2016: 1). U osnovi, koncept „pravosuđe po meri deteta“ označava pravosudni sistem koji jamči poštovanje svih prava deteta na najvišem mogućem nivou (Stevanović, Banić, 2015: 5-6). EU Smernice imaju za cilj da obezbede da sva prava dece koja dolaze u kontakt sa pravosudnim sistemom (krivičnim, građanskim ili upravnim), koja, pored ostalog, uključuju pravo deteta da bude obavешteno, pravo na zastupnika, na participaciju i zaštitu, budu u potpunosti poštovana uz dužno uvažavanje nivoa zrelosti i razumevanje deteta i okolnosti vezanih za slučaj. Implementacija EU Smernica u domaći zakonodavni okvir jedan je od uslova u procesu pridruživanja Republike Srbije Evropskoj uniji. U skladu sa tim, u okviru pregovaračkog procesa pridruživanja Evropskoj uniji, pregovaračka grupa Republike Srbije pripremila je Akcioni plan za Poglavlje 23, usvojen od strane Vlade Republike Srbije krajem 2015. godine, koji u tački 3.6 sadrži poseban deo koji se odnosi na unapređenje prava deteta i sistema maloletničkog pravosuđa (Banić, 2016: 2). Akcionim planom država je predvidela definisanje smernica za saslušanje dece u krivičnim postupcima radi sprečavanja sekundarne viktimizacije i unapređenje tretmana za maloletnike. Na ovaj način Akcioni plan je u skladu sa EU Smernicama i Konvencijom o pravima deteta. EU Smernice predviđaju i posebno obučene profesionalce, tj. stručnjake, da pruže pomoć organu postupka u komunikaciji sa detetom. Međutim, i pored brojnih unapređenja, potrebno je i nadalje raditi na unapređivanju zakonodavnog okvira, posebno u oblasti uspostavljanja sveobu-

⁸ Smernice Komiteta ministara Saveta Evrope o pravosuđu po meri deteta, usvojene 17. novembra 2010. na 1098. zasedanju Komiteta ministara Saveta Evrope - Redigovana verzija od 31. maja 2011. godine.

hvatnog sistema psihosocijalne podrške i socijalne reintegracije deteta žrtve i prevencije njegove stigmatizacije (Banić, 2016: 11).

Zaštita dece žrtava i svedoka u krivičnim postupcima, shodno odredbama međunarodnih dokumenata, podrazumeva, pre svega, zaštitu prava na život, opstanak i razvoj. To podrazumeva da država vodi računa o bezbednosti deteta i njegove porodice, tako što će izbegavati direktan kontakt između deteta žrtve i učinioca, odrediti pritvor učiniocu, doneti odluku o zabrani prilaska detetu i, ukoliko je neophodno, obezbediti policijsku pratnju i čuvanje. Pravo na poštovanje najboljeg interesa deteta podrazumeva pravo na zaštitu i priliku na harmoničan (skladan) razvoj. Zaštita najboljeg interesa deteta ne znači samo zaštitu deteta od sekundarne viktimizacije i patnje tokom učešća u sudskom postupku u svojstvu žrtve ili svedoka, već i povećanje detetove sposobnosti da doprinose postupku. Davanje prvenstva najboljem interesu deteta, u tom smislu, usklađeno je sa čuvanjem interesa pravde i u skladu je sa Konvencijom o pravima deteta (UNICEF, 2014: 8). Kod ostvarivanja najboljeg interesa deteta, posebnu pažnju treba posvetiti ravnoteži između prava na zaštitu, prava na izražavanje stavova i prava na učešće. Deca imaju pravo na zaštitu od sekundarne viktimizacije i patnje koju uzrokuje njihovo učešće u sudskom postupku. Međutim, ona, takođe, imaju pravo na izražavanje svojih stavova, na saslušanje u postupku, kao i učestvovanje u sudskom postupku (UNICEF, 2014:10). Pravo na zaštitu od diskriminacije u sudskim postupcima podrazumeva jednak pristup pravdi za svu decu bez obzira na detetov status, status roditelja, jezik, etničko poreklo, rasu, invaliditet, političko ili drugo mišljenje. To podrazumeva sprečavanje stereotipa po bilo kom svojstvu deteta („uvek krađu“ ili „bezobrazan je, te nije čudo što su ga tukli“), kao i obezbeđivanje obavezne obuke profesionalaca o štetnosti takvih stavova. Pravo na izražavanje mišljenja i pravo deteta da bude saslušano, kada je u pitanju zaštita dece u sudskim postupcima, i osiguranje pravde za decu žrtve ili svedoke, podrazumeva da dete slobodno izražava svoje mišljenje, stavove, verovanja, svojim rečima, kao i učestvovanje u odlukama koje utiču na njegov život, uključujući i one koje se donose tokom sudskog postupka. Deca imaju pravo da se u svim fazama postupka slobodno izjasne o svim okolnostima, da se svi akteri u postupku obavežu da će se saslušanje deteta obaviti na prikladan način, da se mišljenje deteta uvaži bez predrasuda i da se ništa iz iskaza, stavova ne odrazi na osetljiv položaj deteta u sudskom postupku, kao i da

dečije mišljenje bude uzeto u obzir, uvaženo i evidentirano na način koji je lako proverljiv (Vučković-Šahović, 2014: 22).

Pravni okvir Republike Srbije

Republika Srbija poslednjih nekoliko godina sprovodi sveobuhvatnu reformu pravosuđa i sistema socijalne zaštite i rad ovih sistema pokušava da uskladi sa međunarodnim i evropskim standardima. Srbija je otvorila prego-varačko poglavlje 23, što predstavlja pravi trenutak za ubrzavanje procesa reformi ova dva sistema, kao i značajan trenutak za pokretanje akcija koje se tiču unapređenja osnovnih ljudskih prava i prava deteta. Osnovna prava, kada je u pitanju položaj dece u sudskim postupcima, široko se garantuju u zakoni, ali se u mnogim slučajevima ne realizuju u praksi (Stevanović, 2015: 5-6). Srpsko zakonodavstvo u oblasti pravne zaštite od strane Saveta Evrope procenjeno je kao usklađeno sa međunarodnim standardima, ali je konstatovano da praksa nije jednoobrazna (Milosavljević-Đukić, 2015: 175). Država ne obezbeđuje mere zaštite od sekundarne viktimizacije, koja je usko shvaćena, i uglavnom se odnosi na precizno utvrđivanje da li je dete u stanju da svedoči i da dâ iskaz pred sudom (Milosavljević-Đukić, 2015: 175). Dosadašnja praksa pokazuje da je sveobuhvatan pristup zaštiti interesa i prava deteta žrtve ili svedoka u krivičnom postupku nemoguće postići bez poštovanja međunarodnih standarda u ovoj oblasti, dosledne primene postojećih zakonskih odredbi i angažovanja svih učesnika u postupku. U pogledu nadležnosti i sastava suda koji vodi postupak protiv punoletnih okrivljenih za krivična dela učinjena na štetu maloletnih lica, shodno se primenjuju odredbe Zakonika o krivičnom postupku (u nastavku: ZKP)⁹, ako nisu u suprotnosti sa odredbama Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica (Škulić i dr., 2014: 47). Zakonom o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica¹⁰ (u nastavku: ZMUKD), sadrži poseban deo koji se odnosi na zaštitu dece žrtava i svedoka krivičnih dela. Ovim odredbama propisana je obavezna specijalizacija u oblasti prava deteta i krivičnopravne zaštite maloletnih lica svih profesionalaca koji učestvuju u ovim postupcima, posebno sudija, tužilaca, advokata (punomoćnika oštećenih) i policije. U članovima 152

⁹ Službeni glasnik RS, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014.

¹⁰ Službeni glasnik RS, br. 85/2005.

i 153 ZMUKD propisan je niz mera čiji je cilj da se spreči sekundarna viktimizacija i traumatizacija maloletnih oštećenih lica u postupku, uključujući saslušanje maloletnih lica uz pomoć psihologa, pedagoga ili drugog stručnog lica. ZMUKD predviđa i besplatnu pravnu pomoć maloletnim oštećenim licima u postupcima koji se odnose na 27 krivičnih dela nabrojanih u članu 150, i to od strane specijalizovanih advokata. Pravna pomoć je obezbeđena samo tokom krivičnog postupka, što u praksi predstavlja problem, imajući u vidu da je za zaštitu prava deteta često neophodno da se, pored krivičnog postupka, preduzme i građanskopravna zaštita (postupci lišenja roditeljskog prava, vršenja roditeljskog prava i održavanja ličnih odnosa deteta i roditelja, mera zaštite od nasilja u porodici i slično), kao i da se postavljeni imovinskopravni zahtev ostvari u građanskom postupku (Banić, 2016: 8). Zakon o maloletnim učionicima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica ne propisuje obaveze suda da odluči o postavljenom imovinskopravnom zahtevu u krivičnom postupku, te sudovi, uglavnom, upućuju žrtve da imovinskopravni zahtev ostvare u parničnom postupku, što može da dovede do sekundarne viktimizacije. Neophodno je unaprediti zakonodavstvo i obezbediti da se o imovinskopravnom zahtevu odluči tokom krivičnog postupka.

Zakonik o krivičnom postupku sadrži niz odredbi o saslušanju posebno osetljivih svedoka (članovi 103 i 104). Ovim licima pitanja se postavljaju preko organa postupka, vodeći računa o duševnom stanju svedoka i njegovoj ličnosti, kako bi se izbegle štetne posledice krivičnog postupka. U članu 104, st. 2 ZKP, regulisano je da se, ako organ postupka odluči, posebno osetljiv svedok ispita upotrebom tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka. Ispitivanje se sprovodi bez prisustva stranaka i drugih učesnika u postupku i u prostoriji u kojoj se svedok nalazi. Upravo Jedinice za podršku deci žrtvama i svedocima u krivičnom postupku poseduju ovu opremu i njihovo angažovanje predstavlja implementaciju zakonskih rešenja u praksi. Takođe je stavom 3 regulisano da se posebno osetljiv svedok može ispitati u ovlašćenoj instituciji koja je stručno osposobljena za ispitivanje posebno osetljivih lica i tada se primenjuju mere iz stave 2 ovog člana. U okviru *Jedinica* angažovani su psiholozi, pedagozi i socijalni radnici, koji su prošli obuku za primenu forenzičkog intervjua prema NICH¹¹ protokolu i stručno su osposobljeni, upravo onako kako i zakon to predviđa. Članom 104, st. 4 ZKP je regulisano da posebno osetljiv svedok ne može biti suo-

¹¹ Protokol Nacionalnog instituta za dečije zdravlje i ljudski razvoj (eng. The National Institute of Child Health and Human Development).

čen sa okrivljenim, osim ako to okrivljeni zahteva, a organ postupka to dozvoli, vodeći računa kako o stepenu osetljivosti svedoka, s jedne strane, tako i o pravima odbrane, s druge strane. Škulić i saradnici navode da je greška u ZKP što nije isključena mogućnost da se prilikom unakrsnog ispitivanja posebno osetljivih svedoka postavljaju sugestivna pitanja, koja su, prema opštem zakonskom pravilu, moguća kada se radi o unakrsnom ispitivanju svedoka na glavnom pretresu (Škulić dr., 2014: 51-52). Sugestivna pitanja su u odnosu na posebno osetljive svedoke izuzetno opasna, posebno ako se ima u vidu da ovaj status dobijaju mala deca, mladi i oštećeni i mogu dovesti do sekundarne viktimizacije. Imajući to u vidu, neophodno je da se u ZKP jasno precizira i isključi mogućnost unakrsnog saslušanja lica kojima je dodeljen status posebno osetljivih svedoka. U zakonodavstvu Republike Srbije ne postoji jasno propisana obaveza postupajućih organa da oštećene informišu o statusu okrivljenog, posebno o njegovom hapšenju, pritvaranju i puštanju iz pritvora, a kako bi se obezbedila sigurnost i zaštita deteta-žrtve. Problem predstavlja i nepostojanje zastupnika za žrtvu koji bi je zastupao u svim postupcima i pokretao postupke pred sudom. Problem, takođe, predstavlja nepostojanje na institucionalnom nivou službi psihosocijalne podrške i reintegracije žrtve u socijalnu sredinu. Izostaje i podrška porodici žrtve. Formiranjem Jedinica za podršku deci žrtvama i svedocima pokušano je da se uspostavi sveobuhvatan sistem psihosocijalne podrške i socijalne reintegracije deteta žrtve i prevencije njegove stigmatizacije.

Za praktičare u sudskom postupku važno je napomenuti odredbe člana 300 ZKP koje se odnose na prisustvo dokaznim radnjama, a posebno je važan član 236 ZKP, kojim je regulisano tonsko i optičko snimanje kada organ postupka može odrediti da se izvođenje dokazne ili druge radnje snimi pomoću uređaja za tonsko i optičko snimanje. Ovaj član ZKP posebno je važan za organ postupka (tužioci i sudije), s obzirom na to da jasno definiše postupak snimanja, mesto snimanja, učesnike, čuvanje snimka kao i način sačinjavanja zapisnika. Takođe, ono što je važno zbog zaštite od sekundarne viktimizacije je član 405, st. 2, ZKP, koji se odnosi na to da će optički, tonski snimak ili elektronski zapis koji se koristi kao dokaz, biti reprodukovan na glavnom pretresu, tako da se prisutna lica mogu upoznati sa njegovim sadržajem. Upravo ovako definisan zakonodavni okvir pokazuje usklađenost domaćeg zakonodavstva sa međunarodnim, a regionalno formiranje Jedinica za podršku deci žrtavama i svedocima u krivičnom postupku pokazuje spremnost države da praksu uskladi na celoj svojoj teritoriji.

Republika Srbija je predstavila *Drugi i treći periodični izveštaj o primeni Konvencije o pravima deteta*¹² na 74. sednici UN Komiteta za prava deteta, održanoj 24.1.2017. godine u Ženevi. UN Komitet usvojio je zaključna zapažanja na *Drugi i treći periodični izveštaj o primeni Konvencije o pravima deteta* i dao preporuke za unapređenje¹³. U ovom radu prikazane su samo preporuke koje se odnose na decu žrtve i svedoke. Iako je Komitet pozdravio napredak u oblasti zaštite deteta žrtve i svedoka i postojanje Smernica za saslušanje dece kako bi se sprečila sekundarna traumatizacija u krivičnom postupku i poboljšao položaj deteta žrtve i svedoka, ostaje zabrinutost zbog neadekvatnog usklađivanja ZKP i ZMUKD u odnosu na kriterijume za ispitivanje posebno osetljivih svedoka. Kriterijumi za njihovo ispitivanje često dovode do retraumatizacije dece svedoka. Nedostatak službi za podršku, kako za decu, tako i njihove roditelje, često rezultira u reviktimizaciji i sekundarnoj viktimizaciji dece. Komitet preporučuje da je potrebno osigurati da se intervjui vrše na odgovarajući način, u odsustvu optuženog, sa adekvatno obučanim stručnjakom kako bi se sprečila ponovna traumatizacija i viktimizacija deteta. Takođe, Komitet preporučuje da država Srbija preduzme sve neophodne mere da se uspostave mehanizmi za rehabilitaciju, oporavak i reintegraciju dece žrtava i svedoka. Kako bi razvila strategiju za prevazilaženje sekundarne viktimizacije kod dece, učešćem u sudskim postupcima, država Srbija formirala je posebne timove stručnjaka obučene za pružanje podrške deci u sudskim postupcima.

Realizovane aktivnosti Jedinice za podršku deci žrtvama i svedocima u krivičnom postupku

Jedinice za podršku deci žrtvama i svedocima u krivičnom postupku su formirane u četiri grada: Beogradu, Nišu, Novom Sadu i Kragujevcu, i funkcionišu na regionalnom nivou. Za realizovanje podrške porodici i deci žrtvama i svedocima u krivičnom postupku, formirani su timovi stručnjaka koji su edukovani za pomoć sudiji i tužiocu pri uzimanju iskaza, za pristup detetu u

¹² Drugi i treći periodični izveštaj o primeni Konvencije o dečijim pravima. Dostupno na: http://www.ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/dokument_file/drugi_i_treci_periodicni_izvestaj_o_primeni_kpd_srb.pdf, stranici pristupljeno 11.5.2017.

¹³ Concluding Observations on the Combined Second and Third Periodic Reports of Serbia. Dostupno na: http://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CRC/Shared%20Documents/SRB/CRC_C_SRB_CO_2-3_26579_E.pdf, stranici pristupljeno 24.4.2017.

skladu sa uzrastom i vrstom traume, specifičnim načinima razgovora sa malim detetom i adolescentom, pripremu deteta za sud i pružanju podrške nakon sudskog postupka (Milosavljević-Đukić, Tankosić, 2016: 115).

Timovi su mobilni, realizuju terenski rad na nivou četiri apelaciona suda, poseduju mobilnu opremu za uzimanje iskaza, a usluga je trenutno besplatna. Usluga *Jedinice* treba da obezbedi punu implementaciju zakona u praksi, pre svega poštovanje načela hitnosti postupka, saslušanje deteta u prisustvu pedagoga, psihologa ili drugog stručnog lica, mogućnost saslušanja deteta van sudnice, bez prisustva okrivljenog i korišćenjem mobilne opreme, a sve u cilju da se izbegne višestruko saslušanje deteta, suočavanje sa okrivljenim i da se uskladi praksa na celoj teritoriji Republike Srbije. Podrška deci u krivičnom postupku podrazumeva: zaštitu deteta od sekundarne viktimizacije tokom sudskog postupka, upoznavanje deteta sa sudskim postupkom, razjašnjavanje uloge svih učesnika, povećanje sposobnosti deteta da spremnije i kvalitetnije da iskaz i povećanje poverenja deteta i porodice u sudski postupak. *Jedinica* ima ulogu da informiše i pripremi dete i porodicu za sud, da bude podrška tužiocima i sudu prilikom uzimanja iskaza od deteta, da sprovede forenzički intervju sa detetom i pruži savetodavnu i terapijsku podršku.

Aktivnosti Jedinice u cilju promovisanja i pilotiranja usluge

Realizacija aktivnosti *Jedinice* odvijala se u okviru nekoliko faza. Prva faza projekta počela je marta 2015. godine, studijskom posetom i razmenom iskustva sa saradnicima Poliklinike za zaštitu djece grada Zagreba, koja je proglašena za primer dobre prakse u zaštiti dece od sekundarne viktimizacije od strane Saveta Evrope. Ova poseta je doprinela uspostavljanju saradnje, razmeni iskustva i organizovanju obuke od strane prof. dr Gordane Buljan Flander, a koje su imale za cilj sticanje specifičnih znanja i unapređenje veština. Obuka se odnosila na pripremu deteta i porodice za sud, uzimanje iskaza od deteta, tj. primenu forenzičkog intervjuja (NICHD) i pružanje savetodavno-terapijske podrške. Na ovaj način, svi angažovani saradnici na projektu obučeni su za pružanje podrške deci u sudskom postupku.

Druga faza projekta odnosila se na intersektorske informativne sesije, a aktivnosti u okviru nje započete su maja 2015. godine. Na samom početku, u saradnji sa Pravosudnom akademijom, realizovano je 59 intersektorskih informativnih sesija u okviru kojih je predstavljena uloga *Jedinice* predstavnicima

suda, tužilaštva, policije i centara za socijalni rad, na teritoriji svih gradova koji pripadaju apelacionim sudovima u Nišu, Novom Sadu, Beogradu i Kragujevcu. Info sesije imale su za cilj da stručnjacima iz različitih sektora ukažu na specifične razvojne karakteristike deteta, ali i da ukažu na procese unutar institucija koji se mogu odraziti na dete i njegovu sposobnost za davanje što kvalitetnijeg iskaza. Na ovaj način, predstavnici organa postupka, organa starateljstva i policije upoznati su sa ulogom *Jedinice*, načinom i metodama rada, postupkom angažovanja i postojećim zakonskim rešenjima. Već na samom početku informativnih sesija pojavio se problem različitog tumačenja zakonskih rešenja od strane, pre svega, predstavnika tužilaštva. Otvorena su pitanja, ali iznete i dileme, koje su se najčešće odnosile na mogućnost da drugo lice uzima iskaz od žrtve i svedoka i kako će to uticati na dalji postupak. Takođe, dileme oko načina uzimanja iskaza, u smislu koliko detaljno, pojavile su se i kod predstavnika organa starateljstva i policije, koji su u dosadašnjoj praksi, često detaljno, ispitivali dete o događaju. Međutim, prilikom prijema krivičnih prijava u policijskoj stanici i to za dela u kojima su maloletni oštećeni, a naročito deca, potrebno je u najkraćim mogućim crtama uzeti izjavu od žrtve, odnosno nije neophodno uzimanje detaljne izjave. Sve ovo upućivalo je na to da institucije sistema doprinose sekundarnoj viktimizaciji dece, kao i da je praksa u zaštiti dece od sekundarne viktimizacije u Srbiji usko shvaćena, a deca su pre i nego što dođu do organa postupka davala detaljne iskaze četiri do pet puta u različitim institucijama, iako ti iskazi ne mogu da se upotrebe na sudu. To je bio razlog da se nastavi sa info sesijama, dodatnih 108, sada pojedinačno u centrima za socijalni rad, tužilaštvima i sudovima, kako bi im se približio položaj dece u sudskim postupcima, način kako institucije mogu da doprinesu smanjenju sekundarne viktimizacije, ali i kako mogu da prouzrokuju sekundarnu viktimizaciju. Dodatno se radilo na senzibilizaciji stručnjaka i razumevanju položaja dece. Na pojedinim apelacionim sudovima predstavnici *Jedinice* predstavili su uslugu institucijama koje se bave zaštitom mentalnog zdravlja dece, organizovani su okrugli stolovi, stručni skupovi, a predstavnici svih *Jedinica* učestvovali su na konferencijama i iznosili svoja iskustva. Međutim, i pored svih preduzetih aktivnosti, postupak angažovanja *Jedinice* i dalje ide veoma sporo, sa strahom profesionalaca zaposlenih u sudu i tužilaštvu da im postupak ne bude osporen od strane više instance. Opreznost profesionalaca da primene zakonske mogućnosti u zaštiti dece od sekundarne viktimizacije i dodele detetu status

posebno osetljivog svedoka doprinosi tome da mnoga deca i dalje budu višestruko detaljno ispitivana.

Treća faza projekta odnosila se na neposredan rad sa decom i porodicama. Ova faza se odvijala paralelno sa prethodnom, s obzirom da su se prva angažovanja *Jedinica* javljala uporedo sa informisanjem nadležnih institucija (centra za socijalni rad, policije, suda, tužilaštva). Od početka projekta i usluga *Jedinice*, na teritoriji sva četiri apelaciona suda, bila su uključena 103 deteta, uzrasta od 6 do 18 godina. U okviru podrške, neka decu su koristila više usluga. Od navedenog broja dece, kroz postupak psihoedukacije, odnosno informisanja o sudskom postupku, pre nego što se pojave u tužilaštvu ili na sudu, prošlo je 80 dece. Priprema za sud doprinela je smanjenju stresa i neprijatnosti, deca su upoznata sa izgledom prostora, ulogama aktera na sudu, o načinu savladavanja uznemirujućih emocija, što je dalje doprinelo tome da deca opuštenije i spremnije iznose iskaz, čime se smanjuje traumatizacija deteta, a što je u skladu sa njegovim najboljim interesom i poštovanjem Konvencije o pravima deteta. Podršku od strane *Jedinice* prilikom davanja iskaza u tužilaštvu ili sudu dobilo je 47 dece.

Forenzički intervju, posebno planiran razgovor sa detetom, obavljen je sa 41 detetom. Razgovori su obavljani, kako u sudu, tako i van prostorija suda (odnosno, u kući deteta), prema NICHD protokolu. Forenzički intervju sa detetom predstavlja razvojno osetljiv metod prikupljanja činjenica koje su potrebne organu postupka. Na ovaj način, 41 dete je dalo detaljne iskaze i samim tim smanjena je mogućnost da se deca ponovo pozivaju na sud u svojstvu svedoka. Vođeno je računa o ostvarivanju principa najboljeg interesa deteta, tako što su deca, u skladu sa Konvencijom o pravima deteta, ostvarila svoje pravo na zaštitu, pravo na izražavanje stavova i pravo na učešće u postupku. U situacijama kada se davanje iskaza realizovalo u sudu ili tužilaštvu, organ postupka je posredno saslušavao dete, jer se ono nalazi van prostorije u kojoj se odvija suđenje. Saslušanje se sprovodi bez prisustva stranaka i drugih učesnika u postupku. U ovim slučajevima korišćena je mobilna oprema za prenos slike i zvuka tokom saslušanja, a svi akteri postupka mogli su da postavljaju pitanja preko pružaoca podrške iz *Jedinice*. Pružalac podrške je prenosio postavljena pitanja deci, preformulisao ih ukoliko ih deca nisu razumela, a preko audio-video opreme svi akteri u postupku su čuli odgovor deteta. Na ovaj način obezbeđena je puna implementacija zakona u praksi,

deca su saslušavana u prisustvu pedagoga, psihologa ili drugog stručnog lica, van sudnice, korišćenjem mobilne opreme i bez prisustva okrivljenog.

Savetodavnu podršku, vrstu psihoedukacije, dobilo je 53 dece, nakon davanja iskaza organu postupka. Podrška podrazumeva jednu vrstu psihoedukacije deteta i roditelja o mogućim simptomima (uznemirenost, strah, tuga, ljutnja), koji mogu da se jave nakon pretrpljenog zlostavljanja. Kako je projektom predviđena samo jedna seansa, deca i roditelji dobili su informacije o tome gde mogu u svojoj sredini da dobiju adekvatnu psihološku pomoć i podršku. Roditelji su podržani da potraže pomoć kako bi se detetu, a i njima, omogućilo da izraze, razumeju i prepoznaju osećanja vezana za zlostavljanje i zlostavljača, kao i da nauče da izađu na kraj sa brojnim reakcijama koje mogu biti vezane za zlostavljanje.

Najčešći razlog angažovanja stručnjaka iz *Jedinice*, kada se deca pojavljuju kao žrtve i svedoci u krivičnom postupku, su krivična dela nasilja u porodici (čl. 194, st. 1 Krivičnog zakonika RS),¹⁴ nedozvoljene polne radnje (čl. 182, st. 3 Krivičnog zakonika RS), obljuba nad detetom (čl. 180, st. 1 Krivičnog zakonika RS).

Status posebno osetljivog svedoka dobilo je 39 dece, na predlog stručnih lica iz *Jedinice* organu postupka. Ovaj predlog išao je u pravcu zaštite dece od sekundarne viktimizacije, s obzirom na to da novi ZKP sadrži niz odredbi o saslušanju ovih svedoka, o čemu je već bilo reči u ovom radu. I pored zakonskih mogućnosti, organ postupka nedovoljno koristi ovu alternativu.

Izazovi u pružanju podrške deci u krivičnom postupku s obzirom na psihološke aspekte dečijeg razvoja od značaja za sudski postupak

Deca su važan deo sudskog procesa i ne treba zanemariti njihovo učešće. Ni jedno dete nije toliko malo da ne može da izrazi svoju potrebu, želju ili mišljenje, ali se razlikuju po načinu na koji to čine (Pejović, 2014: 71). Iskustva rada u praksi *Jedinice* za podršku deci žrtvama i svedocima u krivičnom postupku su potvrdila da svaki uzrast ima svoje specifične razvojne karakteristike koje, u velikoj meri, dolaze do izražaja tokom i nakon davanja iskaza deteta. To predstavlja poseban izazov za stručnjake u okviru *Jedinice*, koji u nekom trenutku, bilo da je reč o pripremi za saslušanje, podršci pri saslušanju,

¹⁴ Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009 i 111/2009.

forenzičkom intervjuu ili savetodavnom razgovoru nakon davanja iskaza, treba da se pridruže detetu, pomognu i objasne mu sve nejasnoće i nedoumice, otklone brige i strahove. Komponente razvoja deteta koje su bitne sa pravnog stanovišta su: opšte razumevanje, pamćenje, sugestibilnost, jezik, socijalni i emocionalni razvoj, kao i pitanje moralnosti (istine) (Pejović, 2014: 74). U skladu sa tim, aktivnosti koje *Jedinica* obavlja su prilagođene psihološkim aspektima razvoja deteta.

U zavisnosti od uzrasta i razvijenih intelektualnih kapaciteta, zavisiće i stepen opšteg razumevanja deteta. Uloga *Jedinice* je, pre svega, da proceni na kom intelektualnom nivou dete funkcioniše, odnosno, da li su njegov kalendarski i mentalni uzrast usklađeni. U zavisnosti od toga, zavisiće i način na koji će se sa detetom razgovarati. Treba imati na umu da ne postoje dva deteta koja će na isti način iznostiti detalje i s podjednakom jasnoćom pričati o događaju (Nelwin, 2015: 1).

Kada govorimo o pamćenju, treba skrenuti pažnju da deca mlađeg uzrasta jesu u mogućnosti da se prisete iskustva, ali njihova sećanja nisu vezana za verbalizaciju. Čak i kako počinju da razvijaju jezičke sposobnosti, teže mogu da daju smisao nepoznatim iskustvima, imaju limitiran vokabular i teže mogu da vode konverzaciju o prošlim događajima, za razliku od starije dece. Međutim, da bi deca bila verodostojni svedoci, potrebno je da ih odrasli ispituju na način primeren njihovom uzrastu i razvoju, odnosno, da razumeju i uvažavaju detetove sposobnosti i ograničenja (Đukić-Milosavljević, Tankosić, 2016: 113). Stručnjaci u okviru *Jedinice* vode računa o načinu na koji postupaju sa detetom, te su vrlo obazrivi kada je reč o terminologiji koju koriste tokom razgovora sa njima. Često proveravaju da li je dete razumelo čak i najjednostavnije koncepte, s obzirom da mala deca neretko koriste termine čije značenje ne razumeju u potpunosti (Nelwin, 2015: 3-4). Međutim, oni su obazrivi u razgovoru ne samo kada je reč o deci mlađeg uzrasta, već i o adolescentima, koji, zbog svoje želje da se pokažu kao kompetentni, nevoljno traže pomoć i objašnjenja stvari koje ne shvataju (Nelwin, 2015: 3-4). Za razgovor sa detetom, stručnjaci se pripremaju i tako što se trude da saznaju na koji način dete komunicira u okviru svoje porodice i koje termine u izražavanju koristi. Na taj način, ne samo da pomažu detetu da otkloni nejasnoće, već i organu postupka da brže i efikasnije sprovede isti.

Način na koji formulišemo pitanja kada razgovaramo sa decom je posebno važan, s obzirom na to da su deca mlađeg uzrasta pre podložna sugestiji za raz-

liku od dece starijih uzrasta. Sugestibilnost se odnosi na stepen kojim se može uticati na razumevanje, prisećanje i izveštavanje o događaju, unutrašnjim i spoljašnjim faktorima (Ceci, Bruk prema Hritz i dr., 2015: 4). Tačno je da deca retko namerno izmišljaju optužbe o zlostavljanju, ali je tačno i da povremeno podlegnu sugestijama od strane odraslih (Vučković-Šahović i dr., 2014: 75). Stručnjaci u okviru *Jedinice* su obučeni da se sa ovom vrstom izazova suočavaju tako što ne kreiraju stereotipe, ne traže od dece da vizualizuju nepostojeće događaje, ne postavljaju pitanja na autoritativan način, ne iznose moralne sudove i ne zastrašuju decu (Pejović, 2014: 76). Pitanja formulišu na način koji podstiče saradnju i prisećanje. Ukoliko je komunikacija sa detetom otežana, stručnjaci mogu postaviti i Da-Ne pitanja, koja su prihvatljiva samo ako ih postavljaju upareno sa otvorenim pitanjima (Đukić-Milosavljević, Tankosić, 2016: 120).

Sa pravnog stanovišta, važan aspekt u radu sa decom je i njihovo poimanje vremena. Procena detetovog odnosa prema vremenu je važna radi utvrđivanja vremenskog sleda događaja. Kada je organu postupka važno da sazna da li se neki događaj desio pre ili posle nekog drugog događaja, stručnjaci u *Jedinici* pozivaju dete na događaje iz njegovog života poput rođendana ili drugih važnih događaja, a koji mogu biti od koristi za prisećanje. Za organe postupka je važno da znaju da li dete ume da razlikuje istinu od laži. Već na uzrastu od tri do četiri godine, deca normalnog intelektualnog rasta i razvoja umeju da naprave razliku između ova dva koncepta (Pejović, 2015: 77), kao i da razumeju moralne posledice laganja.

Dakle, deca i adolescenti se u velikoj meri razlikuju od odraslih ljudi po načinu na koji funkcionišu (kognitivno, intelektualno, emocionalno). Zbog toga je za stručnjake u radu sa decom (žrtvama ili svedocima) od izrazitog značaja da dobro poznaju i razumeju specifičnosti svakog razvojnog stadijuma. U suprotnom, neće moći da pristupe deci na pravi način i osiguraju razumevanje novonastalih životnih okolnosti, otklone njihove brige i strahove, odgovore na pitanja, normalizuju osećanja i slično, a samim tim ni da dobiju kvalitetan iskaz, značajan za sudski proces i šansu za oporavak deteta.

Zaključak

Jedinica za podršku deci žrtvama i svedocima u krivičnom postupku je usluga koja daje mogućnost da se svakom detetu, žrtvi ili svedoku pruži sveobuhvatna podrška, pre, u toku i nakon sudskog postupka. Pripremom za saslušanje, iskustvo svedočenja postaje manje stresno i neprijatno, jer predvidljivost daje osećaj sigurnosti i smanjuje napetost koja se javlja kada se suočavamo sa nečim nepoznatim, kao što je proces svedočenja. Odnos poverenja koji se uspostavi sa detetom u toku pripreme, omogućava da se dete u prisustvu osobe iz *Jedinice* oseća opuštenije, iznosi više detalja o događaju, a osigurava se i potpuno razumevanje svih pitanja, kao i poštovanje svih prava koje dete ima u toku svedočenja, a sa kojima je upoznato u toku pripreme. Podrška koja se pruža nije namenjena samo detetu, već i njegovim bližnjim, čija uloga je najznačajnija za emocionalno stanje deteta tokom stresnih događaja.

O tome koliko je važno postojanje ovakve usluge, govori sve veće angažovanje *Jedinica* od strane nadležnih institucija širom Republike Srbije, pre svega tužilaštava. Usluga je regionalna i sa četiri *Jedinice* je pokrivena teritorija čitave zemlje, što daje mogućnost da se pruži podrška deci žrtvama i svedocima i u nerazvijenim područjima, u kojima nema raspoloživih resursa za ovakav vid podrške. Usluga povezuje dva sistema, pravosudni i sistem socijalne zaštite, unapređuje njihovu saradnju, a sve sa ciljem zaštite najboljeg interesa dece žrtava i svedoka u sudskom postupku.

Literatura

Banić M., Stevanović I. (2015) *Kako do pravosuđa po meri deteta: Zaštita dece žrtava u krivičnim postupcima i stanje u praksi u Republici Srbiji*. Beograd: Centar za prava deteta.

Fakultativni protokol o učešću dece u oružanim sukobima uz Konvenciju o pravima deteta, Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori, br. 22/02.

Fakultativni protokol o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji uz Konvenciju o pravima deteta, Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori, br. 22/02.

Hritz, A. C., Royer, C. E., Helm, R. K., Burd, K. A., Ojeda, K., Ceci, S. J. (2015) Children's Suggestibility Research: Things to Know Before Interviewing a Child. *Anuario de Psicología Jurídica*, 1, str. 3-12.

Jović Prlainović O., Krvavac M. (2016) Nacionalni i međunarodnopravni aspekti nasilja nad decom u porodici. *Teme*, 3, str. 969-986.

Konvencija o zaštiti dece i saradnji u oblasti međunarodnog usvojenja, Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori, br. 12/2013.

Konvencija UN o pravima deteta, Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori, br. 15/90.

Konvencija Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja, Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori, br. 1/2010.

Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom, Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori, br. 42/2009.

Krivični zakonik RS, Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005-ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009 i 111/2009.

Milosavljević-Đukić I. (2015) *Funkcionisanje zdravstvenog, pravosudnog i sistema socijalne zaštite u zaštiti dece od zlostavljanja i zanemarivanja*, doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka.

Milosavljević-Đukić I., Tankosić B. (2016) Uloga i značaj Jedinica za podršku deci žrtvama/svedocima u krivičnom postupku. *Socijalna politika*, 3, str. 109-124.

Newlin, C., Linda, C. S., Chamberlin, A., Anderson, J., Kenniston, J., Russell, A., Heather, S., Eden, V. V. (2015) Child Forensic Interviewing: Best Practices. *OJJDP Juvenile Justice Bulletin*, str. 1-13.

Pejović-Milovančević, M. (2014) Zaštita dece žrtava ili svedoka krivičnih dela – psihološki aspekt. U: N. Vučković-Šahović (Ur.) *Zaštita dece žrtava ili svedoka krivičnih dela*. Beograd: Ministarstvo pravde i International Managment Group – IMG, str. 71-91.

Smernice Komiteta ministara Saveta Evrope o pravosuđu po meri deteta, usvojene 17. novembra 2010. na 1098. zasedanju zamenika ministara Saveta Evrope - Redigovana verzija od 31. maja 2011. godine.

Stevanović, I. (2015) *Kako do pravosuđa po meri deteta – Položaj deteta u građanskim sudskim postupcima u Republici Srbiji*. Beograd: UNICEF.

Stevanović, I. (2014) Krivičnopravni sistem i zaštita maloletnih lica (nacionalni normativni aspekt). U: N. Vučković-Šahović (Ur.) *Zaštita dece žrtava ili svedoka krivičnih dela*. Beograd: Ministarstvo pravde i International Managment Group – IMG, str. 30-43.

UNICEF (2014) *Standardna minimalna pravila Ujedinjenih nacija za maloletničko pravosuđe (Pekinška pravila)*, usvojena rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 40/33 od 29. novembra 1985. godine (A/Rezol/40/33, 29. novembar 1985. godine).

Vučković-Šahović, N. (2014) Zaštita dece žrtava i svedoka krivičnih dela – međunarodnopravni okvir. U: N. Vučković-Šahović (Ur.) *Zaštita dece žrtava ili svedoka krivičnih dela*. Beograd: Ministarstvo pravde i International Managment Group – IMG, str. 9-30.

Ivana Milosavljević-Đukić, Bojana Tankosić, Jara Petković, Marija Marković *Jedinice za podršku deci žrtvama i svedocima u krivičnom postupku – Domaće pravo i praksa*

Zakonik o krivičnom postupku, Službeni glasnik RS, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014.

Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, Službeni glasnik RS, br. 85/2005.

Škulić, M. (2014) *Zaštita dece/maloletnih lica kao oštećenih i svedoka u krivičnom postupku*. U: N. Vučković-Šahović (Ur.) *Zaštita dece žrtava ili svedoka krivičnih dela*. Beograd: Ministarstvo pravde i International Managment Group – IMG, str. 43-71.

Internet izvori

Banić, M. (2016) *Maloletničko pravosuđe i zaštita dece žrtava krivičnih dela, dece žrtava seksualnog zlostavljanja i dece svedoka*. Dostupno na: <http://www.ombudsman.rs/index.php/4540-2016-01-15-08-19-55>, stranici pristupljeno 1.2.2017.

Concluding Observations on the Combined Second and Third Periodic Reports of Serbia. Dostupno na: http://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CRC/Shared%20Documents/SRB/CRC_C_SRB_CO_2-3_26579_E.pdf, stranici pristupljeno 24.4.2017.

Drugi i treći periodični izveštaj o primeni Konvencije o pravima deteta (2014) Beograd: Vlada Republike Srbije. Dostupno na: http://www.ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/dokument_file/drugi_i_treci_periodicni_izvestaj_o_primeni_kpd_srb.pdf, stranici pristupljeno 11.5.2017.

ECOSOC Resolution 2005/20 Guidelines on Justice in Matters involving Child Victims and Witnesses of Crime. Dostupno na: www.un.org/en/ecosoc/docs/2005/resolution%202005-20.pdf, stranici pristupljeno 9.5.2017.

Konvencija Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima usvojena 16. maja 2005. godine (CETS 197). Council of Europe Treaty Series – No.197 + Explanatory Report Non official translation in Serbian. Dostupno na: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168064899d>, stranici pristupljeno 2.2.2017.

Smernice Ujedinjenih nacija za prevenciju maloletničke delinkvencije (Rijadske smernice) usvojene rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 45/112 od 14. decembra 1990. godine (A/Rezol/45/112, 14. decembar 1990). Dostupno na: [https://www.unicef.org/serbia/4RijadskeSmernice\(1\).pdf](https://www.unicef.org/serbia/4RijadskeSmernice(1).pdf), stranici pristupljeno 7.2.2017.

United Nations (2009) *Guidelines for the Alternative Care of Children*, UN General Assembly (UNGA), 64/142. Dostupno na: <http://www.alternativecareguidelines.org/Portals/46/Guidelines/English/English%20UN%20Guidelines.pdf>, stranici pristupljeno 11.5.2017.

UNICEF (2009) *Priručnik za stručnjake i donositelje odluka o pravosudnim pitanjima koja uključuju djecu žrtve i svjedoke kaznenih djela*. New York: United Nations, Beč: Ured Ujedinjenih naroda za droge i kriminal. Dostupno na: http://www.unicef.hr/wp-content/uploads/2015/09/Justice_in_Matters_HR_web1.pdf, stranici pristupljeno 25.1.2017.

UNICEF (2016) *Smernice za pripremu za sud i forenzičko ispitivanje dece žrtava i svedoka krivičnih dela*. Dostupno na: http://www.unicef.rs/wp-content/uploads/2016/09/Smernice_za_pripremu_za_sud_i_forenzicko_ispitivanje_dece_zrtava_i_svedoka_krivicnih_dela.pdf, stranici pristupljeno 11.5.2017.

IVANA MILOSAVLJEVIĆ-ĐUKIĆ*

BOJANA TANKOSIĆ

JARA PETKOVIĆ

MARIJA MARKOVIĆ

Units for the Protection of Child Victims and Witnesses in the Criminal Proceedings – Domestic Legislation and Practice

Republic of Serbia has invested maximum efforts in adjusting national legislation with the international legal framework, as well in fulfilling its obligations foreseen in relevant international documents, including the Child Rights Convention. The purpose of this paper is to present Units for the Protection of Child Victims and Witnesses in the Criminal Proceedings that were developed within the IPA project "Improve-

* Dr Ivana Milosavljević-Đukic is a manager of the Shelter for Ugent Protection of Abused Children, Center for Protection of Infants, Children and Youth in Belgrade and lecturer at the Departman of Social Work, Faculty of Media and Communications, University of Singidunum. E-mail: ivana.djukic@czodo.rs.

Bojana Tankosić, master of psyshology, is a psychologist on the project *Protection of Child Victims or Witnesses in Criminal proceedings* within the Fondation for Children and Youth Children's Village „Dr Milorad Pavlovic“ in Sremska Kamenica. E-mail: bojanatankosic@yahoo.com.

Jara Petrovic, master of psyshology, is a psychologist in the Day Care for Children from Families at Risk in Center for Development of Social Protection „Kneginja Ljubica“ in Kragujevac. E-mail: jarakg@gmail.com.

Marija Markovic, graduate psychologist, is a psychologist on the project *Protection of Child victims or Witnesses in Criminal Proceedings* in Home for Children and Youth „Duško Radović“ in Niš. E-mail: marijamarkovic@domduskoradovic-nis.rs.

ment of Children's Right through the System of Justice and Social Protection in Serbia", funded by the EU, and implemented by the UNICEF in cooperation with the Ministry of Justice and Ministry of Labour, Employment, Veteran and Social Policy of the Republic of Serbia. The project was implemented from August 2014 to March 2017. The purpose of the Units is to ensure the best interest of children in situation when a child is identified as a victim or a witness of a crime and appears in the criminal or other court procedure. In this way, the state protects children who are important and infallible part of judicial proceedings from secondary victimization and traumatisa-tion, given that the processes within institutions inevitably reflect on mental state of a child. Units were established in four cities: Belgrade, Niš, Novi Sad, and Kragujevac, and they operate at the regional level. This enables that all children, even those in rural areas, will be provided with adequate assistance and support during preparations for the hearing, during criminal proceedings, as well as in its aftermath.

The role of the Units is multiple: along with the support to children, it also includes support to the judiciary agencies since the hearing may be performed with a help of professional personnel, psychologist, pedagogue or social worker. Since the members of the Units are trained for conducting forensic interviews according to the Protocol of the National Institute of Child Health and Human Development, their involvement by the judiciary becomes even more frequent. They try to avoid possible harmful effects of proceedings on children's health, their personality, growth and development. This paper particularly focuses on the legal position and protection of children as suggested by the international legal framework, and relevant legislation in Serbia, which present the basis for establishing the Units. Additionally, the paper pays special attention to psychological aspects of children's development and their position in the judicial proceedings.

The so far results of the Units' work has shown that 103 children have been given support in judicial proceedings, 23 children have been given the status of a particularly vulnerable witness, 108 info-sessions have been organised for professionals in judiciary and the social welfare system in order to introduce the Units and enable them to use services that Units provide. The results also suggest that predictability reduces the feeling of uncertainty and contributes to strengthening children's trust in the judicial proceedings. However, this is only the beginning. A lot of efforts and work needs to be done in order to use the full potential of the Units. In this respect it is relevant to make a shift from project financing to the State funding.

Keywords: children as victims and witnesses, criminal proceedings, support, protection, secondary victimization, Serbia.

TEMIDA

2017, vol. 20, br. 1, str. 65-76

ISSN: 1450-6637

DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM1701065W>

Pregledni rad

Primljeno: 10.2.2017.

Odobreno za štampu: 12.5.2017.

Peer-support Groups for Cross-border Victims of Terrorism: Lessons Learnt in the UK after the 9/11 and Paris Attacks

JELENA WATKINS*

When people become victims of terrorism in a country other than their own, they often face diverse legal, financial, cultural and political difficulties. This paper addresses peer support groups in their various forms (e.g. therapeutic support groups, victim association gatherings, online forums, etc.), as an effective way of helping people affected by cross-border terrorist attacks to deal with the complex problems they face, thus alleviating some of their suffering. It focuses on two major international incidents affecting British nationals: the attacks of 11 September 2001 and the Paris attacks of 13 November 2015. The author was an initiator of peer-support systems for the UK-based bereaved and survivors following both atrocities. Here, she draws on her experience to highlight the benefits and identify potential challenges of such peer-support groups in tackling some of the complex problems individuals affected by cross-border terrorist attacks encounter.

Keywords: terrorism, peer support, cross-border terrorism victims.

Introduction

Terrorist attacks seem prevalent within this time of global upheaval. For those directly affected, the trauma of such attacks may take a lifetime to heal, if it ever does. Such traumatic reactions become even more severe when peo-

* Jelena Watkins, MA, is a trauma psychotherapist for ASSIST Trauma Care, United Kingdom. E-mail: Jelena.watkins@gmail.com.

ple become victims on a foreign soil, as they often face additional complexities to those living in the 'host' country.

This paper examines peer support groups as an effective way of supporting people affected by cross-border terrorist attacks. Setting up support groups for victims of terrorism, however, is not without challenges, which is also explored. The focus is on two major international incidents that affected British nationals, the first being the attacks of 11 September 2001 where 67 British citizens died and several other victims had UK family connections. As one of the bereaved relatives, I was actively involved in organizing peer support in the United Kingdom (hereinafter referred to as UK) after the attacks. The second is the Paris attacks of 13 November 2015, where my role as a trauma psychotherapist within a service funded by the Ministry of Justice brought me into contact with British survivors of the attacks. I subsequently became a creator and facilitator of a peer-support group for UK-based survivors.

Despite the many possible benefits from and, in my experience, people's expressed preferences for peer support, the setting up of such groups remains an ad-hoc rather than a systematically planned support service in the UK. My intention here is to raise awareness of the importance of post-terrorism peer-support groups, especially in cases involving more complex problems such as cross-border victims of terrorism.

Victims of terror abroad: Main challenges

People become victims of terrorism abroad while travelling overseas on business or holiday, or while visiting relatives, attending a concert or having many other everyday experiences. When an attack happens on foreign soil, the aftermath is not just shockingly traumatic but also very complicated, rendering those affected even more vulnerable to secondary traumatisation.

To understand the challenges cross-border victims face, it is important to first understand the basic needs and then how issues concerning distance and culture affect the meeting of those needs. Collective experience of members of Disaster Action (hereinafter referred to as DA) – an umbrella organization founded by the bereaved and survivors of disasters – indicates that the need for information is very important to victims of disasters, as described by Eyre and Dix (2014: 56):

“Alongside physical comfort and safety, the need for information is one of the most fundamental, urgent and significant needs of those involved in disasters [...] Our experience tells us that in the immediate and short-term aftermath information needs relate to getting basic answers about: who, what, where, when and how the disaster happened [...] In the longer term, information needs tend to focus on finding out why the disaster happened, whether it might happen again and learning lessons.”

The authors further state that other needs, such as social, practical and emotional, are also often mentioned by members of DA and tend to be linked. (Eyre, Dix, 2014: 57). For cross-border victims of terrorism, obtaining the information about the terrorist attack can become additionally difficult due to the geographical distance, language and differing police protocols (Victim Support Europe, 2017). While self-help and mutual support normally occur informally among those who live locally to the site of the atrocity, and some natural sharing of information takes place spontaneously, this is different for those who are dispersed.

Regarding physical, practical and emotional needs, financial support tends to be one of the main areas of concern (Barker, Dinisman, 2016). Indeed, in the aftermath of terrorism, victims are highly likely to experience financial losses and difficulties; although they are normally entitled to financial compensation, for those living abroad it can become unclear how to access such funds and obtain competent legal help (Victim Support Europe, 2017). This, in some cases, results in victims having to have legal involvement with two national systems. Financial help is often, also, available through humanitarian organisations but, again, the focus of people who donate to the funds, as it is for the charities dealing with disaster funds, tends to be on the disaster's locality. This can bring further obstacles for victims from other countries, who may live far away from the points of distribution or may even be unaware of such funds. Struggling to get help from disaster funds in another country while conversing in a foreign language, from my observation, can become a source of secondary traumatisation in its own right, if the process is perceived to be overly bureaucratic and cold instead of humane.

Additionally, access to appropriate psychological help is likely to be complicated, as specialist programmes for trauma support for particular terrorist attacks tend to be set up in the locality of the disaster as part of the coordi-

nated government response to the attacks, whereas in the countries where the isolated victims reside it is unlikely that programmes specific to that disaster would be put in place if the number of victims is relatively small. The victims will enter the mainstream system of psychological treatment, with varying availability of trauma treatments and often with long waiting times (Barker, Dinisman, 2016). Below, I will illustrate these problems and how some of these difficulties were tackled in the UK after the September 11th attacks and, 14 years later, the Paris attacks.

The UK families of September 11th

On the morning of Tuesday, 11 September 2001, four simultaneous terrorist attacks shook the United States of America (hereinafter referred to as USA) – the main ones being the attacks on New York’s World Trade Centre, where nearly 3000 people perished as the Twin Towers collapsed.

Among them, 67 British nationals and several other individuals with UK family connections died there that day. Some were UK residents who went to New York for a few days on a business trip, while others were living in the USA permanently. My own brother, who was a dual Canadian – Serbian citizen, went to New York from his home in Toronto, Canada, to attend a conference on the 106th floor of the North Tower. No one survived from this floor.

After these attacks, the relatives needed information about their missing loved ones. Although it is not unusual in any disaster for people to be considered ‘missing’ for some days, with 9/11 this uncertainty continued for weeks and months. Waiting for news and information was agonizing for the families, and their anguish was aggravated by confusing and often contradictory information from the media.

The main place for support was the Families Assistance Centre, which was opened in New York in the first week after the attacks. Its purpose was to provide a one-stop shop for all support services the families required, from police updates to financial and psychological help. Many UK citizens visited the centre briefly during their visits to New York, but they could not make repeat visits over the months that followed or access the services from a distance.

Forming of a 9/11 family association

In addition to the stress of dealing with my own loss, I encountered numerous practical difficulties in obtaining information from the USA regarding victim identification processes and how best to access charitable funds, which I needed to finance another fact-finding trip to New York. I was aware that the USA had many support groups set up for the bereaved, and I knew I would benefit from meeting other people in the same situation, but such support groups were unavailable in the UK. At the time I did not know any other affected people in Britain, so I channeled my energy into finding other 9/11 families.

After encountering ambivalence from officialdom, I met members of Disaster Action– a charitable organisation established in 1991 by bereaved families and survivors from terrorist attacks and other disasters. Based on their collective experience of mutual social support, they instantly understood my need to be part of a group, and in many instances had learned from the experience of initiating and facilitating peer groups themselves. DA organised the first meeting of all UK-based 9/11 families six months after the tragedy. At that first meeting in a London hotel, the September 11 UK Families Support Group was formally created. Along with three other people I had never met before, I became one of the initial trustees, and I remain in that position to this day.

How did the family association help?

The benefits of having the group varied over time, and was not limited to mutual understanding and emotional support. Initially, most of us felt the victim identification process was the pressing issue so the group organised regular briefings from senior police representatives. The value here was being able to access official information first-hand about how the identification process was progressing in New York instead of dealing with conflicting information from the media.

Another early benefit of the group was sharing information and experiences in accessing charitable funds. Although foreign families had high expenditure related to their loss – for example, travel to the USA and many international phone calls – their access to humanitarian funds was limited because of their distance from the USA, the place from where such funds

were being distributed. Furthermore, many group members were unaware of funds being set up to help them. As a group, we made sure that the list of available funds was distributed to the members and we shared experiences in dealing with the complicated application processes.

With the passage of time, the organisation became identifiable as a cohesive, representative group, enabling government and others to consult with us over decisions such as memorials, and for us to have a say. This included the creation of the September 11th Memorial Garden in London, a focal point for commemorations. Over the longer term peer support has been primarily about overcoming isolation and being in the company of others who share a common experience, albeit one which is profoundly difficult and unique to deal with. It is for this reason that the group has been a lifeline for many and continues to meet.

UK victims of the Paris attacks on 13 November 2015

On 13th November 2015 in Paris, 130 people were killed and many more injured in attacks by three coordinated ISIS terrorist teams targeting restaurants, cafés and the national football stadium. The deadliest attack, though, took place at the Bataclan theatre, where over a thousand people were enjoying themselves listening to an American rock band. At 9:40 pm, halfway through the concert, three gunmen wearing suicide belts burst in, firing indiscriminately into the crowd, killing 90 people and leaving hundreds of others injured. The ordeal went on for over two hours.

The attacks that night affected numerous British residents. This is unsurprising given Paris has strong connections with London in many ways, including that the train journey between the cities takes just over two hours. One British person was killed at the Bataclan and around 15 British people, among others, managed to escape, some with physical injuries such as gunshots. For all involved, it was a horrific and profoundly traumatising event.

I met some of the survivors in my role as a specialist trauma psychotherapist with ASSIST Trauma Care – a charity commissioned by the Ministry of Justice and Victim Support to provide specialist one-to-one psychotherapy to people affected by homicide or terrorism. The survivors I was working with as a psychotherapist were struggling with many practical and legal issues, which

were causing them further distress and secondary trauma. For example, some took many weeks to find out about our therapy service, which is available for free in England and Wales. Their search for appropriately qualified psychotherapists through the National Health System was something of an ordeal. Such a distressing situation could have been avoided if the survivors had access to information about available services. Based on my experience of supporting victims after terrorism, I recognised that without an information sharing infrastructure there is an even greater need for mutual support among survivors.

These survivors felt isolated and somewhat lost and disoriented after returning to the UK. Their experience of support from the government was mixed: those who had physical injuries tended to be recognised as legitimate victims and were put in touch with victim support services. However, those who had minor injuries or walked away without physical wounds did not seem to be recognised as victims; as such, they struggled to understand what their rights were and what sort of support was available to them. For example, the specialist trauma service I am part of is available free of charge to all the bereaved and survivors of terrorism, but many survivors were unaware of its existence.

Creation of support group

I decided to initiate a facilitated support group for survivors, who did not know each other, could meet, connect with others and support each other. Following my own experience after September 11th, I facilitated a support group for British people affected by the 2004 tsunami as part of the Tsunami Support Network run by the British Red Cross. Having witnessed firsthand the benefit of such a group, I became committed to starting a group for Paris survivors, with the help of a fellow psychotherapist. I also consulted my colleagues from DA about their collective experience from many previous disasters.

In running any kind of post-disaster support group, the key challenge is outreach. Because of data protection, I did not have a list of affected people but the group was promoted informally by two survivors through a Paris-based social media site dedicated to victims of the attacks. Although I attempted to promote the group more formally through the Foreign and Commonwealth Office, it gave no support in disseminating information

about this service. However, the grassroots approach reached most survivors and the first meeting was held in March 2016 – four months after the attacks. My colleague and I facilitated the meetings, which were held monthly and lasted for two and a half hours.

Benefits of the group

As this group is still ongoing, it is too early to evaluate it formally. A group member said the following (Barker, Dinisman, 2016: 55):

“It was not easy to find a support group in the area where I live; I could not find a suitable group with people who have had similar experiences. Therefore, I travel once a month, for several hours, to participate in a group intended for victims of the Paris attack... I find comfort, support and advice in talking to other people who experienced the same event as I did. We can share our feelings and experiences, receive practical advice, and exchange information on how to better cope with what we are going through.”

The group has also helped each other make sense of the events of that night. As a Paris survivor said, “What happened at the Bataclan is like a puzzle that I’ve been able to piece together by talking to other people”. Group members also shared information about resources available to them. For example, the French government was paying out lump sums as compensation to each survivor but some survivors never knew about it as they are not part of any formal information sharing network.

Within the meetings members discussed the upcoming criminal trial and important milestones, such as the first anniversary of the attacks. Also, dealing with the media has been a constant topic. The survivors have expressed a wish to expand the group to include survivors and bereaved of more recent attacks, such as the Tunisia shootings and Brussels attacks (both in 2016) and Westminster attacks (2017). Our intention is to build on the example set by Disaster Action by connecting the group members with people affected by previous terrorist attacks and developing their role as peer facilitators for future support groups.

Recommendations

Based on the experiences of these two groups of people affected by terrorism, fourteen years apart, here are some key recommendations for future psychosocial support services:

- As the main challenge faced in setting up the peer support groups outlined above included overcoming resistance by individual and organisational gatekeepers (for example, to enabling information-sharing), it is recommended that lead government departments should include peer support initiatives in the psychosocial preparedness, planning and response. Such planning can be built on the good practice of government funded post-disaster peer-based support initiatives, such as the Tsunami Support Network created in the UK after the Indian Ocean Tsunami in 2004 and run by the British Red Cross. This network, which provided information meetings for the bereaved and survivors as well as regional support groups, a bespoke website and helpline, received high satisfaction ratings from the participants in an independent audit by the National Audit Office (NAO, 2006: 15). Although the network was set up in response to a natural disaster, the model can be applicable across other types of disasters, including terrorism. Another model that can be applied is the Norwegian psychosocial model for the bereaved following terrorism, which was put into place following the Utoya island shooting in 2011 (Dyregrov et al., 2014).
- When a Humanitarian Assistance Centre (HAC) is set up as a single point of assistance for victims, needs of remote and cross-border victims could be met by establishing additional satellite HACs, or by providing additional telephone support lines and single point support websites (Cabinet Office, 2016). Additionally, a proactive outreach by case workers should be applied, with a particular attention to cross-border victims due to their complex needs.
- Access to relevant information about assistance is likely to improve if the main referrers, such as the police, are aware of the enhanced definition of a victim of terrorism in compliance with the Directive 2012/29/EU¹. Such

¹ Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council Establishing Minimum Standards on the Rights, Support and Protection of Victims of Crime, and Replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA, adopted 25 October 2012. Available at: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1421925131614&uri=CELEX:32012L0029>, page accessed 17.4.2017.

awareness would likely result in the understanding that a 'witness' of a terrorist attack has rights as a victim and is entitled to be referred to victim support services. It is, therefore, recommended that awareness-raising campaigns and training programmes are set up for the main referrers in order to clarify the definition of a victim of terrorism and comply with the obligations under the EU Directive.

Conclusion

The value of group support in helping address the impact of collective traumatic experience has been highlighted by interventions and experiences following previous disasters. International experience and evidence, including from USA (Boss et al., 2003), Norway (Dyregov, Strauma, Sari, 2009), and Israel (Possick, Shamai, Sadeh, 2013) has reinforced what the UK has learnt (Eyre, 2006): that, in addition to individual therapy, participating in appropriately facilitated support groups brings emotional, social, and other benefits. Peer support is even more important for those impacted by terrorism abroad because of cross-border complexities, and such problems can sometimes be resolved through 'power in numbers' to tackle legal issues, to lobby the government or to organise visits to the country of the disaster.

Peer support can be organised in different formats, such as a family association, as in the example of the UK September 11th organisation, or smaller, therapeutic support groups as in the Paris attacks, or even telephone or Skype group meetings. Ideally, there should be a range of group formats on offer for each disaster, as different people may have a preference for a different kind of group – for example, some people may want to meet others at an informal, social event, whereas others may prefer a more formal, facilitated group.

Funding peer support seems an unresolved issue, in part because of a general lack of clarity of responsibility between the 'host' country and the country of residence. In my experience, the best arrangement is when countries involved coordinate and co-operate accordingly to ensure parity of services between local and remote victims.

Perhaps the most important conclusion is that support groups cannot, by themselves, resolve all issues stemming from cross-border difficulties. Stronger international cooperation in the provision of support for victims

of terrorism is required. International organisations, such as Victim Support Europe and the UN Counter-Terrorism Implementation Task Force Working Group on Supporting and Highlighting Victims of Terrorism, who facilitate cross-border collaboration, are offering much hope for the future by advancing the promotion of the rights of, and support to, victims of terrorism.

Bibliography

Barker, A., Dinisman, T. (2016) *Meeting the Needs of Survivors and Families bereaved through Terrorism*. London: Victim Support, England and Wales.

Boss, P., Beaulieu, L., Wickling, E., Turner, W., LaCruz, S. (2003) Healing Loss, Ambiguity, and Trauma: A Community-based Intervention with Families of Union Workers Missing after the 9/11 Attack in New York City. *Journal of Marital and Family Therapy*, 4, pp. 455–467.

Cabinet Office (2016) *Human Aspects in Emergency Management: Guidance on Supporting Individuals Affected by Emergencies*. London: Cabinet Office.

Dyregrov, A., Dyregrov, K., Straume, M., Grønvold Bugge, R. (2014) Weekend Family Gatherings for Bereaved after the Terror Killings in Norway in 2011. *Scandinavian Psychologist*, 1, pp. 1-21.

Dyregrov, A., Straume, M., Sari, S. (2009) Long-term Collective Assistance for the Bereaved Following a Disaster: A Scandinavian Approach. *Counseling and Psychotherapy Research*, 1, pp. 33-41.

Eyre, A. (2006) *Literature and Best Practice Review and Assessment: People's Needs in Major Emergencies and Best Practice in Humanitarian Response*. London: Department for Culture Media and Sport.

Eyre, A., Dix, P. (2014) *Collective Conviction: The Story of Disaster Action*. Liverpool: University Press.

National Audit Office (NAO) (2006) *Review of the Experiences of United Kingdom Nationals affected by the Indian Ocean Tsunami*. London: NAO.

Possick, C., Shamai, M., Sadeh, R. A. (2013) Healing the Social Self: How Parents Whose Children were Killed in Terror Attacks Construct the Experience of Help. *Community Mental Health Journal*, 4, pp. 487–496.

Victim Support Europe (2017) *Cross-border Victimisation: Challenges and Solutions with Respect to the Provision of Support to Victims of Crime in a Cross-border Situation*. Brussels: Victim Support Europe.

Internet sources

Directive of the European Parliament and of the Council Establishing Minimum Standards on the Rights, Support, and Protection of Victims of Crime, and Replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA, adopted 25 October 2012. *Official Journal of the European Union*, 315. Available at: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1421925131614&uri=CELEX:32012L0029>, page accessed 17.4.2017.

JELENA WATKINS*

Grupe za podršku za prekogranične žrtve terorizma: Lekcije naučene u Velikoj Britaniji nakon napada 11. septembra 2001. godine u Sjedinjenim Američkim Državama i napada u Parizu

Kada ljudi postanu žrtve terorizma u stranoj zemlji, često se suočavaju sa različitim pravnim, finansijskim, kulturološkim i političkim poteškoćama. Ovaj rad se bavi različitim oblicima grupne podrške (na primer, terapijske grupe podrške, okupljanja udruženja žrtava, forumi na Internetu i slično) kao efikasnim načinima pomoći žrtvama pogođenim prekograničnim terorističkim napadima u razrešavanju komplikovanih problema sa kojima se suočavaju, čime se donekle ublažava njihova patnja.

Fokus rada je na dva glavna međunarodna incidenta koja su pogodila britanske državljane, od kojih prvi čine napadi u SAD 11. septembra 2001. godine, a drugi napadi u Parizu koji su se dogodili 13. novembra 2015. godine. Autorka je bila inicijatorica sistema grupne podrške u Velikoj Britaniji za ožalošćene i preživjele nakon oba napada. Na osnovu svog iskustva autorka je ukazala na prednosti i potencijalne izazove sa kojima se suočavaju grupe za podršku prilikom rešavanja nekih od složenih problema ljudi pogođenih prekograničnim terorističkim napadima.

Uprkos mnogim prednostima i izraženoj potrebi žrtava terorizma za grupnom podrškom, uspostavljanje takvih grupa je i dalje pre ad hoc nego sistematski planiran i organizovan sistem podrške u Velikoj Britaniji. Namera autorke je da se podigne svest o značaju grupa za podršku nakon terorističkih napada, posebno u situacijama koje uključuju kompleksne probleme sa kojima se neke od žrtava suočavaju, poput žrtava prekograničnih terorističkih napada.

Ključne reči: terorizam, grupe za podršku, žrtve prekograničnih terorističkih napada.

* Jelena Watkins, master psihologije, je psihoterapeutkinja traume u ASSIST Trauma Centru, Ujedinjeno Kraljevstvo. E-mail: Jelena.watkins@gmail.com.

TEMIDA
2017, vol. 20, br. 1, str. 77-93
ISSN: 1450-6637
DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM1701077L>
Originalni naučni rad
Priljeno: 9.6.2016.
Odobreno za štampu: 20.4.2017.

Utica j jezičke barijere na uspeh žena iz mađarske nacionalne zajednice u sistemu visokog obrazovanja Srbije

KAROLINA LENDÁK-KABÓK*

Predmet rada je analiza efekata jezičke barijere sa kojom se suočavaju studentkinje i profesorke iz mađarske nacionalne zajednice u sistemu visokog obrazovanja u Srbiji. Cilj ovog rada je predlaganje mera koje bi mogle omogućiti studentima/studentkinjama mađarske nacionalnosti da lakše prevaziđu jezičku barijeru u studiranju, kao i ukazivanje na potrebu povećanja broja studentkinja mađarske nacionalnosti u oblastima matematike, inženjerstva, tehnologije i nauke. Predmetna analiza je zasnovana na dvadeset i četiri polustrukturirana intervjua sprovedena sa studentkinjama i profesorkama iz mađarske nacionalne zajednice, koje studiraju ili rade na Univerzitetu u Novom Sadu. Rezultati analize su pokazali da se većina ispitanica suočava sa jezičkom barijerom na početku studija, uglavnom zbog ograničenog znanja jezika većine. One ulažu mnogo vremena i energije u učenje srpskog jezika, umesto da uče za ispite, što utiče na njihov uspeh na studijama. Rezultati analize su, takođe, pokazali i da značaj perfektno upotrebe većinskog jezika varira u različitim naučnim oblastima.

Ključne reči: jezička barijera, studentkinje, profesorke, mađarska nacionalnost, visoko obrazovanje.

* Karolina Lendák-Kabók je studentkinja doktorskih studija u Centru za rodne studije, Univerzitet u Novom Sadu. E-mail: karolina.lendak@uns.ac.rs.

Uvod

Vojvodina, kao autonomna pokrajina u okviru Republike Srbije, je multinacionalna, multietnička, multikonfesionalna i multikulturalna sredina, koja svoju raznolikost i kulturu čuva i neguje već vekovima u raznim društveno-istorijskim i političkim kontekstima. Postojanje različitih etničkih grupa može se pripisati velikim migracijama koje su se odigrale na ovim prostorima. Jedna od velikih migracija se dogodila u XVIII veku, kada su Srbi, Mađari, Nemci i mnoge druge etničke grupe migrirale na ovo područje tokom vladavine Marije Terezije (1740-1780. godine). Još jedna značajna migracija se odigrala nakon Drugog svetskog rata, kada su se, umesto Nemaca, na ovom prostoru naselili stanovnici iz Bosne i Hercegovine, odnosno Crne Gore. U devedesetim godinama 20. veka odigrala se poslednja značajna migracija na ovim prostorima, kada su sukobi izazvani građanskim ratom u bivšoj Jugoslaviji, u Vojvodinu doveli veliki broj naseljenika sa Kosova i Metohije, Bosne i Hercegovine, kao i Hrvatske. Nakon ovih migracija, danas je najveća etnička grupa u Vojvodini, osim srpske većine, mađarska, koja čini 13% stanovništva, što je 251136 stanovnika (Statistical Office of the Republic of Serbia, 2012).

Novi Sad je politička i ekonomska prestonica Autonomne pokrajine Vojvodine. Najznačajnija visokoškolska ustanova ovog regiona je Univerzitet u Novom Sadu (u nastavku: UNS), sa oko 50000 studenata i oko 5000 zaposlenih, što ga čini jednom od najvećih organizacija ovog tipa u ovom delu Evrope. Iako Mađari čine oko 13% populacije Vojvodine, broj studenata mađarske nacionalnosti na UNS iznosi samo 6,7% (Lendák-Kabók, 2014), a ostatak studira u inostranstvu, uglavnom u Mađarskoj. Ovakav trend predstavlja značajan izazov kako za mađarsku, tako i za srpsku zajednicu, pošto hiljade mladih ljudi napušta zemlju i najčešće se ne vraća, što prouzrokuje kadrovske, odnosno, posledično i društveno - ekonomske gubitke.

Jezička prava i upotreba jezika manjinskih etničkih grupa analiziraju se u raznim delovima sveta (Hofstätter, 2015; Lubbe, 2015; Öney, 2015; Sharma, 2015), sa zaključkom da, u većini slučajeva, postoji raskorak između zvaničnog priznavanja jezičke raznolikosti i njegove stvarne primene.¹ U ovom radu

¹ Iako je prema Ustavu Južnoafričke Republike iz 1996. godine jedanaest jezika priznato kao zvanično, Vlada ove zemlje nameće politiku anglicizacije uvodeći engleski jezik u škole. Sličan problem postoji u Kanadi, dok su jezička prava u Turskoj nepostojeća. U Indiji su jezički sukobi samo povod za dublje društvene sukobe izazvane socijalnim, ekonomskim i političkim faktorima.

je analizirana upotreba jezika pripadnika i pripadnica mađarske nacionalne zajednice u Republici Srbiji, odnosno u Autonomnoj pokrajini Vojvodini i argumentovan je stav da jezička barijera, sa kojom se suočavaju studenti/studentkinje mađarske nacionalnosti prilikom upisa na UNS, predstavlja značajan aspekt ovog problema. Pod jezičkom barijerom podrazumevaju se problemi studenata/studentkinja mađarske nacionalnosti koji ne poseduju odgovarajući nivo znanja srpskog jezika na početku svojih studija na UNS, gde se nastava, uglavnom, održava na srpskom jeziku. Stoga je predmet ovog rada analiza efekata jezičkih teškoća sa kojima se suočavaju studentkinje i profesorke iz mađarske nacionalne zajednice u sistemu visokog obrazovanja u Srbiji. Cilj rada je izrada predloga mera za lakše savladavanje jezičke barijere u studiranju, kao i ukazivanje na potrebu većeg učešća studentkinja mađarske nacionalnosti u oblastima matematike, inženjerstva, tehnologije i nauke (skraćeno STEM oblasti: Science, Technology, Engineering & Mathematics).

Jezička barijera je analizirana na osnovu polustrukturiranih intervjua sprovedenih sa studentkinjama i profesorkama mađarske nacionalnosti. Fokus će biti na ženama, jer je na osnovu prethodnih istraživanja, kako u svetu tako i kod nas (Blagojević, 2009), dokazano da su one u podređenom položaju u odnosu na muškarce.

Jezička barijera

Mađari koji žive u Srbiji imaju zakonska prava koja im garantuju pravo na upotrebu svog maternjeg jezika, kako u obrazovanju, tako i u administraciji. Na polju visokog obrazovanja smanjenje broja Mađara u Vojvodini može biti, delimično, razlog zbog čega se broj studenata i studentkinja mađarske nacionalnosti, takođe, smanjuje u odnosu na ukupan broj studenata i studentkinja na UNS-u (Gábrity-Molnár, 2009). Bitno je napomenuti da 30% potencijalnih studenata/studentkinja iz mađarske nacionalne zajednice nastavlja svoje visoko obrazovanje u Mađarskoj (Takács, 2013). Studenti/studentkinje mađarske nacionalnosti se često žale da se nastava odvija isključivo na srpskom jeziku, dok bi oni želeli da dobiju obrazovanje visokog kvaliteta na maternjem jeziku (Takács, 2013). Studenti i studentkinje koji pripadaju mađarskoj nacionalnoj zajednici uglavnom se odlučuju za društvene i humanističke nauke (Gábrity-Molnár, 2009). Studentkinje mađarske nacionalnosti su nedovoljno

zastupljene u oblastima tehničkih nauka (Lendák-Kabók, 2014). Prema prethodno sprovedenom istraživanju autorke, dokazano je da je problem nedovoljnog prisustva žena u tehničkim naukama opšti, te da je isto stanje i sa studentkinjama drugih nacionalnosti u AP Vojvodini, koje se, u veoma malom broju, opredeljuju za tehničke i informatičke nauke. Relativno mali broj i nisko učešće studentkinja mađarske nacionalnosti na fakultetima iz oblasti tehničkih i informatičkih nauka, ali i poljoprivrede, može biti rezultat dvostruke diskriminacije: 1) tradicionalne rodne uloge u društvu, koje se uče kroz obrazovanje, tehničke i informatičke nauke čine se rezervisanim za mušku populaciju; 2) jezička barijera koju studentkinje treba da prevaziđu na početku studija na fakultetima UNS, jer nemaju mogućnost nastavka visokog obrazovanja na maternjem jeziku (Lendák-Kabók, 2015a).

Činjenica da se svi časovi u osnovnoj i srednjoj školi odvijaju na manjinskom jeziku, sa samo nekoliko časova nastave srpskog jezika kao većinskog, dovela je do velikog broja generacija nebalansiranih bilingvalnih govornika, koje karakteriše veoma nizak nivo jezičke kompetencije kada se radi o srpskom jeziku. Kao posledica ovoga, oni nisu dovoljno sposobni da svoje obrazovanje nastave na univerzitetima u Srbiji i/ili da pronađu posao koji zahteva znanje srpskog jezika (Filipović, Vučo, Đurić, 2007). Učenici mađarske nacionalnosti, pogotovo u malim homogenim mađarskim sredinama, ne osećaju potrebu da nauče srpski jezik. Učenici se u svom mikrokruženju sasvim dobro snalaze na maternjem jeziku i ne razmišljaju o tome da će im kasnije, za afirmaciju na bilo kom polju, trebati znanje srpskog jezika (Andrić, 2009).

Takođe, kada se studenti/studentkinje mađarske nacionalnosti upisuju na univerzitete u Srbiji, oni prvo moraju da prevaziđu jezičku barijeru, odnosno da nauče srpski jezik, što je značajan nedostatak i zahteva mnogo vremena, truda i žrtvovanja (Lendák-Kabók, 2014). Sve ovo ima negativan uticaj na postignute rezultate, jer na početku studija većina studenata i studentkinja mađarske nacionalnosti uči srpski, umesto da uči gradivo predviđeno planom i programom za određeni predmet (Lendák-Kabók, 2015b).

Ovaj rad proširuje trenutna saznanja analizirajući jezičke poteškoće sa kojima se suočavaju studentkinje mađarske nacionalnosti koje ostaju da studiraju u Srbiji na UNS.

Metodologija istraživanja

Kvalitativno istraživanje zasnovano je na ukupno četrdeset i tri polustrukturirana intervjua. Intervju je odabran iz razloga što predstavlja veoma dobar metod za proučavanje iskustava žena i ostalih marginalizovanih grupa (Esterberg, 2001). Intervjui su sprovedeni sa studentkinjama/studentima i profesorkama/profesorkama iz većinskog (srpskog) naroda, kao i sa pripadnicama/pripadnicima mađarske, slovačke i rumunske nacionalne zajednice. U ovom radu su prikazani rezultati ukupno dvadeset i četiri intervjua koji su sprovedeni sa pripadnicama (studentkinjama i profesorkama) mađarske nacionalnosti. Istraživanje je sprovedeno u periodu od septembra 2014. godine do marta 2015. godine. Intervjui su vođeni pomoću prethodno sastavljenog upitnika od ukupno 15 pitanja iz sledećih oblasti: kratka biografija ispitanika/ispitanice, iskustva vezana za jezičku barijeru, rodna struktura studenata/studentkinja i profesora/profesorki prilikom upisa na studije i sada, usklađivanja karijere i porodice, motivacija za izgradnju akademske karijere, viđenje mogućnosti postizanja visoke pozicije u akademskoj hijerarhiji, kao i mogućnosti povećanja prisutnosti žena u STEM oblastima. U ovom radu su analizirani odgovori ispitanica na pitanja vezano za jezičku barijeru.

Intervjui su vođeni na mađarskom i srpskom jeziku. Na mađarskom jeziku su vođeni intervjui sa pripadnicama/pripadnicama mađarske nacionalnosti, dok su ostali intervjui vođeni na srpskom jeziku, ali sa prethodnim odobranjem i konsultacijom sa pripadnicama/pripadnicama slovačke i rumunske nacionalnosti. Intervjui su snimljeni i transkribovani, nakon čega su poslani ispitanicima/ispitanicama na autorizaciju, a korišćena su kodirana imena, kako bi identiteti ispitanika/ispitanica ostali anonimni.² Prilikom odabira ispitanica, kako studentkinja, tako i profesorki, korišćena je tzv. snowball metoda (Esterberg, 2001). Snowball metoda ili metoda grudve snega temelji se na ciljanom odabiru kruga ljudi koji zatim šire uzorak. Primena navedene metode u ovom istraživanju podrazumevala je da ispitanice predlože autorki druge osobe koje bi ona mogla dalje da intervjuiše.

Delovi intervjua u kojima su ispitanice govorile o svojim iskustvima sa maternjim jezikom i jezikom većine u detinjstvu, na početku studiranja, pa čak i danas, analizirani su narativnom analizom (Lawler, 2004). Diskurs analiza (van

² Na primer: SMN = studentkinja mađarske nacionalnosti, PMN = profesorka mađarske nacionalnosti.

Dijk, 2014) primenjena je kako bi se razumela izlaganja ispitanica i kako bi se ona postavila na odgovarajuće mesto, pritom uzimajući u obzir različite političke situacije, poput građanskog rata u Jugoslaviji 1990-tih koji je promenio politički diskurs, kao i društvo u celini. Diskurs analiza je, takođe, bila značajna za razumevanje izlaganja profesorki, čije su obrazovanje i karijera krenuli drugim putevima za vreme 1970-tih i 1980-tih godina u Jugoslaviji.

Prilikom analize kvalitativnih podataka prikupljenih putem polustrukturiranih intervjua, korišćene su metode kodiranja koje su predložili Esterberg (Esterberg, 2001) i Saldana (Saldana, 2013). Teme u fazi kodiranja ocenjene su prema jačini. Na primer, znanje srpskog jezika bilo je ocenjeno prema sledećim vrednostima: „nisko“, „srednje“ i „visoko“. „Visoko“ se odnosi na tačno znanje jezika, „srednje“ na ograničeno, dok je „nisko“ korišćeno za ispitanice koje su srpski govorile veoma slabo. Jezička barijera sa kojom su se susrele prilikom započinjanja svojih studija ocenjena je, takođe, prema jačini, i to sa „jaka“, „umerena“ i „nepostojeća“. „Jaka“ se odnosi na veoma snažnu jezičku barijeru koja prouzrokuje probleme, dok je „umerena“ barijera uzrokovala probleme samo do određene mere.

Rezultati istraživanja

Rezultati istraživanja sa studentkinjama i profesorkama mađarske nacionalnosti predstavljeni su posebno. Prvo su predstavljeni podaci vezani za profesorku, zbog hronološkog redosleda, odnosno zbog toga što su se neka njihova iskustva dogodila ranije. Različita iskustva studentkinja i profesorki koje se bave STEM oblastima, odnosno društvenim i humanističkim naukama (skraćeno SSH: Social Sciences & Humanities) su posebno naglašena.

Profesorke

Sa profesorkama mađarske nacionalnosti sprovedeno je 13 polustrukturiranih intervjua. One su označene kodnim imenima PMN1 – PMN13, gde je PMN skraćeno od „profesorka mađarske nacionalnosti“. Šest ispitanica radi u STEM oblastima, a sedam u oblastima društvenih i humanističkih nauka. One su rođene u periodu od 1952. do 1983. godine i odrasle su u različitim delovima Vojvodine – u Novom Sadu, Subotici, Kuli, Senti, Bezdanu i Zre-

njaninu, što je uticalo na njihovo znanje srpskog jezika. Većina je osnovnu i srednju školu završila na mađarskom jeziku, a potom upisala fakultet na srpskom jeziku. Važno je napomenuti da su četiri profesorke studirale na svom maternjem jeziku, njih tri su studirale mađarski jezik i književnost u Srbiji (što je oblast društvenih i humanističkih nauka), a jedna profesorka je završila osnovne studije iz jedne od STEM oblasti u Mađarskoj.

a) Jezička barijera

Tabela 1 sadrži sažetak rezultata zasnovanih na analizi transkribovanih i kodiranih intervjua. Tabela se sastoji iz tri glavne celine: u prvoj koloni je kodirano ime profesorke, drugi deo sadrži aspekte iz detinjstva koji su uticali na poznavanje srpskog jezika, dok treći deo sažima njihova iskustva koja se tiču jezičke barijere koju su iskusile na početku studija. Korišćena su tri nivoa znanja srpskog jezika: V=visoko, S=srednje i N=nisko. Kada se radi o jezičkoj barijeri, takođe su korišćena tri nivoa: J=jaka, U=umerena, dok je povlaka korišćena u slučaju da nije bilo osetne jezičke barijere.

Tabela 1. *Uzroci jezičke barijere (profesorke)*

Kod	Detinjstvo				Početak studija			
	Obrazovane na srpskom	Mešoviti brakovi	Srpsko okruženje	Mađarsko okruženje	Vrsta studija	Jezik studija	Znanje srpskog	Jezička barijera
PMN1	x			x	STEM	srpski	V	-
PMN2				x	SSH	mađarski	V	-
PMN3			x		SSH	srpski	V	-
PMN4				x	SSH	srpski	S	U
PMN5	x	x	x		SSH	mađarski	V	U
PMN6	x		x		STEM	srpski	S	-
PMN7				x	SSH	mađarski	N	-
PMN8				x	STEM	srpski	N	J
PMN9			x		STEM	srpski	V	-
PMN10	x			x	STEM	mađarski	V	U
PMN11				x	STEM	srpski	N	J
PMN12			x		SSH	srpski	V	-
PMN13		x	x		SSH	srpski	V	-

Na osnovu podataka iz dela Tabele 1 koji se tiču detinjstva, zaključuje se da su profesorke koje su znale većinski jezik veoma dobro bile obrazovane na srpskom, da su odrasle u sredini gde je srpski većinski jezik ili da potiču iz mešovitih brakova.

Profesorke koje potiču iz okruga ili gradova gde su Mađari predstavljali dominantnu većinu, uglavnom su posedovale srednje (PMN4, PMN6) ili nisko (PMN7, PMN8, PMN11) znanje srpskog jezika. Jedini izdvojen slučaj je PMN2, koja je, iako potiče iz mađarske sredine, znala srpski veoma dobro jer ga je učila kod kuće. Znanje srpskog jezika ispitanica PMN4 i PMN6 bilo je na srednjem nivou. PMN6 je rekla da je, nakon što je prešla u srpsko odeljenje u srednjoj školi, imala poteškoća sa čitanjem sa table. Ovo je potvrđeno u sledećoj izjavi:

„U početku je bilo zaista teško, nakon što sam provela deset godina u isključivo mađarskom okruženju i pohađala školu na mađarskom jeziku, nisam bila sposobna da pročitam na glas jednostavne stvari napisane na tabli na srpskom, na primer tri plus dva, četiri minus tri.“ (PMN6)

Dve profesorke su bile suočene sa jezičkom barijerom na početku svojih studija (PMN8 i PMN11), što je jasno povezano sa slabim znanjem srpskog jezika, a što je dalje povezano sa njihovim detinjstvom. Naime, one su odrasle u sredini gde se govorio isključivo mađarski, odnosno manjinski jezik. Slabo znanje srpskog ispitanici PMN7 nije izazvalo nikakve poteškoće, jer je studirala na mađarskom.

Što se tiče umerene jezičke barijere, priče se značajno razlikuju. PMN4 je započela svoje studije na srpskom sa srednjim znanjem jezika, stoga je imala (samo) umerene poteškoće. PMN5 i PMN10 bile su suočene sa obrnutim problemom, pošto su školu završile na srpskom i potom započele fakultetsko obrazovanje na mađarskom. PMN5 je studirala mađarski jezik i književnost u Srbiji i u početku svojih studija bila je stalno zabrinuta, odnosno nije bila sigurna da li je njeno znanje mađarskog jezika zadovoljavajuće. PMN10 je otišla u Mađarsku kako bi studirala jednu od STEM oblasti i morala je da se, posle upotrebe srpskog, ponovo navikne na upotrebu svog maternjeg jezika, što je izazvalo umerene probleme (npr. bila je sporija prilikom rešavanja zadataka iz matematike i fizike zbog gubitka automatizma koji je posedovala prilikom rešavanja sličnih zadataka na srpskom). Bez obzira na to, privodi kraju doktorske studije, radi kao istraživačica i angažovana je u nastavi na Univerzitetu u Beogradu, gde je morala ponovo da se navikava na upotrebu srpskog jezika.

a) Bilingvalnost je prednost

Profesorke mađarske nacionalnosti jednoglasno su izjavile da je bilingvalnost za njih predstavljala veoma značajnu prednost, jer mogu da čitaju, pišu i objavljuju radove na maternjem, srpskom i engleskom jeziku. Skoro sve imaju dobre odnose sa kolegama u Mađarskoj. Neke od njih su i istraživale ili pisale disertacije na mađarskom jeziku, a neke učestvuju u projektima ili imaju saradnju sa različitim visokoškolskim ustanovama u Mađarskoj. PMN8 je izjavila:

„Branila sam svoj doktorat u Srbiji, nakon što sam istraživanje obavila u Budimpešti, u Mađarskoj. Napisala sam disertaciju na srpskom. To je prednost mađarskog jezika – mogla sam da sprovedem jedan tematizovan eksperiment u Mađarskoj i da diskutujem o problemu sa kolegama iz Mađarske. Rezultate istraživanja sprovedenog u Mađarskoj mogla sam da objavim u prestižnim naučnim časopisima.“ (PMN8)

Devet profesorki se izjasnilo da poseduju visok nivo kompetencije u upotrebi mađarskog jezika. Njih tri su posedovale srednje znanje (PMN1, PMN6 i PMN8), a samo jedna (PMN9) je imala nizak nivo znanja, odnosno njen maternji jezik tokom karijere se praktično promenio u srpski.

Studentkinje

Sa studentkinjama mađarske nacionalnosti sprovedeno je 11 polustrukturiranih intervjua. Sedam studentkinja studiralo je u STEM oblastima, a četiri u oblastima društvenih i humanističkih nauka. Studentkinje su rođene između 1986. i 1995. godine i odrasle su u različitim delovima Vojvodine – u Novom Sadu, Subotici, Bačkoj Topoli, Adi, Srbobranu i Pančevu. Skoro sve su završile osnovnu i srednju školu na maternjem, odnosno mađarskom jeziku. Ispitanice su označene kodiranim imenima, SMN1 - SMN11 (SMN = studentkinja mađarske nacionalnosti).

b) Jezička barijera

Tabela 2 sadrži sažetak rezultata dobijenih na osnovu analize intervjua. Analizirani su isti aspekti kao i kod profesorki, tj. znanje srpskog jezika, kao i odnos znanja i jezičke barijere koju se studentkinje iskusile na početku studija.

Tabela 2. *Uzroci jezičke barijere (studentkinje)*

Kod	Detinjstvo				Početak studija			
	Obrazovanje na srpskom	Mešov. brakovi	Srpsko okruženje	Mađarsko okruženje	Vrsta studija	Jezik studija	Znanje srpskog	Jezička barijera
SMN1				x	STEM	srpski	S	U
SMN2			x		STEM	srpski	V	-
SMN3	x		x		STEM	srpski	V	-
SMN4				x	STEM	srpski	N	J
SMN5			x		SSH	srpski	S	U
SMN6			x		STEM	srpski	V	U
SMN7				x	SSH	srpski	N	J
SMN8			x		SSH	srpski	V	U
SMN9				x	STEM	srpski	N	J
SMN10				x	SSH	srpski	S	J
SMN11				x	STEM	srpski	N	J

Većina ispitanica je izjavila da je etnička struktura naselja u kome su odrasle imala veliki uticaj na njihovo znanje većinskog jezika. One koje su odrasle u sredini u kojoj se govorio srpski, govorile su srpski na visokom nivou. SMN5 bila je izuzetak od ovog pravila, jer se preselila u mađarsko okruženje. Većina onih studentkinja koje su došle iz sredine u kojoj se govorio mađarski, znale su srpski na niskom ili eventualno srednjem nivou. Nijedna od studentkinja nije poticala iz mešovitih brakova i samo je jedna završila školu na srpskom jeziku.

Studentkinje koje su jezik poznavale na niskom nivou (SMN4, SMN7, SMN9, SMN11) rođene su u Subotici, Bačkoj Topoli, Adi i Srbobranu. Ovo nije iznenađujuće, jer u Subotici, Bačkoj Topoli i Adi živi prilično velik broj Mađara, dok je SMN11 odrasla u Srbobranu, u ulici u kojoj su svi govorili mađarski.

Svih jedanaest ispitanica studiralo je na srpskom. Pet studentkinja je eksplicitno navelo jezičku barijeru kao najznačajniju prepreku koju su morale da prevaziđu kada su započinjale svoje visoko obrazovanje. To nije iznenađujuće, uzimajući u obzir da su njih četiri imale veoma slabo znanje srpskog jezika u trenutku kada su upisale fakultet. One se i dalje osećaju neprijatno na ispitima ili kada govore u javnosti. Jezička barijera postala je neprestani strah za neke od studentkinja, što je uticalo na njihovo samopouzdanje, zbog čega one nisu mogle da polažu ispite sa odgovarajućim uspehom. Onima koji nisu upoznati

sa njihovim problemom jezičke barijere moglo se činiti da nisu učile za ispite. Ovo je potkrepljeno sledećim izjavama:

„Tokom usmenih ispita, osećam da sam u nepovoljnom položaju zbog jezika... Osećam se jednostavno zbunjeno, nemam dovoljno hrabrosti da govorim, jer nisam sigurna govorim li ispravno ili ne? Takođe, problem predstavlja to što govorim prostim rečenicama, da bih govorila što pravilnije... Na usmenim ispitima treba pričati što raznovrsnije, a ja ne umem da kažem istu stvar na pet različitih načina.“ (SMN7)

„Ne volim da se obraćam profesorima, više volim da ne govorim uopšte. Uglavnom ni ne postavljam pitanja. Na primer, želela sam da pitam asistenta da li postoje negativni bodovi, ali sam pri postavljanju pitanja mucala i osećala sam se veoma loše. Asistent mi je pomogao, dao mi je objašnjenje, ali je imao čudan izraz lica kada je video kako se mučim sa srpskim jezikom.“ (SMN11)

Iako je SMN10 znala većinski jezik na srednjem nivou u detinjstvu, studije iz oblasti društvenih i humanističkih nauka iziskivale su viši nivo znanja jezika da bi se gradivo moglo pratiti, kao i da bi se postigao uspeh na ispitima.

One koje nisu imale problema sa jezikom, morale su da se prilagode na učenje i polaganje ispita na srpskom. Iako su SMN6 i SMN8 odrasle u Novom Sadu, u okruženju u kojem se govorio srpski, izjavile su da nikad pre nisu bile u situaciji da uče niti da reprodukuju gradivo na srpskom jeziku. Ovo je za njih bila barijera samo jedan kratak vremenski period, odnosno nakon nekoliko meseci su uspele da se potpuno prilagode.

SMN2 i SMN3 eksplicitno su izjavile da se uopšte nisu susretale sa osetnom jezičkom barijerom. Međutim, SMN2 je izjavila da njenim roditeljima ne bi smetalo ukoliko bi obnovila godinu na fakultetu pošto, ipak, ne studira na svom maternjem jeziku. Ovo vodi do zaključka da, iako one smatraju da uopšte nemaju poteškoća, prelaz iz srednje škole na mađarskom na studiranje na srpskom jeziku predstavlja problem sam po sebi.

Četiri ispitanice iz STEM oblasti su imale pozitivna iskustva u vezi s jezikom (SMN1, SMN3, SMN6, SMN11), poput profesora koji su ih podržavali, kolega koji su razumeli da one ne znaju značenje nekih reči na srpskom ili da nešto izgovaraju pogrešno, ili koji su želeli da od njih nauče mađarski.

SMN4 i SMN11, studentkinje iz STEM oblasti, rekle su da su imale negativna iskustva. Na primer, SMN4 je rekla da je dobila slabu ocenu kada je na pitanje profesora da li je išla u školu na mađarskom jeziku odgovorila potvrdno.

SMN11 je imala značajnih jezičkih poteškoća kada je reč o usmenom ispitu. Celo gradivo je naučila napamet, bez razumevanja istog, te se kod reprodukcije na ispitu potpuno zbunila i sve joj se pomešalo. Nije uspela da položi ispit.

SMN7, SMN8 i SMN10, studentkinje iz oblasti društvenih i humanističkih nauka (tri od četiri) rekle su da su imale izrazito negativna iskustva, poput toga da su bile javno kritikovane od strane profesora zbog ograničenog znanja srpskog jezika ili su osećale da su u podređenom položaju u odnosu na svoje kolege. SMN7 bila je kritikovana zbog svojih nesavršenih jezičkih sposobnosti i rečeno joj je da bi trebalo da uči srpski čitajući Dostojevskog:

„...onda je rekao da je ovo već druga godina i da bi trebalo da naučim jezik države u kojoj živim. Zatim me je pitao da li su moji roditelji naučili srpski kada su došli ovde ... Potom sam otišla na konsultacije kod profesora, zamolila sam ga za savet kako da naučim jezik... Rekao mi je da čitam Dostojevskog na srpskom. To je bilo njegovo rešenje za moj problem.” (SMN7)

Zaključak

Rezultati istraživanja su pokazali da je većina ispitanica imala poteškoća na početku svojih studija zbog jezičke barijere prouzrokovane činjenicom da studiraju na srpskom, te da su se susrele sa jezičkom barijerom različitog nivoa na početku studija na univerzitetima u Srbiji. Te poteškoće su bile izraženija kod studentkinja, nego kod profesorki. Ova pojava se može pripisati dobu u kojem su odrasle, odnosno drugačijem društvenom okruženju dvadesetog veka kada je dvojezičnost bila potpuno prirodna, iz čega je, između ostalog, proistekla manja segregacija nacija i bolje znanje srpskog jezika profesorki u odnosu na intervjuisane studentkinje. Studentkinje su odrastale u devedesetim godinama prošlog veka i početkom 2000-tih godina, odnosno okvirno između 1990. godine i 2010. godine, kada je segregacija stanovništva bila najizraženija, te se to odrazilo i na njihovo znanje jezika većine. Profesorke posebno ističu da je bilingvalnost za njih velika prednost i da je znanje više jezika bilo ključna prednost u njihovim akademskim karijerama.

Analizom intervjuja je utvrđeno da je jezička barijera bila najizraženija za studentkinje društvenih nauka (npr. pravo, ekonomija), gde je jezik osnovno sredstvo kojim se služe studenti i profesori. Jezička barijera je bila manje značajna za studentkinje tehničkih fakulteta, gde studenti i profesori često komuniciraju putem formula i pismenih ispita.

Imajući u vidu činjenicu da se skoro sve studentkinje mađarske nacionalnosti suočavaju sa jezičkom barijerom, i da one koji potiču iz mađarskih sredina a studiraju u SSH oblastima najgore prolaze, predlažu se sledeće četiri mere: 1) revizija nastavnog plana i programa predmeta „srpski kao nematernji“ u osnovnim i srednjim školama; 2) specijalizovani i posebno osmišljeni kursevi srpskog jezika koji bi pripremili učenika mađarske nacionalnosti za upis na fakultete; 3) usmeravanje žena ka STEM oblastima; i 4) uvođenje, odnosno unapređenje dvojezične nastave na fakultetima Univerziteta u Novom Sadu.

Iako je obavezno da učenici mađarske nacionalnosti uče srpski jezik kao nematernji, efektnost tog predmeta je neadekvatna. Ovaj problem bi se mogao prevazići unapređenjem nastave srpskog jezika u osnovnim i srednjim školama. Jedna od mogućnosti je da se srpski jezik uči kao i strani jezici, po najmodernijim standardima i udžbenicima, odnosno uvođenjem većeg broja časova nedeljno. Takođe, plan i program bi se mogao prilagoditi ulaznom nivou znanja jezika većine, tj. učenicima mađarske nacionalnosti koji potiču iz naselja u kojima Srbi čine većinu mogao bi biti ponuđen kurs srpskog na višem nivou, dok bi učenici iz naselja sa većim udelom Mađara mogli početi učenje srpskog iz osnova i sa više časova nedeljno. Ova mera je veoma važna jer bi postizanje prave bilingvalnosti tokom školovanja doprinelo boljem uspehu studentkinja, koje ne bi morale da ulažu dodatno vreme i energiju u učenje srpskog jezika. Bilingvalnost kao prednost posebno ističu profesorke, kojima poznavanje jezika omogućava ostvarivanje uspešne saradnje sa kolegama iz Mađarske. Biti dvojezičan je bilo potpuno normalno u dobu kada su one odrastale, kada su jezik sredine (tj. manjinski jezik) učili i đaci pripadnici većinskog naroda. Pre ukidanja navedene mere, devedesetih godina prošlog veka, ista je podsticala toleranciju prema manjinskim jezicima i kulturi. Treba istaći, da je bilingvalnost prednost u mešovitim sredinama i, sama po sebi, ne dovodi do asimilacije pripadnika/ca nacionalnih zajednica.

Iako postoji kurs srpskog jezika za maturante mađarske nacionalnosti koji je organizovan od strane Mađarskog nacionalnog saveta (MNS), ovi kursevi su, takođe, opšti i nedovoljno efikasni. Ukoliko bi se uveli specijalizovani kursevi za pojedine smerove ili bar fakultete, učenici mađarske nacionalnosti bi mogli da dobiju osnovu (npr. učenje stručnih izraza na srpskom) za studiranje na izabranom fakultetu. Na ovaj način bi mogli da započnu studije sa većim nivoom znanja i većim samopouzdanjem, koje je veoma značajno u novom okruženju u koje bruceši i bruceškinje ulaze na početku studija.

Istraživanje je pokazalo je da je jezička barijera manje istaknuta u STEM oblastima nego kod SSH oblasti. Osim toga, posedovanje diploma iz STEM oblasti često olakšava nalaženje zaposlenja i na tim poslovima je perfektno znanje jezika većine često manje značajno. Zbog toga bi bilo korisno usmeriti studentkinje mađarske nacionalnosti ka STEM oblastima. U suštini, STEM oblasti bi bile dobar izbor za sve žene u Srbiji, nezavisno od toga kojoj etničkoj grupi pripadaju.

Praksa dvojezične nastave nije nova na UNS, gde se već decenijama unazad odvija nastava na mađarskom jeziku na fakultetima gde za to postoji nastavni kadar. Dvojezična nastava je svakako prednost za studente i studentkinje kojima srpski nije maternji jezik, jer mogu uporedno da slušaju i uče predmete na dva jezika. Dvojezična nastava, sa druge strane, iziskuje dodatni rad i posvećenost kako profesora, tako i studenata koji ispitate, uglavnom, polažu na srpskom jeziku (sa ponekim izuzetkom i posebnim odobrenjem uprave fakulteta). U svakom slučaju, dvojezičnu nastavu treba negovati i uvesti je i na onim fakultetima gde to do sada nije bila praksa. Ova mera bi otvorila mogućnost za zapošljavanjem dodatnog nastavnog osoblja sa poznavanjem jezika manjina. Dvojezična nastava bi pripadnicama mađarske nacionalnosti omogućilo da brže prevaziđu jezičku barijeru na početku studija, da se lakše uklope u sistem visokog obrazovanja Srbije i da nakon završetka studija lakše nađu posao i sebi izgrade odgovarajuće pozicije u društvu.

U sklopu budućeg istraživanja, autorka planira da analizom preostalih intervjuova uporedi status žena mađarske nacionalnosti na visokoškolskim ustanovama u Srbiji sa statusom žena i muškaraca iz većinskog naroda, ali i iz drugih manjinskih grupa. Poređenje žena i muškaraca je veoma značajno i omogućiće da se odredi da li postoji povezanost između diskriminacije na osnovu pola i etničke pripadnosti na visokoškolskim ustanovama.

Literatura

Andrić, E. (2009) Dvojezičnost mađarskih đaka u Vojvodini. U: P. Vlahović, R. Bugarski, V. Vasić (Ur.) *Višejezični svet Melanije Mikeš*. Novi Sad: Filozofski fakultet, str. 37-56.

Blagojević, M. (2009) *Knowledge Production at the Semiperiphery: A Gender Perspective*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Esterberg, K. G. (2001) *Qualitative Methods in Social Research*. USA: McGraw-Hill Higher Education.

Filipović, J., Vučo J., Đurić Lj. (2007) Critical Review of Language Education Policies in Compulsory Primary and Secondary Education in Serbia. *Current Issues in Language Planning*, 1, str. 222-242.

Gábrity-Molnár, I. (2009) Továbbképzési Sélyek a Kisebbségi Létfben – A Vajdasági Magyarok Esélyegyenlőségének Példáján. U: K. Káich (Ur.) *Az Esélyegyenlőség és a Felzárkóztatás Vetületei az Oktatásban – Általános Kérdések – (anya)nyelvi Oktatás*. Újvidék: Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, str. 15-25.

Hofstätter V. M. (2015) Minority Languages in the Canadian Arctic: The Inuit Language and Language Policy Development in Nunavut. U: B. Schrammel-Leber, C. Korb (Ur.) *Dominated Languages in the 21st Century: Papers from the International Conference on Minority Languages XIV*. Graz: Grazer Linguistische Monographien, str. 52-67.

Lawler, J. (2004) *After Method: Mess in Social Science Research*. London, New York: Routledge.

Lendák-Kabók, K. (2014) Magyar Egyetemi Hallgatónők Vajdaságban – Az Újvidéki Egyetem Tudományterületeinek Helyzetképe a Társadalmi Nemek Szempontjából. *Régió és Kultúra*, str. 136-147.

Lendák-Kabók, K. (2015a) Studentkinje iz mađarske nacionalne zajednice u sistemu visokog obrazovanja u Srbiji: Rodna perspektiva. *Megatrend revija*, 1, str. 157-168.

Lendák-Kabók, K. (2015b) A Magyar Nők Sikerének Utja a Szerbiai Felsőoktatásban. *TNTeF Online Journal*, 1, str. 38-54.

Lubbe, H. J. (2015) The Right of Minority Groups to Mother-tongue Education Versus the Right to Receive Education in the Language of Choice – An Analysis on the Basis of Litigation in South Africa since 1996. U: B. Schrammel-Leber, C. Korb (Ur.), *Dominated Languages in the 21st Century: Papers from the International Conference on Minority Languages XIV*. Graz: Grazer Linguistische Monographien, str. 84-99.

Öney, S. (2015) De facto rights: Language rights in Turkey – From Active Repression to Passive Denial. U: B. Schrammel-Leber, C. Korb (Ur.) *Dominated Languages in the 21st Century: Papers from the International Conference on Minority Languages XIV*. Graz: Grazer Linguistische Monographien, str. 12-37.

Saldana, J. (2013) *The Coding Manual for Qualitative Researchers*. Los Angeles: Sage Publications.

Sharma, A. (2015) Language Conflicts, Dominance and Linguistic Minorities in India. U: B. Schrammel-Leber, C. Korb (Ur.) *Dominated Languages in the 21st Century: Papers from the International Conference on Minority Languages XIV*. Graz: Grazer Linguistische Monographien, str. 38-51.

Karolina Lendák-Kabók *Uticaj jezičke barijere na uspeh žena iz mađarske nacionalne zajednice u sistemu visokog obrazovanja Srbije*

Statistical Office of the Republic of Serbia (2012) *2011 Census of Population, Households and Dwellings in the Republic of Serbia*. Belgrade: Statistical Office of the Republic of Serbia.

Takács, Z. (2013) *Felsőoktatási Határ/Helyzetek*. Szabadka: Magyarságkutató Tudományos Társaság.

van Dijk, T. A. (2014) *Critical Discourse Studies: A Sociocognitive Approach*. U: R. Wodak, M. Meyer (Ur.) *Methods of Critical Discourse Analysis*. Los Angeles: Sage Publications, str. 62-86.

KAROLINA LENDÁK-KABÓK*

The Impact of the Language Barrier on the Success of Hungarian Minority Women in the Higher Education System of Serbia

The subject of the paper is to analyze the impact of the language barrier faced by Hungarian minority female professors and students in the higher education system of Serbia. The aim of this paper is to propose measures which might allow Hungarian minority students to overcome the language barrier more easily and to raise awareness for the need of more Hungarian women in the fields of science, technology, engineering and mathematics (STEM). The analysis is based on twenty four semi-structured interviews conducted with minority Hungarian female professors and students, who are working or studying at the University of Novi Sad, Serbia. Interviews were conducted with a pre-composed questionnaire between the end of 2014 and the beginning of 2015. Interviewees were chosen with a snowball sampling method. Results of analysis show that the majority of Hungarian women face a language barrier at the start of their studies, mostly because of their limited knowledge of the majority's language. These barriers were more pronounced in Hungarian female students than with professor. This phenomenon can be attributed to the time in which they grew up, or to a different social environment of the twentieth century, when bilingualism was completely natural, from which, less segregation of the nations resulted and a better knowledge of the Serbian language. The professors

* Karolina Lendák-Kabók is a PhD student at the Center for Gender Studies, University of Novi Sad. E-mail: karolina.lendak@uns.ac.rs.

particularly point out that being bilingual is a great advantage and that their knowledge of several languages was a key advantage in their academic careers. With the analysis of the interviews it was determined that the language barrier was mostly pronounced for students of social sciences and humanities (SSH), where language is the primary tool of communication. The language barrier was less important for the students studying in STEM sciences, where students and professors interact through formulas and written exams.

Keywords: language barrier, female students and professors, Hungarian minority, higher education.

TEMIDA
2017, vol. 20, br. 1, str. 95-117
ISSN: 1450-6637
DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM1701095A>
Pregledni rad
Primljeno: 12.9.2016.
Odobreno za štampu: 20.4.2017.

Analiza diskursa zakona i strategija u oblasti rodne ravnopravnosti i zabrane diskriminacije¹

ZORANA ANTONIJEVIĆ*
KOSANA BEKER

Uradu su razmatrana značenja termina *rod* i *pol* i njihova upotreba u strateškim i pravnim dokumentima koji se odnose na rodnu ravnopravnost i zabranu diskriminacije u Republici Srbiji. Autorke objašnjavaju kako određena jezička praksa, u okviru administrativnog diskursa, proizvodi značenje koje može, ali i ne mora, doprineti njihovom boljem razumevanju i efikasnijem sprovođenju. Autorke pokazuju kako upotreba i razumevanje termina u oblasti politika rodne ravnopravnosti i nediskriminacije proizvodi različito razumevanje rodne ravnopravnosti i diskriminacije, koja, potom, utiče i na transformativni potencijal u primeni ovih zakona i praktičnih politika. Cilj rada je da se, kroz analizu diskursa zakona i strategija rodne ravnopravnosti i nediskriminacije, pokaže na koji način društveno-politička i akademska elita formuliše i promoviše određene koncepte (roda, pola, rodne ravnopravnosti, diskriminacije) u jednom društvenom i istorijskom trenutku.

Ključne reči: analiza diskursa, jezik, rod, pol, diskriminacija, rodna ravnopravnost.

¹ Rad je predstavljen na međunarodnoj konferenciji *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*, 22. novembra 2014. godine na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu. Autorke su tekst napisale pre nego što je usvojena Nacionalna strategija za rodnu ravnopravnost za period 2016-2020. godine, sa Akcionim planom za period 2016-2018. godine, te je originalnom tekstu predstavljenom na konferenciji dodata i ova analiza.

* Zorana Antonijević je studentkinja doktorskih studija u Centru za rodne studije, Asocijacije centara za interdisciplinarne i multidisciplinarne studije, Univerzitet u Novom Sadu.
E-mail: zorana.antonijevic@gmail.com.

* Kosana Beker je studentkinja doktorskih studija u Centru za rodne studije, Asocijacije centara za interdisciplinarne i multidisciplinarne studije, Univerzitet u Novom Sadu.
E-mail: kosana@beker.rs.

Proizvodnja roda, jezika i značenja

Oslanjajući se na savremena istraživanja o rodu i jeziku, kao i na metodu analize diskursa primenjene na tekstove zakona i praktičnih politika, autorke objašnjavaju kako određena jezička praksa, u okviru administrativnog diskursa, proizvodi značenje koje može, ali i ne mora, doprineti njihovom boljem razumevanju i efikasnijem sprovođenju. Cilj rada je da pokaže kako upotreba i razumevanje termina u oblasti rodne ravnopravnosti i nediskriminacije proizvodi njihovo različito razumevanje i utiče na trasformativni potencijal primene ovih zakona i praktičnih politika. Analizirajući diskurs zakona i strategija rodne ravnopravnosti i nediskriminacije autorke, nedvosmisleno, pokazuju na koji način i sa kakvim posledicama društveno-politička i akademska elita utiče na formulisanje i promovisanje određenih koncepata (roda, pola, rodne ravnopravnosti, diskriminacije) u jednom društvenom i istorijskom trenutku.

Feminističke teorije koje su implicirale razlikovanje biološki datog i nepromenljivog „pola“ i društveno konstruisanog „roda“ imale su dalekosežne posledice na mnoge discipline u okviru humanističkih nauka, pa tako i nauke o jeziku. U okviru stukturalističkog teorijskog koncepta jezik je posmatran kao nepromenljiv i homogen sistem koji je odvojen i nezavisan od drugih sistema: psihosocijalnih karakteristika govornika i govornica, kao i društvenog konteksta (Filipović, 2011: 409). Međutim, počev od šezdesetih godina 20. veka, novi pravci u nauci o jeziku počinju da razumeju jezik kao sistem zavisen od društvenih okolnosti, psihosocijalnih karakteristika govornika u koje ulaze i različite osobine, stečene ili urođene, kao što su rod, klasa, etnička pripadnost, geografsko poreklo ili socijalni status. Već sedamdesetih godina 20. veka istraživanja „u“ i „o“ jeziku fokusirala su se na istraživanja odnosa roda i jezika, pod uticajem novog feminističkog teorijskog koncepta o društvenoj konstukciji roda i biološkoj konstanti pola. Prva grupa istraživanja razumevala je jezik kao dominaciju jednog pola nad drugim, muškog nad ženskim, što se ogledalo u jezičkoj praksi i normi. Jezička norma, prema ovim shvatanjima, dominantno je muška, što, naravno, utiče na jezičku praksu. To je posebno istraženo u istraživačkom radu West i Zimmerman iz 1975. godine o praksi prekidanja u govoru koja se češće pojavljivala kod muških govornika u odnosu na ženske, a ne i obrnuto (Eckert, McConnell-Ginet, 2003: 15). Druga grupa istraživanja fokusirala se na različitost u govornim praksama žena i muškaraca. Feminističke teoretičarke jezika smatrale su da ove razlike proističu iz različitih pozi-

cija društvene moći koje u tom trenutku zauzimaju muški i ženski govornici, a koje su posledica njihovih različitih socijalizacija, vrednovanja i predstavljanja u okviru patrijahalno-hijerarhijskog razumevanja i prihvatanja ženskosti i muškosti (Eckert, McConnell-Ginet, 2003; Mills, 2003). Prve studije koje nastaju u ovom novom teoretskom ključu proučavaju seksizam u jeziku i vezu između jezičkog izražavanja žena i muškaraca i rodne diskriminacije u društvu. Na primer, istraživanja su pokazala da žene u govoru koriste reči koje označavaju oklevanje, stidljivost i indirektnost, što proističe iz podređenog položaja žena u odnosu na muškarce koji u svom govoru koriste elemente koji označavaju direktnost, silu i samopouzdanje (Lakoff prema Mills, 2003: 134). U svojoj čuvenoj knjizi *Man Made Language* Spender (1990), takođe, tvrdi da je jezik žena obeležen njihovom podređenom društvenom ulogom.

Međutim, mnoga od ovih istraživanja, iako pionirska, bila su kritikovana zbog svog esencijalizma i razumevanja jezika kao statične nepromenljive kategorije, a roda isključivo kao „posedovanje ili način ponašanja koje društvo nameće pojedincu“ (Mills, 2003: 138). Pre nego fiksirana i nepromenljiva kategorija, rod je počeo da se razume i proučava kao kategorija u nastajanju pre svega u društvenoj, pa i jezičkoj interakciji. To je usmerilo lingvistička istraživanja na posmatranje govora žena i muškaraca u zajednicama i u interakciji jednih sa drugima. Nauka o jeziku prestala je da proučava jezik kao nepromenljivi sistem odvojen od društvenog, istorijskog, kulturološkog i socijalnog konteksta, odnosno, kako je to objasnila jedna od teoretičarki ovog pravca Crawford, rod bi trebalo posmatrati kao glagol pre nego kao imenicu (Mills, 2003: 141). Istraživanja koja su počela da posmatraju rod kao „strukturni princip organizacije drugih društvenih institucija: radnog mesta, škola, sudova, političkih struktura i države [...] i obrazaca koji se manifestuju u regrutovanju, raspodeli, tretiranju i pokretljivosti muškaraca naspram žena“ (Gal prema McElhinny 2003: 32), uticala su i na nauku o jeziku. Teorijsko polazište o performativnosti roda (Batler, 2010) je usmerilo lingvistička istraživanja na jezičke prakse i strategije unutar jezičkih zajednica, odnosno, društvenih grupa i na to na koji način se rod i rodni režimi manifestuju kroz jezičke norme i prakse ovih zajednica. Ovako shvaćene „društvene prakse uključuju ne samo pojedince koji vrše izbore i deluju u skladu sa njima, već i ograničenja, institucionalna i ideološka, koja oblikuju (ali ne i sasvim određuju) te individualne akcije“ (Eckert, McConnell-Ginet, 2003: 5). Lingvistička istraživanja počela su da postavljaju nova pitanja. Naime, umesto pitanja na koji način govore žene (i muškarci)

ili na koji način se o njima govori, postavlja se pitanje koje lingvističke prakse podržavaju određene rodne ideologije i norme. „Na kraju krajeva, rod je sistem mišljenja – načina na koji se konstruišu predstave o muškom i ženskom – a jezik je primarno sredstvo kojim održavamo ili osporavamo stara značenja i izgrađujemo ili se opiremo novim“ (Eckert, McConnell-Ginet, 2003: 6).

Novi pravac u proučavanju jezika i roda koji se formirao na osnovu ovih teorijskih postavki podrazumevao je analizu diskursa najpre u govornom jeziku i dijalogu, a kasnije i u tekstu. Predmet feminističke analize diskursa je, pre svega, analiza moći i na koji način relacije moći i hegemonije proizvode nejednakosti, a njen prvenstveni cilj je da otkrije vezu između jezika, moći i ideologije, opisujući način na koji se one produkuju i reprodukuju u društvenoj praksi (Holmes, Meyerhoff, 2003: 13). U okviru srpskog jezika posebno treba istaći pionirski rad profesorke Svenke Savić u oblasti rodno senzitivne upotrebe naziva profesija i titula u ženskom rodu, kao i različitih uputstava za primenu neseksističkog jezika u javnom diskursu koja su postala integralni deo preporuka i kodeksa medijskih kuća, nezavisnih tela za zaštitu ljudskih prava i praktičnih politika (Savić, 2004; Savić i dr., 2009).

Termin diskurs se različito definiše u okviru različitih teorijskih tradicija. U okviru lingvistike, prevladajuća definicija diskursa je formalna i ona proističe iz organizacije ove discipline u različite nivoe poput fonologije, morfologije i sintakse. U tom smislu, diskurs bi bio nivo jezika u kojem su rečenice kombinovane u veće jedinice. Definicija koja posmatra diskurs u kontekstu funkcije a ne forme objašnjava ga kao jezik u kontekstu, odnosno „jezik koji je stavljen u upotrebu u društvenoj situaciji“ (Bucholtz, 2003: 44-45). U tom smislu, legitimni predmet kritičke analize diskursa nije samo oralna upotreba jezika u užem smislu tog značenja, već interdisciplinarni pristup analizi tekstova, institucija i praksi koje utiču na različite pozicije žena i muškaraca i hijerarhije moći u jednoj jezičkoj zajednici. To znači da predmet kritičke analize diskursa mogu biti i zakoni i strateški dokumenti koje društveno-politička i akademska elita formuliše i promoviše kako bi nametnula određeni koncept (u našem slučaju roda, pola i rodne ravnopravnosti) u jednom društvenom i istorijskom trenutku. „U svim ovim slučajevima, moć i dominacija su povezani sa specifičnim društvenim domenom (politika, mediji, zakon, obrazovanje, nauka), njihovim profesionalnim elitama i institucijama, pravilima i navikama koje formiraju pozadinu pravila i rutine koje čine pozadinu svakodnevne diskurzivne reprodukcije moći u takvim domenima i institucijama. Žrtve ili ciljne grupe takve moći su, uglavnom, javnost ili građani u globalu,

mase, klijenti, subjekti, publika, studenti i druge grupe koje su zavisne od institucionalne i organizacione moći" (van Dijk, 2001: 352).

Važno je još pomenuti da analiza diskursa, u kontekstu ko ima moć da ga proizvodi i distribuirati i vrednuje, najviše duguje Fukou (1998, 2007) i nije isključivo i samo jezička, odnosno, lingvistička analiza. Ipak, neki teoretičari veruju da „fukovski diskurs (kulturno i istorijski specifični načini organizacije znanja) može i treba da bude uključen u analize lingvističkog diskursa (upotreba jezika u specifičnom kontekstu). Takav integrativni pristup analizi diskursa može povećati relevantnost lingvističke analize diskursa u proučavanju roda u drugim disciplinama" (Bucholtz, 2003: 45).

Politike rodne ravnopravnosti

Politike rodne ravnopravnosti u ovom radu razumemo kao rezultate delovanja feminističkih talasa i institucionalizacije feminističkih ideologija kroz različite aktivnosti ženskog pokreta. U tom smislu, prvi talas feminističkog pokreta može se izjednačiti sa zahtevom žena za ravnopravnošću sa muškarcima u pravima i obavezama u javnom životu. To se odnosilo, pre svega, na ravnopravnost i jednake mogućnosti u pristupu resursima, uslugama i privilegijama društvenog i javnog života. Teorijski osnov za ove zahteve bila je liberalna ideja o ravnopravnosti svih ljudskih bića i univerzalnosti ljudskih prava. U politikama i zakonima, ovaj zahtev manifestovao se kroz zahteve za ravnopravnošću i jednakim pristupom odlučivanju, obrazovanju, zapošljavanju, borbi protiv diskriminacije u javnoj sferi, odnosno, za politike jednakih mogućnosti. Booth i Bennett (2002) smatraju da se ovaj model politika rodne ravnopravnosti može nazvati „perspektivom jednakog tretmana“.

Posebne mere i politike čiji je cilj dosledno sprovođenje principa jednakog tretmana žena i muškaraca, a koje su namenjene osnaživanju žena u specifičnim oblastima društvenog i privatnog života, Booth i Bennett nazivaju ženskom perspektivom (Booth, Bennett, 2002). Ženska perspektiva može se prepoznati u naporima feministkinja drugog talasa da se uvaži i prepoznaju specifične potrebe žena, odnosno, otpor ideji da „jedini način da žene dobiju ravnopravnost je da budu sposobne da se povinuju standardima koje su postavili muškarci" (Walby 2011: 86). U tom smislu, možemo razumeti potrebu

za stvaranjem posebnih politika, akcionih planova i institucija sa ciljem osnaživanja žena i uvažavanja njihovih iskustava i potreba.

Treća strategija za ostvarivanje rodne ravnopravnosti koju feministički pokret uvodi na međunarodnu scenu devedesetih godina 20. veka jeste strategija uvođenja rodne perspektive (eng. *gender mainstreaming*) u sve politike na svim nivoima odlučivanja. To zapravo znači da se perspektiva rodne ravnopravnosti mora ugraditi u sve programe i politike koje definiše vlada: od obrazovanja devojčica do učešća i zaštite žena u konfliktnim i postkonfliktnim situacijama. Širok okvir ovih zahteva, koji su prodirali u sve oblasti političkog, ekonomskog i intimnog života, zahtevao je specifičan pristup i strategiju urođnjavanja² (Antonijević, 2013).

Uvođenje rodne perspektive javlja se kao reakcija na neefikasnost specifičnih programa za osnaživanje žena da iskorene neravnopravnost i rodnu diskriminaciju. Međutim, „fokus na žene kao na subjekte promene, kao i fokus na uklapanje žena u status quo (patrijarhalnih obrazaca, prim. aut), pre nego transformacija samog statusa quo“ (Verloo, 2005: 14), nije doveo do željene promene i cilja, to jest, do strukturalnih promena patrijarhalnih obrazaca u javnom, političkom, ekonomskom i intimnom kontekstu. Teoretičarke i aktivistkinje trećeg talasa, takođe su smatrale da cilj feminističkih politika mora biti dekonstrukcija i transformacija postojećih praksi. Strategija urođnjavanja, odnosno, rodne perspektive (Booth, Bennett, 2002) prihvaćena je kao vrsta strategije koja ima upravo takav transformativni potencijal (Antonijević, 2013).

Tri principa rodne ravnopravnosti koji su bili pomenuti: perspektiva jednakog tretmana, ženska perspektiva i rodna perspektiva (Booth, Bennett 2002), odgovaraju trima strategijama za postizanje rodne ravnopravnosti: jednaki tretman, specifične politike rodne ravnopravnosti i uvođenje rodne perspektive (Verloo, 2001). Imajući to na umu, analizom diskursa Zakona o ravnopravnosti polova (2009)³ i Nacionalne strategije za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti (2009),⁴ kao i Zakona o zabrani diskriminacije (2009)⁵ i

² Termin „urođnjavanje“ prvi put je upotrebila Blagojević (2002) koristeći ovaj termin kao sinonim za složenicu na engleskom jeziku *gender mainstreaming* (eng. main – glavni; stream – tok), koju najpribližnije možemo prevesti kao „uvođenje rodne ravnopravnosti u javnu politiku“. U tekstu koristimo termine urođnjavanje i uvođenje rodne perspektive kao sinonime.

³ Službeni glasnik RS, br. 104/2009.

⁴ Službeni glasnik RS, br. 15/2009.

⁵ Službeni glasnik RS, br. 22/2009.

Strategije prevencije i zaštite od diskriminacije (2013)⁶ pokušaćemo da istražimo, u odnosu na navedene tri perspektive i strategije, u kom kontekstu se upotrebljavaju rod i pol i kakve to implikacije ima na potencijal ova četiri strateška teksta da menjaju postojeće paradigme i razumevanje rodne ravnopravnosti i sprovođenje praktičnih politika u Srbiji. Osnovna teza jeste da su sva četiri teksta, oba zakona i obe strategije, pisana u ključu samo dve rodne perspektive i strategije: jednaki tretman i specifične politike rodne ravnopravnosti, a da se treća, uvođenje rodne perspektive, gotovo i ne pominje, iako prema nekim teoretičarkama upravo ona ima najveći potencijal transformacije postojećih obrazaca moći i hijerarhija u društvu (Booth, Bennet 2002; Verloo 2005; Walby, 2011). Kao što je već u tekstu navedeno, početkom 2016. godine usvojena je Nacionalna strategija za rodnu ravnopravnost za period 2016-2020. godine sa Akcionim planom za period 2016-2018. godine, tako da je i tekst ove strategije naknadno uključen u analizu.

Političke dimenzije značenja pola i roda u zakonima i strategijama koji se odnose na rodnu ravnopravnost i zabranu diskriminacije

U radu je razmatrano značenje i upotreba termina rod i pol u strateškim i pravnim dokumentima Republike Srbije kojima je regulisana rodna ravnopravnost, kao i prevencija i zaštita od diskriminacije. S obzirom da je fokus rada na upotrebi navedenih termina u administrativnom/pravnom diskursu, bilo je neophodno obuhvatiti i opšti antidiskriminacioni zakon sa pratećom strategijom, jer je rodna ravnopravnost deo antidiskriminacionog zakonodavnog okvira. Za potrebe ovog rada analizirani su: Zakon o ravnopravnosti polova (2009), Zakon o zabrani diskriminacije (2009), Nacionalnu strategiju za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti (2009), Strategiju prevencije i zabrane diskriminacije (2013) i Nacionalnu strategiju za rodnu ravnopravnost za period 2016-2020. godine (2016)⁷. U svim dokumentima posmatrani su: a) termini i izrazi izvedeni od pojmova rod i pol; b) njihova distribucija i frekvencija; i v) postojanje zvaničnih definicija termina i izraza koji su upotrebljeni na srpskom jeziku.

⁶ Službeni glasnik RS, br. 60/2013.

⁷ Službeni glasnik RS, br. 4/2016.

Zakon o zabrani diskriminacije (u daljem tekstu: ZZD) usvojen je u martu 2009. godine. Na neophodnost usvajanja opšteg antidiskriminacionog zakona, pored ostalih, ukazao je i Thomas Hammarberg, tadašnji komesar za ljudska prava Saveta Evrope u izveštaju o poseti Republici Srbiji od 13-17. oktobra 2008. godine (Report by the Commissioner for Human Rights, 2009). Donošenje ovog zakona praćeno je određenim društvenim kontroverzama, a predlog zakona pripreman je i usaglašavan četiri godine pre nego što ga je Vlada uputila Narodnoj skupštini Republike Srbije na usvajanje. Međutim, neposredno pre zakazane rasprave u Narodnoj skupštini, Vlada je povukla predlog nakon održane telefonske sednice, a na zahtev Srpske pravoslavne crkve, koji su podržale i ostale tradicionalne verske zajednice u Srbiji. Kako je povlačenje predloga ZZD iz procedure izazvalo oštre proteste (Saopštenje Koalicije protiv diskriminacije, 2009), nakon izmena nekoliko članova, zakon je vraćen u proceduru i usvojen 26. marta 2009. godine. Ovim zakonom se uređuje opšta zabrana diskriminacije, oblici i slučajevi diskriminacije, kao i postupci zaštite od diskriminacije, te je relevantan za temu rada.

Zakon o ravnopravnosti polova (u daljem tekstu: ZRP) usvojen je polovinom decembra 2009. godine, kao jedan od poslednjih u regionu.⁸ Tekst predloga zakona postojao je u različitim verzijama od 2004. godine, ulazio je i izlazio iz skupštinske procedure usvajanja, da bi konačna, prema nekim mišljenjima i najlošija verzija zakonskog teksta, bila usvojena uz veliki broj podnetih amandmana i živu raspravu i aktivnost poslanika, a posebno poslanica (Pajvančić, 2012). Zakonom o ravnopravnosti polova uređuje se stvaranje jednakih mogućnosti ostvarivanja prava i obaveza, preduzimanje posebnih mera za sprečavanje i otklanjanje diskriminacije zasnovane na polu i rodu i postupak pravne zaštite lica izloženih diskriminaciji.

Vlada Republike Srbije usvojila je 2009. godine Nacionalnu strategiju za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti (u daljem tekstu: NSŽ). NSŽ je usvojena pre nego što je usvojen Zakon o ravnopravnosti polova. Međutim, čak i pre donošenja zakona kojim se uređuje rodna ravnopravnost, jedna od aktivnosti predviđenih pojedinačnim ciljem NSŽ broj 3 bila je institucionalizacija mehanizama za ravnopravnost polova i aktivno uključivanje u procese odlučivanja. U uvodnom delu NSŽ navedeno je da se ovim strate-

⁸ Bosna i Hercegovina je usvojila zakon 2003. godine, Kosovo (UNMIK RSB UN 1244) 2004. godine, Albanija takođe 2004., Makedonija 2006., a Crna Gora 2007. godine. Hrvatska je prvi zakon o ravnopravnosti polova usvojila 2003. godine, a izmenjenu verziju zakona 2008. godine.

škim dokumentom uređuje celovita i usklađena politika države u cilju eliminisanja diskriminacije žena, poboljšanja njihovog položaja i integrisanja principa rodne ravnopravnosti u sve oblasti delovanja institucija sistema, kao jedan od elemenata modernizacije i demokratizacije društva, u cilju bržeg, ravnomernijeg i efikasnijeg društvenog razvoja. Ovo je u skladu sa politikom jednakih mogućnosti proklamovanom odredbama člana 15 Ustava Republike Srbije.

Nacionalna strategija za rodnu ravnopravnost usvojena je početkom 2016. godine (u daljem tekstu: NSRR). Analiza NSRR naknadno je uključena u rad jer smatramo da ona može doprineti boljem razumevanju na koji način su se diskursi na polju rodne ravnopravnosti i zabrane diskriminacije menjali, kao i da li ova strategija, sedam godina nakon usvajanja ZZD i ZRP i nakon isteka važenja Nacionalne strategije za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti, donosi suštinske promene. Već sam naziv strategije ukazuje na određene promene, s obzirom na korišćenje termina rodna ravnopravnost, odnosno, na izostanak „poboljšanja položaja žena“ u nazivu dokumenta. Ova strategija, kako je navedeno u samom tekstu, predstavlja osnovni strateški dokument Republike Srbije i usvojena je sa ciljem unapređivanja rodne ravnopravnosti. Pored poštovanja nacionalnog pravnog okvira i neophodnih reformi koje država mora da preduzme u procesu pristupanja Evropskoj uniji, u NSRR je navedeno i da su uvažene preporuke mehanizama Ujedinjenih nacija za ljudska prava date Republici Srbiji, a koje se odnose na unapređenje rodne ravnopravnosti, kao što su jačanje mehanizama za rodnu ravnopravnost, eliminisanje rodno zasnovane diskriminacije i rodno zasnovanog nasilja.

Evaluacija Nacionalne strategije za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti,⁹ pokazala je da je učinjen izvestan napredak u pojedinim oblastima, posebno u pogledu ravnopravnog učešća u političkom životu, poboljšanja rodno osetljive statistike i povećane vidljivosti nasilja nad ženama. Međutim, u mnogim oblastima nisu postignuta poboljšanja, pa je učešće žena u izvršnoj vlasti (posebno na lokalnim nivoima vlasti) još uvek na niskom nivou, ekonomski položaj i diskriminacija na radu su preovlađujući oblici rodno zasnovane diskriminacije, rodno zasnovano nasilje, posebno femicid, je rasprostranjeno, a medijski sadržaji i dalje obiluju seksizmom i mizoginijom. Između ostalog, navedeno je i da rodna perspektiva nije uklju-

⁹ Nacionalna strategija za rodnu ravnopravnost za period 2016-2020. godine sa Akcionim planom za period 2016-2018. godine, Službeni glasnik RS, br. 4/2016, str. 2-3.

čena u sve strategije, a finansijska sredstva nisu bila dovoljna za sprovođenje planiranih aktivnosti.

Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije (u daljem tekstu: SZD) usvojena je u junu 2013. godine, sa priličnim zakašnjenjem u odnosu na usvajanje Zakona o zabrani diskriminacije. U uvodnom delu ove strategije propisano je da je Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije usaglašen sistem mera, uslova i instrumenata javne politike koje Republika Srbija treba da sprovede radi sprečavanja, odnosno, smanjenja svih oblika i posebnih slučajeva diskriminacije, posebno prema određenim licima, odnosno grupama lica, s obzirom na njihovo lično svojstvo.

Kao što je već pomenuto, u tabelama koje slede, posmatrani su termini i izrazi izvedeni od pojmova rod i pol, njihova distribucija i učestalost, kao i postojanje zvaničnih definicija (na srpskom jeziku) termina i izraza koji su upotrebljeni u zakonskim i strateškim tekstovima kojima je regulisana rodna ravnopravnost i prevencija i zabrana diskriminacije. U poređenju upotrebe termina i kombinacija termina u kojima se pojavljuju rod i pol, može se videti određena promena društvenog konteksta, ali i nedoslednost ove promene, koja nije u direktnoj vezi sa vremenom usvajanja dokumenta.

Tabela 1. Zakon o ravnopravnosti polova (16 strana)

Odrednica	Naslov/ Podnaslov	Učestalost	Definicija
Razlikovanje na/po osnovu roda		1	
Rod		1	Jarić, Radović (2011: 124); Mršević (1999: 134); 100 reči o ravnopravnosti (2004)
Polna struktura	1	1	
Rodna ravnopravnost ¹⁰		1	Jarić, Radović (2011: 151); 100 reči o ravnopravnosti (2004)
Polna pripadnost		1	
Ravnopravni tretman		2	100 reči o ravnopravnosti (2004)
Jednake mogućnosti (žena i muškaraca, polova)	5	6	Jarić, Radović, (2011: 81); 100 reči o ravnopravnosti (2004)
Neravnomerna zastupljenost polova	4	7	
Manje zastupljeni pol		8	
Pol		15	Jarić, Radović (2011:124); Mršević (1999: 107); 100 reči o ravnopravnosti (2004)

¹⁰ Rodna ravnopravnost i ravnopravnost polova izjednačene su u značenju prema rečniku 100 reči rodne ravnopravnosti (2004).

Ravnopravnost polova	3	34	100 reči o ravnopravnosti (2004)
Razlikovanje na/po osnovu pola		36	

Tabela 2. Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i rodnu ravnopravnost (44 strane)

Odrednica	Naslov/ Podnaslov	Učestalost	Definicija
Rodna diskriminacija	1		Mršević (1999: 135)
Rodni interesi		1	
Ravnoteža među polovima		1	
Rodno budžetiranje		1	Jarić, Radović (2011: 156)
Rodne odredbe		1	
Rodni identitet		1	Jarić, Radović (2011: 153)
Rodna jednakost	1	1	100 reči o ravnopravnosti (2004)
Rodno zasnovano nasilje		1	Mršević (1999: 135); 100 reči o ravnopravnosti
Diskriminacija prema polu		1	100 reči o ravnopravnosti (2004)
Seksualna orijentacija		1	Mršević (1999: 140); 100 reči o ravnopravnosti (2004) ¹¹
Rodno razvrstavanje		2	
Rodni odnosi		2	100 reči o ravnopravnosti (2004)
Rodna analiza		2	100 reči o ravnopravnosti (2004)
Rodna nejednakost	1	3	
Rodna perspektiva/uvođenje rodne perspektive	2	5	Jarić, Radović (2011: 150, 159) ¹² ; 100 reči o ravnopravnosti (2004) ¹³
Studije roda/rodne studije		5	Jarić, Radović (2011: 192); Mršević (1999: 155) ¹⁴ ; 100 reči o ravnopravnosti (2004)
Rodni aspekt/rodna dimenzija	1	6	100 reči o ravnopravnosti 2004
Razlikovanje po polu		7	
Rod		7	Jarić, Radović (2011: 124); Mršević (1999: 134); 100 reči o ravnopravnosti (2004)
Rodni stereotipi	1	8	Jarić, Radović (2011: 155); Mršević (1999: 153)

¹¹ Seksualno opredeljenje (100 reči o ravnopravnosti, 2004).

¹² Rodno osvešćena politika = gender mainstreaming (Jarić, Radović, 2011: 159).

¹³ Uvođenje ravnopravnosti polova u javnu politiku (100 reči o ravnopravnosti, 2004).

¹⁴ Ženske studije (Mršević, 1999: 198).

Rodne uloge		8	Jarić, Radović (2011: 152); 100 reči o ravnopravnosti (2004)
Ravnopravnost polova	1	13	100 reči o ravnopravnosti (2004)
Rodna osetljivost/rodno senzibilni/rodno osetljivi	1	13	Jarić, Radović (2011: 157-158); 100 reči o ravnopravnosti (2004) ¹⁵
Politika/e jednakih mogućnosti	3	16	Jarić, Radović (2011: 81); 100 reči o ravnopravnosti (2004)
Zastupljenost polova	1	22	100 reči o ravnopravnosti (2004) ¹⁶
Rodna ravnopravnost	5	56	Jarić, Radović (2011: 81, 151); 100 reči o ravnopravnosti (2004) ¹⁷

Tabela 3. Nacionalna strategija za rodnu ravnopravnost za period 2016-2020. godine (70 strana)

Odrednica	Naslov/ Podnaslov	Učestalost	Definicija
Rodni identitet		1	Jarić, Radović (2011: 153)
Rodni jaz		1	Mršević (1999: 135); Jarić, Radović (2011: 128); 100 reči o ravnopravnosti (2004)
Rodna neutralnost		1	
Rodna pripadnost		1	Jarić, Radović (2011: 160)
Rodne različitosti		1	
Rodno balansirana politika		1	
Rodni aspekt		1	100 reči o ravnopravnosti (2004)
Rodna nepravdičnost		1	
Rodno „slepo“		1	100 reči o ravnopravnosti (2004)
Pokazatelji rodni odnosa		1	Jarić, Radović (2011: 103)
Rodni odnos		2	100 reči o ravnopravnosti (2004)
Rodno (osveštene) politike		2	Jarić, Radović (2011: 159)
Rodna neravnopravnost/nejednakost		2	Jarić, Radović (2011: 152)
Rodne razlike		2	Jarić, Radović (2011: 125)
Rodni indikatori		2	Jarić, Radović (2011: 103)
Polna struktura		2	100 reči o ravnopravnosti (2004)
Politika rodne ravnopravnosti		2	Jarić, Radović (2011: 159)
Rodno osetljivo obrazovanje	1	3	

¹⁵ Polno osetljiva statistika (100 reči o ravnopravnosti, 2004).

¹⁶ Stopa zastupljenosti (100 reči o ravnopravnosti, 2004).

¹⁷ Izjednačeno sa „ravnopravnost polova“ (100 reči o ravnopravnosti, 2004).

Procena uticaja na rod		4	100 reči o ravnopravnosti (2004)
Rodni obrasci	1	5	
Rodni režim		5	Jarić, Radović (2011: 154)
Ravnopravnost žena i muškaraca	1	7	100 reči o ravnopravnosti (2004)
Rodne predrasude		7	Jarić, Radović (2011: 153)
Rodno zasnovano nasilje	1	8	Mršević (1999: 135); 100 reči o ravnopravnosti (2004)
Rodna analiza	1	9	100 reči o ravnopravnosti 2004
Rodne uloge		9	Jarić, Radović (2011: 152); 100 reči o ravnopravnosti (2004)
Rodno razvrstani/osetljivi podaci		10	Jarić, Radović (2011: 157-158); 100 reči o ravnopravnosti (2004) ¹⁸
Rodno osetljiv jezik		10	Jarić, Radović (2011: 157-158); 100 reči o ravnopravnosti (2004)
Indeks rodne ravnopravnosti		12	
Rodno osetljiva statistika/evidencija	1	13	Jarić, Radović (2011: 157-158); 100 reči o ravnopravnosti (2004) ¹⁹
Rodna perspektiva	2	14	Jarić, Radović (2011: 150; 100 reči o ravnopravnosti (2004) ²⁰
Politika jednakih mogućnosti	1	15	Jarić, Radović (2011: 81, 100 reči o ravnopravnosti (2004)
Rod		16	Jarić, Radović (2011: 124; Mršević (1999: 134; 100 reči o ravnopravnosti (2004)
Mehanizmi za rodnu ravnopravnost	2	18	Jarić, Radović (2011: 168-169)
Pol		19	Jarić, Radović (2011: 124); Mršević (1999: 107); 100 reči o ravnopravnosti (2004)
Ravnopravnost polova		20	100 reči o ravnopravnosti (2004)
Rodno zasnovana diskriminacija		20	Mršević (1999: 135)
Rodno odgovorno budžetiranje	1	21	Jarić, Radović (2011: 156)
Rodne studije	1	22	Jarić, Radović (2011: 192); Mršević (1999: 155) ²¹ ; 100 reči o ravnopravnosti (2004)
Rodni stereotipi		23	Jarić, Radović (2011: 155); Mršević (1999: 153)

¹⁸ Polno osetljiva statistika (100 reči o ravnopravnosti, 2004).

¹⁹ 100 reči o ravnopravnosti, 2004.

²⁰ Uvođenje ravnopravnosti polova u javnu politku (100 reči o ravnopravnosti, 2004).

²¹ Ženske studije (Mršević, 1999:198).

Rodna osetljivost (sadržaja, programa, izveštavanja)		25	Jarić, Radović (2011: 157-158)
Diskriminacija na osnovu pola/diskriminacija žena		38	100 reči o ravnopravnosti (2004)
Rodna ravnopravnost	10	207	Jarić, Radović (2011: 151); 100 reči o ravnopravnosti (2004)

Tabela 4. *Zakon o zabrani diskriminacije (16 strana)*

Odrednica	Naslov/ Podnaslov	Učestalost	Definicija
Diskriminacija na osnovu pola	1	1	100 reči o ravnopravnosti (2004)
Jednaka prava i slobode (žena i muškaraca)		1	100 reči o ravnopravnosti (2004)
Rod		2	Jarić, Radović (2011: 124); Mršević (1999: 134); 100 reči o ravnopravnosti (2004)
Rodni identitet		2	Jarić, Radović (2011: 153)
Seksualna orijentacija ²²	1	7	Mršević (1999: 140); 100 reči o ravnopravnosti (2004) ²³
Pol		16	Jarić, Radović (2011: 124); Mršević (1999:107); 100 reči o ravnopravnosti (2004)

Tabela 5. *Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije (90 strana)*

Odrednica	Naslov/ Podnaslov	Učestalost	Definicija
Politika jednakih mogućnosti		1	Jarić, Radović (2011: 81); 100 reči o ravnopravnosti (2004)
Rodna jednakost		1	100 reči o ravnopravnosti (2004)
Rodna nejednakost		1	
Rodno senzitivni jezik		1	Jarić, Radović (2011: 157-158); 100 reči o ravnopravnosti (2004)
Rodno senzitivni sadržaji (udžbenici)		1	Jarić, Radović (2011: 157-158); 100 reči o ravnopravnosti (2004)
Rodno osetljiva statistika/ rodno razvrstani podaci		2	Jarić, Radović (2011: 157-158); 100 reči o ravnopravnosti (2004) ²⁴
Rodna neravnopravnost		2	

²² Na jednom mestu – seksualno opredeljenje.

²³ Seksualno opredeljenje (100 reči o ravnopravnosti, 2004).

²⁴ Polno osetljiva statistika (100 reči o ravnopravnosti, 2004).

Rodni stereotip(i)		2	Jarić, Radović (2011: 155); Mršević (1999: 153)
Diskriminacija na osnovu pola i roda		2	100 reči o ravnopravnosti (2004)
Polna/rodna segregacija (zanimanja)		2	
Ravnopravno učešće žena i muškaraca u svim sferama javnog i privatnog sektora		4	
Manje zastupljeni pol		4	100 reči o ravnopravnosti (2004)
Rodne uloge		4	Jarić, Radović (2011: 152); 100 reči o ravnopravnosti (2004)
Rodno zasnovano nasilje		4	Mršević (1999: 135); 100 reči o ravnopravnosti (2004)
Rod		5	Jarić, Radović (2011: 124); Mršević (1999: 134); 100 reči o ravnopravnosti (2004)
Jednake mogućnosti i jednak tretman (žena i muškaraca)		6	100 reči o ravnopravnosti (2004) ²⁵
Ravnopravnost polova		11	100 reči o ravnopravnosti (2004)
Rodna ravnopravnost		12	Jarić, Radović (2011: 81,151); 100 reči o ravnopravnosti (2004) ²⁶
Diskriminacija žena	1	16	Mršević(1999: 135)
Rodni identitet		32	Jarić, Radović (2011: 153)
Pol		43	Jarić, Radović (2011: 124); Mršević(1999: 107); 100 reči o ravnopravnosti (2004)
Seksualna orijentacija ²⁷	1	47	Mršević i dr. (1999: 140); 100 reči o ravnopravnosti (2004) ²⁸

U analizi navedenih podataka treba uzeti u obzir, naravno, razlike u funkciji (i veličini) dokumenata, odnosno zakonskih tekstova i strateških dokumenata kojima se definišu praktične politike. Međutim, primetno je da se, počevši već od naslova jednog od dva analizirana zakona, ravnopravnost polova pojavljuje u ZRP čak 34 puta, dok se u ZZD ne pojavljuje nijednom. U NSŽ ravnopravnost polova se pojavljuje 13 puta, a u SZD 11 puta. Pored toga,

²⁵ 100 reči o ravnopravnosti, 2004.

²⁶ Izjednačeno sa ravnopravnost polova.

²⁷ Na tri mesta – seksualno opredeljenje.

²⁸ Seksualno opredeljenje (100 reči o ravnopravnosti, 2004).

zanimljivo je da se rodna ravnopravnost pojavljuje samo jednom u ZRP, odnosno, nijednom u ZZD, za razliku od SZD u kojoj se pojavljuje 12 puta i NSŽ gde se ona pojavljuje u naslovima i podnaslovima pet puta, a u čitavom tekstu čak 56 puta. Prilikom konsultovanja rečnika termina rodne ravnopravnosti objavljenih na srpskom jeziku (Mršević, 1999; 100 reči o ravnopravnosti 2004; Jarić, Radović 2011), primetno je da je ravnopravnost polova kao termin izjednačen sa rodnom ravnopравnošću samo u rečniku Pokrajinskog sekretarijata, koji je prevod publikacije Evropske komisije. U preostala dva rečnika ravnopravnost polova se ne pojavljuje kao rečnička odrednica. Osim što je problem u očiglednoj neinformisanosti prevodilaca o prevođenju termina *gender equality* kao rodna ravnopravnost, reč je i o publikaciji koju je prevela prevodilačka služba ove institucije, a ne feminističke teoretičarke i/ili prevoditeljke.

Termin pol se u ZZD pojavljuje 16 puta samostalno, dok se u ZRP pojavljuje 15 puta samostalno. Interesantno je da se u NSŽ pol ne upotrebljava samostalno, a u SZD se samostalno upotrebljava čak 43 puta. Pored toga, pol se, veoma često, upotrebljava u odrednicama i složenicama u svim analiziranim dokumentima. U ZRP u odrednicama i složenicama pol se pojavljuje čak 89 puta, u NSŽ ukupno 43 puta, dok se u ZZD pojavljuje 17, a u SZD 19 ukupno puta. Odrednice u kojima se pojavljuje pol, na primer, su „razlikovanje po polu“, „zastupljenost polova“, „ravnopravnost polova“, „polna segregacija“ i „diskriminacija na osnovu pola“, dakle, u odrednicama koje se odnose na rodni balans u učešću, na rodnu segregaciju ili na rodnu diskriminaciju. Odrednica pol se u svim ovim dokumentima, a posebno u oba zakona, često koristi kao zamena za pojam žena, odnosno, značenje koje se implicira u ova-kvoj upotrebi je naturalističko, svedeno na biološki pol. Pored toga, u ovim dokumentima se može primetiti da se u određenim situacijama termini pol i rod koriste kao sinonimi. U idealnim okolnostima pojam rod, odnosno rodno, implicira kompleksnost, nefiksiranost i promenljivost, odnosno proces, a ne datost i biološku konstantu, kao što je slučaj sa terminom pol.

Sa druge strane, termin rod upotrebljava se samo jednom u ZRP, dva puta u ZZD, sedam puta u NSŽ i pet puta u SZD. Što se tiče odrednica i složenica koje sadrže termin rod u sebi, interesantno je ukazati da se ove odrednice pojavljuju samo po dva puta u ZRP i ZZD. Međutim, kada su u pitanju strategije, situacija je drugačija. Naime, rod se u odrednicama pojavljuje 71 put u SZD i čak 116 puta u NSŽ. Treba ukazati i da se u strategijama pojavljuje niz termina koji su u vezi sa procesom urođnjavanja, kao što su rodna analiza,

rodne uloge, rodna osetljivost i rodno budžetiranje. Iako bi trebalo da predstavljaju integralni deo zakonodavnog okvira, politika urođnjavanja ne postoji ni u jednom od dva analizirana zakona, kao ni obaveza rodne analize, rodne procene politika i rodnog budžetiranja. To navodi na zaključak da su oba zakona pisana u ključu politike jednakih mogućnosti, odnosno, u perspektivi jednakog tretmana i ženskoj perspektivi. Iako naizgled savremenije u smislu upotrebe termina rod, obe strategije, takođe, ostaju u ovom ključu. Naime, čak i kada se pominje rod i drugi termini u kombinaciji sa ovom odrednicom, rodna perspektiva, odnosno uvođenje rodne perspektive, pominje se skromnih 7 puta u NSŽ, od toga dva puta u podnaslovima. To je izuzetno malo ako uzmemo u obzir da se zapravo čitava NSŽ i aktivnosti propisane u njenih šest prioritetnih oblasti (politika, mediji, ekonomija, obrazovanje, zdravlje i borba protiv rodno zasnovanog nasilja), zasnivaju na uvođenju rodne perspektive u druge oblasti praktičnih politika. Što se tiče SZD, u njoj su žene izdvojene kao posebno diskriminisana grupa, za koju su, u cilju unapređenja njihovog položaja, propisane posebne mere. Može se primetiti i da se u SZD nedosledno koristi rodno osetljiv jezik (npr. žene Romkinje, 10 žena ambasadora, četiri žene generalna konzula ili konzulke).

I u Nacionalnoj strategiji za rodnu ravnopravnost (u nastavku teksta: NSRR) posmatrani su: a) termini i izrazi izvedeni od pojmova rod i pol; b) njihova distribucija i frekvencija; i c) postojanje zvaničnih definicija na srpskom jeziku termina i izraza koji su upotrebljeni (Tabela 3). Pored naziva same strategije, očigledna je promena u korišćenju terminologije, ako se ima u vidu da je rodna ravnopravnost u tekstu NSRR upotrebljena čak 207 puta, kao i 10 puta u naslovima i podnaslovima. Primetno je manje korišćenje termina pol i termina izvedenih od termina pol. Pol se u tekstu pojavljuje 19 puta, ravnopravnost polova 20 puta, a diskriminacija na osnovu pola/diskriminacija žena 38 puta. Međutim, upotreba termina rod, posebno u izvedenicama daleko je češća. Naime, rod se pojavljuje 16 puta u tekstu, a rodna osetljivost (sadržaja, programa, izveštavanja) 25 puta, rodni stereotipi 23, rodne studije 22 puta i jednom u naslovu, rodno odgovorno budžetiranje 21 put u tekstu i jednom u naslovu, i slično. S aspekta teme ovog rada, veoma je važno ukazati da je u NSRR prepoznat značaj korišćenja rodno osetljivog jezika i terminologije, tako što je navedeno da preporuka iz prethodne strategije koja se odnosila, između ostalog, na standardizaciju srpskog jezika u pogledu pravilne upotrebe roda i odgovarajućih izraza u propisima i komunikaciji, nije ispunjena. To je bio razlog da se odre-

đeni pojmovi definišu u NSRR, u nedostatku standardizovane terminologije rodne ravnopravnosti, kao što su rod, pol, rodna ravnopravnost, rodna perspektiva, rodno osetljiv jezik, rodno odgovorno budžetiranje i slično²⁹.

Poređenje uporebe termina i kombinacije termina u kojima se pojavljuju pol i rod pokazalo je određenu promenu društvenog konteksta u vremenskom periodu od 2009. do 2016. godine jer je primetan pozitivan pomak u strategijama u poređenju sa zakonima. Posebno treba istaći pomak ka uvođenju rodne perspektive (u jezičkom i terminološkom smislu) u Nacionalnoj strategiji za rodnu ravnopravnost. Promena je posebno značajna jer je na državnom nivou prepoznato da politika jednakog tretmana, kao ni specifične politike rodne ravnopravnosti koje se oslanjaju na osnaživanje žena, ne daju željene efekte, odnosno, da je politika urođnjavanja ili rodne perspektive (Booth, Bennett, 2002) prihvaćena u novom strateškom dokumentu. Međutim, s obzirom da je ova strategija još uvek nova u Srbiji, kao i da još uvek nema analize efekata njene primene, prerano je ocenjivati da li će ona doprineti izmeni postojećih obrazaca moći i hijerarhija u društvu, kako pojedine autorke tvrde (Booth, Bennet 2002; Verloo 2005; Walby 2011).

Zaključak

Analiza upotrebe termina pol i rod u najvažnijim zakonskim i strateškim tekstovima za ostvarivanje rodne ravnopravnosti u Republici Srbiji, pokazala je da izbor određenih kategorija i odrednica uvek predstavlja politički izbor. Ovo je posebno važno naglasiti sa aspekta povezanosti i učešća svih aktera u stvaranju okvira praktičnih politika. Nesporno je da upotreba i insistiranje na upotrebi termina rod, zapravo, predstavlja pobedu feminističkog diskursa u političkoj areni (Jalušić, 2009), te bi, najpre, trebalo menjati Zakon o ravnopravnosti polova jer njegov naslov, a ni sadržaj više ne odražava realnost, ni razumevanje rodne ravnopravnosti, kako u stručnoj, tako i u široj javnosti. Ipak, izvesna opreznost u upotrebi termina rod i izvedenim terminima i dalje je neophodna. Pre svega, zato što mnoge od tih odrednica nisu posebno objašnjene niti su ušle u širu upotrebu, kako kod onih koji politike kreiraju, tako ni u akademskoj zajednici. Potrebno je, koliko god je moguće, učiniti ter-

²⁹ Nacionalna strategija za rodnu ravnopravnost za period 2016-2020. godine sa Akcionim planom za period 2016-2018. godine. Službeni glasnik RS, br. 4/2016, str. 4-5.

min rod fleksibilnim i nestatičnim i uvesti neke nove termine kao što su interseksionalnost, odnosno, ukrštanje i preplitanje roda sa drugim ličnim svojstvima, poput klase, rase, etničke pripadnosti ili seksualne orijentacije (Jalušić, 2009). Iako je jasno da ni zakoni ni strategije ne mogu da reflektuju kompletni korpus znanja i ideologija o rodnoj ravnopravnosti i feminističkoj teoriji, ipak je neophodno da oni, na nivou diskursa, deluju kao rasadnik novog znanja i razumevanja ovih koncepata. Delimična neuspešnost sprovođenja ovih dokumenata leži u njihovom niskom vrednovanju na skali političkih prioriteta, pre svega onih koji donose odluke i kreiraju javne politike. Međutim, smatramo da bi bolje povezivanje ovih dokumenata sa savremenom feminističkom teorijom, kao i njihova dosledna jezička i terminološka kompatibilnost i inovativnost, u značajnoj meri doprinela njihovom boljem razumevanju i recepciji u široj javnosti. Sa druge strane, kako ističe Jalušić (2009: 125): „problem najverovatnije nije samo u činjenici da kreatori politika nisu dovoljno upućeni ili da im nedostaje jasnih i koherentnih konceptualnih značenja koja su im na raspolaganju. I neki drugi razlozi mogu se ovde naći. Pre svega, ne samo neizbežno pitanje koherentnosti konceptualnih značenja, već i ono što se dešava u procesu ‘prevoda’ potencijalno transformativnih feminističkih koncepata na ‘pravi’ svet praktičnih politika“.

To nas, zapravo, vodi ka zaključku da veza između proizvodnje znanja o rodnosti i rodnim politikama mora biti integralni deo rodni studija, odnosno, ove studije moraju da imaju ključnu ulogu u izboru koncepata, terminologije i znanja koja će činiti strateški i zakonodavni okvir rodne ravnopravnosti u Srbiji. Da li je to realni zahtev koji će naići na razumevanje svih aktera u tom procesu ili nerealna utopija pokazaće vreme, jer su i izmene zakona i strategija pred nama.

Literatura

Antonijević, Z. (2013) Stolica na tri noge: Politike rodne ravnopravnosti u Evropskoj uniji. *Polis*, 5, str. 10-15.

Batler, Dž. (2010) *Nevolja s rodom – Feminizam i subverzija identita*. Loznica: Karpos.

Blagojević, M. (2002) Žene i muškarci u Srbiji 1990-2000: Urođnjavanje cene haosa. U: S. Bolčić, A. Milić (Ur.) *Srbija krajem milenijuma: Razaranje društva, promene i svakodnevni život*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, str. 283-314.

Zorana Antonijević, Kosana Beker *Analiza diskursa zakona i strategija u oblasti rodne ravnopravnosti i zabrane diskriminacije*

Booth, C., Bennett, C. (2002) Gender Mainstreaming in the European Union: Towards a New Conception and Practice of Equal Opportunities? *European Journal of Women's Studies*, 4, str. 430-446.

Bucholtz, M. (2003) Theories of Discourse as Theories of Gender: Discourse Analysis in Language and Gender Studies. U: J. Holms, M. Meyerhoff (Ur.) *Handbook of Language and Gender*. Malden: Blackwell Publishing, str. 43-68.

Eckert, P., McConnell-Ginet, S. (2003) *Language and Gender*. Oxford: Oxford University Press.

Filipović, J. (2011) Rod i jezik. U: I. Milojević, S. Markov (Ur.) *Uvod u rodne teorije*. Novi Sad: Mediteran publishing, str. 409-423.

Fuko, M. (1998) *Arheologija Znanja*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Fuko, M. (2007) *Poredak Diskursa*. Loznica: Karpos.

Holms, J., Meyerhoff M. (2003) Different Voices, Different Views: An Introduction to Current Research in Language and Gender. U: J. Holms, M. Meyerhoff (Ur.) *Handbook of Language and Gender*. Malden: Blackwell Publishing, str. 1-18.

Jalušić, V. (2009) Stretching and Bending the Meanings of Gender in Equality Policies. U: Lombardo, E. Meier, M. Verloo (Ur.) *The Discursive Politics of Gender Equality: Stretching, Bending and Policy-making*. London, New York: Routledge, str. 52-67.

Jarić, V., Radović, N. (2011) *Rečnik rodne ravnopravnosti*. Beograd: Heinrich Boll Stiftung.

McElhinny, B. (2003) Theorizing Gender in Sociolinguistics and Linguistic Anthropology. U: J. Holms, M. Meyerhoff (Ur.) *Handbook of Language and Gender*. Malden: Blackwell Publishing, str. 21-42.

Mills, S. (2003) Language. U: M. Eagleton (Ur.) *A Concise Companion to Feminist Theory*. Malden: Blackwell Publishing, str. 133-152.

Mršević, Z. (1999) *Rečnik osnovnih feminističkih pojmova*. Beograd: IP Žarko Albulj.

Pajvančić, M. (2012) Analiza procesa usvajanja zakona iz oblasti rodne ravnopravnosti: U: Z. Stojiljković, J. Lončar, D. Spasojević (Ur.) *Političke stranke i zakonodavna aktivnost Narodne skupštine Republike Srbije*. Beograd: Fakultet političkih nauka i UNDP, str. 79-131.

Savić, S. (2004) *Žena skrivena jezikom medija: Kodeks neseksističke upotebe jezika*. Novi Sad: Futura publikacije.

Savić, S., Čanak, M., Mitro, V., Štasni, G. (2009) *Rod i jezik*. Novi Sad: Ženske studije i istraživanja i Futura publikacije.

Spender, D. (1990) *Man Made Language*. London, Boston, Sydney, Wellington: Pandora.

100 reči o ravnopravnosti: Rečnik termina o ravnopravnosti žena i muškaraca (2004). Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova.

van Dijk, T. A. (2001) *Critical Discourse Analysis*. U: D. Schiffrin, D. Tannen, H. E. Hamilton (Ur.) *The Handbook of Discourse Analysis*. Malden: Blackwell Publishing, str. 352-371.

Verloo, M. (2001) *Another Velvet Revolution: Gender Mainstreaming and the Politics of Implementation*. Vienna, IWM Working Paper no. 5.

Verloo, M. (2005) Displacement and Empowerment: Reflections on the Concept and Practice of the Council of Europe Approach to Gender Mainstreaming and Gender Equality. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 3, str. 344–365.

Walby, S. (2011) *The Future of Feminism*. Cambridge: Polity Press.

Internet izvori

Report by the Commissioner for Human Rights Thomas Hammarberg on his Visit to Serbia 13-17 October 2008. CommDH, original version. Strasboroug, 11. March 2009. Dostupno na: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1417013>, stranici pristupljeno 11.10.2014.

Saopštenje Koalicije protiv diskriminacije od 4. marta 2009. godine. Dostupno na: <http://www.stopdiskriminaciji.org/arhiva/nedopustivo-povlacenje-zakona-protiv-diskriminacije-iz-procedure>, stranici pristupljeno 11.9.2014.

Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije, Službeni glasnik RS, br. 60/2013. Dostupno na: <http://www.slglasnik.info/sr/60-10-07-2013/13430-strategija-prevencije-i-zatite-od-diskriminacije.html>, stranici pristupljeno 11.10.2014.

Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti. Službeni glasnik RS, br. 15/2009. Dostupno na: http://www.rodnaravnopravnost.rs/attachments/013_NACIONALNA%20STRATEGIJA%20ZA%20POBOLJ%20C5%A0ANJE%20POLO%20C5%BDAJA%20C5%BDENA%20I%20UNAPRE%20C3%90IVANJE%20RODNE%20RAVNOPRAVNOSTI.pdf, stranici pristupljeno 3.12.2016.

Nacionalna strategija za rodnu ravnopravnost za period 2016-2020. godine sa Akcionim planom za period 2016-2018. godine. Službeni glasnik RS, br. 4/2016. Dostupno na: <http://www.mgsi.gov.rs/lat/dokumenti/nacionalna-strategija-za-rodnu-ravnopravnost-za-period-od-2016-do-2020-godine-sa-akcionim>, stranici pristupljeno 1.12.2016.

Zorana Antonijević, Kosana Beker *Analiza diskursa zakona i strategija u oblasti rodne ravnopravnosti i zabrane diskriminacije*

Ustav Republike Srbije. Službeni glasnik RS, br. 98/2006. Dostupno na: http://paragraf.rs/propisi/ustav_republike_srbije.html, stranici pristupljeno 11.10.2014.

Zakon o ravnopravnosti polova. Službeni glasnik RS, br. 104/2009. Dostupno na: http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_ravnopravnosti_polova.html, stranici pristupljeno 11.10.2014.

Zakon o zabrani diskriminacije. Službeni glasnik RS, br. 22/2009. Dostupno na: http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zabrani_diskriminacije.html, stranici pristupljeno 11.10.2014.

ZORANA ANTONIJEVIĆ*

KOSANA BEKER

Discourse Analysis of Gender Equality and Non-discrimination Laws and Strategies

Based on the contemporary research on gender and language, using the method of discourse analysis applied to the laws and policies, this article explains how certain linguistic practice, in the context of the administrative discourse, produces meaning that may or may not contribute to its better understanding and more efficient implementation. Through discourse analysis of gender equality and non-discrimination laws and strategies in Serbia, it has been shown how and with what consequences the socio-political and academic elites affect defining and promoting certain concepts (gender, sex, gender equality, discrimination) in one social and historical moment. The paper is placed in the theoretical framework of three visions of gender equality: perspective of equal treatment, women's perspectives and gender perspective (Booth, Bennett 2002), that are corresponding to the three strategies for achieving gender equality: equal treatment, specific policy of gender equality and gender mainstreaming (Verloo, 2001).

* Zorana Antonijević is a PhD student of the Center for Gender Studies, Association of Centers for Interdisciplinary and Multidisciplinary Studies, University of Novi Sad.
E-mail: zorana.antonijevic@gmail.com.

Kosana Beker is a PhD student of the Center for Gender Studies, Association of Centers for Interdisciplinary and Multidisciplinary Studies, University of Novi Sad.
E-mail: kosana@beker.rs.

The discourse analysis of the Law on Gender Equality (2009), the National Strategy for the Improvement of the Position of Women and Advancement of Gender Equality (2009), the Law on Prohibition of Discrimination (2009) and the Strategy for Prevention and Protection against Discrimination (2013), has shown the context of use and meaning of terms gender and sex, as well as implications it has on their potential to change the existing paradigms and understanding of gender equality, and the implementation of policies in Serbia. Analysis of the use of terms sex and gender in the most important legal and strategic documents for achieving gender equality, showed that the choice of certain categories and terms is always a political choice. The authors show how these documents are written in the key of two gender perspectives and strategies: equal treatment and the specific policy of gender equality, while the third – introduction of a gender perspective and gender mainstreaming is almost not mentioned, although it is considered to have the greatest potential for transformation of existing patterns of power and hierarchy in society (Booth, Bennett, 2002; Verloo 2005; Walby, 2011). While it is clear that neither laws nor strategies can reflect the complete corpus of knowledge and ideology of gender equality and feminist theory, it is essential that they, at the discourse level, act as a source of new knowledge and understanding of these concepts. Better connection between these documents and the contemporary feminist theory, the use of knowledge accumulated within gender studies, as well as their consistent linguistic and terminological compatibility and innovation, would contribute to a better understanding of concepts, terminology and knowledge of gender equality among the general public.

Keywords: discourse analysis, language, gender, sex, discrimination, gender equality.

TEMIDA
2017, vol. 20, br. 1, str. 119-128
ISSN: 1450-6637

XVI Conference of the European Society of Criminology “Crime and Crime Control: Structures, Developments and Actors”

Šesnaesta konferencija Evropskog udruženja za kriminologiju
„Kriminalitet i kontrola kriminaliteta: Strukture, razvoji i akteri“
Münster, Nemačka, 21-24. septembar 2016. godine

Već tradicionalno, kao i prethodnih godina, od 21. do 24. septembra 2016. godine, u organizaciji Evropskog udruženja za kriminologiju i Odeljenja za kriminologiju Pravnog fakulteta Univerziteta Münster u Nemačkoj, održana je XVI godišnja konferencija Evropskog udruženja za kriminologiju.¹ Ova konferencija je nosila naziv „Kriminalitet i kontrola kriminaliteta: Struktura, razvoj i akteri“ i okupila je 1050 izlagačica i izlagača čija su saopštenja, kroz plenarne i panel sesije, pokrenula mnoge uspešne diskusije i ideje za dalju saradnju. Kroz sesije je predstavljen širok dijapazon savremenih kriminoloških i viktimoloških teorijskih i empirijskih pitanja i problema, sa posebnim osvrtom na aktuelne globalne društvene probleme, poput terorizma, religijskog ekstremizma i masovnih migracija stanovništva iz regija zahvaćenih konfliktima, a sa aspekta izazova za savremenu kriminologiju i kriminalnu politiku.

Zvanično otvaranje konferencije upriličeno je govorom dobrodošlice rektorka Univerziteta Münster, prof. dr Ursula-e Nelles, koja je pozdravila učesnike i poželeva uspešan rad. Tokom radnog dela konferencije plenarna izlaganja imali su eminentni stručnjaci u oblasti krivičnog prava i kriminologije. Tradicionalno, i tokom ove konferencije su uručene dve nagrade: nagrada za izuzetna postignuća u evropskoj kriminološkoj nauci, koja je dodeljena prof. dr Jan van Dijk-u (Tilburg Univerzitet, INTERVICT, Holandija), istaknutom svetskom krimi-

¹ Više o konferenciji pogledati na: www.eurocrim2016.com.

nologu i viktimologu, i nagrada mladom kriminologu/kriminološkinji za izuzetan naučni rad publikovan u renomiranom svetskom časopisu, koja je dodeljena Johann Koehler-u (Cambridge Univerzitet, Ujedinjeno Kraljevstvo).

Prva od tri plenarne sesije pod nazivom *Formalna socijalna kontrola: Zatvor i uloga policije*, bila je posvećena penološkim i pitanjima socijalne kontrole. Prof. dr Alison Liebling (Cambridge Univerzitet, Ujedinjeno Kraljevstvo) je u svom izlaganju na temu „Vrednosti, kvalitet i ishodi zatvorske kazne: Uloga legitimeteta i poverenja u očuvanju društvenog poretka“ ukazala na promene savremenih zatvora i njihovu ulogu u kontroli savremenog kriminaliteta. Ona smatra da bi studije o zatvorima, sa fokusom na tretman, bezbednost i unutrašnju organizaciju, trebalo da pronađu svoje mesto u savremenoj kriminologiji. U nastavku, u izlaganju pod nazivom „Rad policije u urbanim sredinama: Vreme promena“ prof. dr Thomas Feltes (Ruhr Univerzitet, Nemačka) se osvrnuo na potrebu aktivnijeg uključivanja naučnika i naučnih postignuća u praksu formalne socijalne kontrole, istakavši neodvojivost teorije i empirijskih saznanja od kriminalne politike, posebno sa aspekta rada pripadnika policije.

U drugoj plenarnoj sesiji pod nazivom *Životna i razvojna kriminologija*, kako i sam naziv ukazuje, fokus je bio na razvojnoj kriminologiji i prevenciji. U izlaganju na temu „Integrisanje strukturalne i životne kriminologije“ prof. dr Robert Sampson (Univerzitet Harvard, SAD) osvrnuo se na značaj razvojne kriminologije u proučavanju transgeneracijske transmisije kriminalizacije i uticaj socijalnih faktora na kriminalno ponašanje, razvoj kriminalne karijere i kriminalnog karaktera, sa posebnim akcentom na uticaj deprivacija i nasilja kojem su pojedinci izloženi indirektno ili direktno. U nastavku je prof. dr Manuel Eisner (Cambridge Univerzitet, Ujedinjeno Kraljevstvo) svoje izlaganje pod nazivom „Da li razvojna prevencija zaista funkcioniše?“ posvetio ranoj razvojnoj prevenciji, koja se pokazala efikasnom u sprečavanju delinkventnog ponašanja. Profesor Eisner razvojnu prevenciju temelji na intersektorskoj saradnji i zajedničkom radu sa decom i porodicom kroz potpomognuto roditeljstvo i ranu podršku deci, zdravstvenu negu i kućne posete, predškolske programe i programe učenja socijalnih veština na mlađim uzrastima u osnovnim školama. Pri tome, polazeći od toga da je ovaj oblik prevencije delinkventnog ponašanja još uvek u razvoju i procesu evaluacije, dr Eisner je istakao da je većina saznanja o efektima razvojne prevencije još uvek na nivou proučavanja kratkoročnih efekata, dok su studije o dugoročnim efektima retkost, te samim tim ne pružaju mogućnost donošenja generalizovanih zaključaka.

Treća plenarna sesija bila je posvećena „kriminalitetu moćnih“. U svom izlaganju pod nazivom *Ekonomski i finansijski kriminalitet: To je ekonomija, glupane!* prof. dr Wim Huisman (VU Univerzitet, Holandija) se osvrnuo na izvesne paradokse u vezi sa kriminalitetom belog okovratnika. Oni su, po njemu, neprihvatljivi za savremenu kriminologiju s obzirom da je prošlo 75 godina otkad je tvorac ovog koncepta, Edwin Sutherland, ukazao na kriminalitet moćnika i njegove karakteristike. Polazeći od činjenice da je od „prepoznavanja“ kriminaliteta belog okovratnika do danas realizovan veliki broj studija o njegovoj prevalenci, karakteristikama, viktimizaciji, etiološkim činiocima i prevenciji, profesor Huisman je istakao da savremenu kriminologiju, po pitanju ovog oblika kriminaliteta, još uvek odlikuju izvesne kontroverze. Dr Huisman je posebno istakao probleme: nepostojanje jedinstvene definicije (da li definicija zasnovana na karakteristikama učinilaca ili karakteristikama kriminalnog ponašanja); neusaglašenost oko toga da li je u pitanju kriminalitet i odgovornost pojedinaca ili, pak, kriminalitet i odgovornost organizacije; dileme da li, kada je u pitanju njegova etiologija, govorimo o racionalnom izboru učinioca ili se može objasniti determinističkim teorijskim konceptima. Na samom kraju svog izlaganja, profesor Huisman je zaključio da se finansijski i ekonomski kriminalitet jedino mogu razumeti i suzbiti kroz integrisan, multidisciplinarni i multisektorski pristup.

U nastavku ove tematske sesije prof. dr Alette Smeulers (Groningen Univerzitet, Holandija), se u svom izlaganju pod nazivom *Državni kriminalitet* osvrnula na najekstremnije oblike državnog kriminaliteta: genocid, zločine protiv humanosti i ratne zločine, ističući da oni predstavljaju ekstremne manifestacije kolektivnog nasilja. Dr Smoulers je ukazala da, uprkos našoj sklonosti da učinioce ovih teških međunarodnih zločina tretiramo kao monstrume ili mentalno obolele, istraživanja pokazuju da su to „obični“ ljudi koji u svom svakodnevnom životu poštuju pravne norme. Užasni zločini koje su počinili, u većini slučajeva, predstavljaju tzv. zločine poslušnosti, koje su činili po naređenju države i državnog vrha, što ih, prema rečima dr Smoulers, čini legitimnim, uprkos njihovoj okrutnoj prirodi.

Ono što je novina na ovoj konferenciji u odnosu na prethodne konferencije Evropskog udruženja za kriminologiju je to da je za svaku plenarnu sesiju bila organizovana prateća (eng. follow-up) sesija na kojoj je učestvovao neko od plenarnih izlagača i po tri diskutanta. Cilj ovih post-plenarnih sesija bio je da se omogući dodatna diskusija o pitanjima kojima je svaka plenarna sesija bila posvećena. Shodno tome, ove sesije su se pokazale vrlo korisnim jer su

pružile dodatno vreme za diskusiju o određenim važnim kriminološkim i viktimoškim temama. Imajući to u vidu, ovakve panel sesije bi trebalo organizovati i na budućim konferencijama Evropskog udruženja za kriminologiju.

Tematska sesija pod nazivom *Da li je nacionalni kontekst bitan? Testiranje kriminoloških teorija u okviru kros-nacionalnih projekata (ISR3D)* je jedna od šest sesija koja je na ovoj konferenciji bila posvećena rezultatima treće Međunarodne ankete samoprijavljivanjem maloletničke delinkvencije (ISR3D). Dr Anastasiia Lukash i prof. dr Martin Killias (Univerzitet St. Galen, Švajcarska) su u svom izlaganju na temu „Maloletnička delinkvencija među mladima koji potiču sa prostora bivše Jugoslavije a žive u Švajcarskoj, Makedoniji, Srbiji, Kosovu i Bosni i Hercegovini: Da li je nasilje maloletnika „uvezeno“?, prikazali rezultate komparativne analize delinkventnog ponašanja maloletnika u Švajcarskoj (kako onih koji kroz generacije imaju švajcarsko poreklo, tako i onih čiji su roditelji u Švajcarsku došli kao izbeglice tokom etničkih sukoba na prostoru bivše Jugoslavije), Srbiji, Bosni i Hercegovini, Makedoniji i na Kosovu. Rezultatima istraživanja koje su predstavili, dr Lukash i dr Killias, su nastojali da daju odgovor na pitanje: Da li je nasilje maloletnika „uvezeno“? U vezi sa tim, dr Lukash i profesor Killias su istakli da na delinkventno ponašanje maloletnika utiču različiti etiološki činioci. Tako su rezultati istraživanja pokazali da disfunkcionalna porodica može imati negativniji uticaj u Švajcarskoj (tzv. zemljama Zapada) nego u tradicionalnim zemljama u kojima odrasli više učestvuju u vaspitanju i odrastanju dece, kakav je slučaj na prostoru bivše Jugoslavije. Pored toga, izlagači su istakli da je delinkventno ponašanje prevalentnije kod maloletnika čije su porodice imigrirale u Švajcarsku, nego što je to slučaj sa maloletnicima koji su rođeni i odrasli u Švajcarskoj i na prostoru bivše Jugoslavije. To su objasnili problemima prilagođavanja maloletnika na novu sredinu, a ne činjenicom da su oni „rođeni“ nasilni i da su nasilje „uvezili“ u Švajcarsku.

Sledeće izlaganje pod nazivom „Izbor žrtve na osnovu njenog identiteta: Eksplorativna analiza podataka“ prof. dr Jane Kivivuori-a, dr Matti Nassi-a (Helsinki Univerzitet, Finska) i prof. dr Mike Hough-a (Univerzitet u Londonu, Ujedinjeno Kraljevstvo) bilo je posvećeno zločinima iz mržnje. Naime, pod uticajem sve većeg porasta zločina iz mržnje i međuetničkih, ideoloških i religijskih tenzija u opštoj populaciji, u upitnik za ISR3D inkorporirano je pitanje kojim je ispitivana viktimizacija, ali i ispoljavanje zločina iz mržnje. Autori su naveli da je istraživanje pokazalo da u Finskoj između 2% i 7% maloletnika uzrasta između 13 i 16 godina godišnje biva viktimizirano nekim oblikom zločina iz mržnje. Pri

tome, sa aspekta maloletnika kao učinilaca ovih zločina, kao najčešći razlog njihovog izvršenja ističe se pripadnost žrtava određenoj socijalnoj grupi, poput imigranata, lica druge etničke pripadnosti i slično. Svoje izlaganje profesor Kivi-vuori, dr Nassi i profesor Hough su zaključili diskusijom o mogućoj primeni anketa samoprijavljivanjem u istraživanju zločina iz mržnje. U vezi sa tim, istakli su da je istraživanje maloletničke delinkvencije u okviru ISRD3 projekta pokazalo metodološku vrednost ove tehnike u ispitivanju ovog oblika kriminaliteta.

Prof. dr Dirk Enzmann i dr Ilka Kammingam (Hamburg Univerzitet, Nemačka) su u svom izlaganju naslovljenom „Korišćenje ISRD3 podataka za testiranje teorija: Kros-nacionalni test SAT“ prikazali rezultate testiranja situacione akcione teorije kao objašnjenja delinkventnog ponašanja maloletnika uzrasta između 12 i 16 godina iz 50 gradova u 25 država učesnica ISRD3 projekta. Ova tematska sesija je završena izlaganjem prof. dr Majone Steketee (Verwey-Jonker institut, Holandija) i prof. dr Ineke Haen Marshall (Northeastern Univerzitet, SAD) na temu „Ispitivanje uticaja primene fizičke sile od strane roditelja na maloletničku delinkvenciju“, u kojem je akcenat bio na povezanosti fizičkog nasilja od strane roditelja i delinkventnog ponašanja maloletnika. Autorke su ukazale da primena nasilja od strane roditelja (od blažih ka onim težim oblicima) utiče na odnos bliskosti između roditelja i deteta, superviziju, kontrolu deteta od strane roditelja i usvajanje normi društveno prihvatljivog ponašanja, što, posredno, dovodi do ispoljavanja delinkventnog ponašanja.

Tematska sesija pod naslovom *Prediktori delinkvencije i implikacije za društveno reagovanje: Rezultati istraživanja u Hrvatskoj, Srbiji, Ukrajini, Švajcarskoj i Cape Verde-u* bila je posvećena rezultatima istraživanja u ovim državama koji se odnose na obim i karakteristike delinkvencije i viktimizacije maloletnika, sa posebnim fokusom na ulogu porodice i škole i moguću primenu dobijenih nalaza u politici društvenog reagovanja na maloletničku delinkvenciju. Reana Bežić (Max Planck partnerska grupa, Hrvatska) se u svom izlaganju na temu „Kakvu ulogu imaju indikatori u kontroli maloletničke delinkvencije: Slučaj Hrvatske“ bavila indikatorima delinkventnog ponašanja u Hrvatskoj, da bi na kraju dobijene podatke uporedila sa podacima iz drugih delova bivše Jugoslavije: Srbije, Bosne i Hercegovine (u nastavku: BiH), Makedonije i Kosova. Komparativnom analizom Bežić je utvrdila da maloletnici u Srbiji u nešto većem procentu ispoljavaju delinkventno ponašanje nego u drugim analiziranim državama. Pored toga, Bežić je ukazala i da su maloletnici iz Srbije skloniji recidivizmu nego maloletnici iz Hrvatske, BiH, Makedonije i Kosova. Ovaj podatak je

pokrenuo diskusiju o razlozima takvih razlika. Diskusija je zaključena konstatacijom da se pre može govoriti o većoj spremnosti anketiranih učenika iz Srbije da saopšte da su se ponašali delinkventno nego o tome da je maloletnička delinkvencija daleko rasprostranjenija i da su maloletni delinkventni skloniji recidivizmu u Srbiji, nego što je to slučaj sa Hrvatskom, BiH, Makedonijom i Kosovom.

U nastavku je mr Ljiljana Stevković u koatorskom saopštenju sa prof. dr Vesnom Nikolić-Ristanović pod nazivom „ISRD3: Viktimizacija i delinkvencija maloletnih lica u Srbiji“ predstavila deo rezultata ovog projekta za Srbiju.² Istraživanje maloletničke delinkvencije u Srbiji u okviru ISRD3 projekta je pokazalo visoku prevalencu i delinkventnog ponašanja i viktimizacije maloletnih lica³ iz uzorka. Kada je u pitanju odnos između viktimizacije i delinkvencije, mr Stevković je ukazala na obostrani uticaj, pri čemu je regresionom analizom utvrđeno da viktimizacija krađom i razbojničkom krađom, kao i nasiljem u porodici, fizičkim napadom i elektronskim vršnjačkim nasiljem, u najvećoj meri doprinose delinkventnom ponašanju maloletnih lica u Srbiji. Sa druge strane, blaži oblici delinkventnog ponašanja su se pokazali značajnim za njihovu viktimizaciju.

U saopštenju pod nazivom „Maloletnička delinkvencija i viktimizacija u Švajcarskoj i Ukrajini: Uloga porodičnih indikatora - rezultati ISRD3“ dr Anastasiia Lukash (St. Gallen Univerzitet, Švajcarska) je predstavila rezultate o delinkvenciji i viktimizaciji maloletnika u ove dve države, sa posebnim osvrtom na ulogu porodice. Istraživanjem je utvrđena nešto veća prevalenca maloletničke delinkvencije, uz istovremenu slabiju roditeljsku kontrolu i porodičnu povezanost, u Švajcarskoj nego u Ukrajini. Kako je ukazala dr Lukash, ovi porodični indikatori su se izdvojili kao značajni faktori i viktimizacije i delinkvencije maloletnika u obe države. Pri tome, kada je u pitanju viktimizacija, istraživanjem je utvrđeno da su maloletnici iz Švajcarske u većem riziku od viktimizacije težim oblicima kriminaliteta, nego maloletnici iz Ukrajine.

² S obzirom da je istraživanje u Srbiji realizovano saradnjom Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju (FASPER) i Viktimološkog društva Srbije (VDS) autorke su svojim radom predstavljale i FASPER i VDS. Rezultati istraživanja maloletničke delinkvencije u Srbiji primenom Međunarodne ankete samoprijavlivanjem izloženi su u: Nikolić-Ristanović, V. (2016) (ur.) *Delinkvencija i viktimizacija maloletnih lica u Srbiji: Rezultati Međunarodne ankete samoprijavlivanjem delinkvencije*. Beograd: Prometej.

³ Za razliku od drugih država učesnica projekta, Srbija je u pogledu uzrasta ispitanika proširila uzorak i na mlađe i starije uzrasne kategorije kako bi se ispitalo delinkventno ponašanje i viktimizacija i krivično neodgovorne dece, kao i starijih maloletnika, te se zbog toga koristi termin „maloletno lice“ a ne „maloletnik“.

Škola kao faktor delinkvencije i viktimizacije maloletnika u Švajcarskoj bila je predmet saopštenja pod nazivom „Maloletnička delinkvencija, viktimizacija i vezanost za školu u Švajcarskoj: Uloga homogenosti školskih odeljenja – rezultati ISRD3“. Dr Siegmunt (HafenCity Univerzitet, Nemačka) je ukazala da što je veća heterogenost odeljenja, to je manja vezanost učenika za školu, uz istovremeno veću zastupljenost kriminaliteta u takvim školama. Sa druge strane, u homogenijim odeljenjima manja je prevalenca i delinkvencije i viktimizacije učenika. U kontekstu dobijenih rezultata dr Siegmunt je zaključila da je škola važan faktor delinkvencije i viktimizacije maloletnika, te da je neophodno preventivne aktivnosti fokusirati upravo na škole i odeljenja sa velikom heterogenošću učeničke populacije.

Tematska sesija *Radikalizacija i terorizam* bila je posvećena aktuelnim društvenim problemima sa kojima se suočavaju, ili čije posledice trpe, sve države sveta. Dr Mark Littler (Hull Univerzitet, Ujedinjeno Kraljevstvo) je u saopštenju pod nazivom „Govoriti istinu o moći: Kvantitativni test preventivne strategije“ prisutne upoznao sa antiterorističkim programom britanske vlade pod nazivom PREVENT, koji počiva na četiri principa: preveniraj, goni, zaštititi i pripremi. Ovaj program je zasnovan na koordinisanoj akciji svih službi, institucija i organizacija, na svim nivoima, sa ciljem otkrivanja svih faktora rizika od terorističkih napada, od nasilne radikalizacije i biranja meta napada, do reagovanja na sam napad. Dr Littler je ukazao da je ovaj program predmet brojnih kritika, koje su zanemarile činjenicu da on može biti vrlo efikasan u identifikovanju i blagovremenoj zaštiti onih koji su u riziku od viktimizacije od strane radikalnih religijskih grupacija.

U nastavku ove tematske sesije dr Johann Endres (Kriminološka služba bavarskog pravosuđa, Nemačka) i prof. dr Mark Stemmler (Friederich-Alexander Univerzitet, Nemačka), u svom izlaganju na temu „Mogućnosti islamističke radikalizacije među mladim nemačkim osuđenim licima“, su osvrnuli na ulogu zatvorske kazne u prevenciji usvajanja radikalnih i ekstremnih religijskih shvatanja kod muslimanskih osuđenika u nemačkim zatvorima. U vezi sa tim, dr Endras i profesor Stemmler su istakli da tradicionalna socijalizacija u duhu islamske religije može biti, a često i jeste, uzrok socijalne izolacije Muslimana „na slobodi“. Međutim, istovremeno ima efekat protektivnog faktora za one Muslimane koji se nalaze na izdržavanju kazne zatvora, gde su izolovani od uticaja ekstremista i žive u skladu sa prihvatljivim postulatima islama.

Tematsku sesiju pod nazivom *Prinudni brakovi i nasilje motivisano čašću* otvorile su mr Isabelle Brantl i prof. dr Yvette Völschow (Vechta Univerzitet,

Nemačka) svojim izlaganjem na temu „Prinudni i rani brakovi u Evropi: značaj roda, etničke pripadnosti i uzrasta za preventivne aktivnosti“. Mr Brantl i dr Völschow su prisutne upoznale sa problemom prinudnih i maloletničkih brakova u Evropi. One su istakle da prinudne brakove treba posmatrati kao oblik rodno zasnovanog nasilja s obzirom da su mlade, u većini slučajeva, maloletnice i devojčice izložene različitim formama partnerskog nasilja. Kao oblik rodno zasnovanog nasilja, prisutan uglavnom u populaciji etničkih manjina i imigranata, prinudni brakovi su, usled izbegličke krize, postali ozbiljan problem u Evropi. U vezi sa tim, mr Brantl i profesorka Völschow su istakle potrebu ozbiljnijeg bavljenja problemom prinudnih i maloletničkih brakova od strane evropskih zvaničnika.

U nastavku ove tematske sesije, u izlaganju pod naslovom „Preispitivanje kulturološkog tumačenja nasilja nad ženama motivisanog čašću od strane stručnjaka za porodično nasilje: Implikacije za praksu“ dr Rebecca Kaur (Manchester Univerzitet, Ujedinjeno Kraljevstvo) prisutne je upoznala sa problemom nasilja nad ženama motivisanog čašću u Zapadnoj Evropi. Na osnovu rezultata kvalitativnog istraživanja na uzorku stručnjaka koji se bave zaštitom žrtava nasilja u porodici, dr Kaur je istakla da pristup evropskih zvaničnika, koji rodno nasilje motivisano čašću tretiraju isključivo kao kulturološki problem, u praksi otežava primenu podrške orijentisane na žrtvu. Imajući u vidu taj problem, dr Kaur je svoje izlaganje zaključila konstatacijom da je neophodna rigoroznija i sveobuhvatnija edukacija svih stručnjaka i zvaničnika na teritoriji Zapadne Evrope.

Tematska sesija *Rezultati anketa o viktimizaciji u Evropi* bila je posvećena različitim viktimološkim pitanjima. Fizički atraktivan izgled, kao faktor rizika viktimizacije adolescenata, bio je predmet izlaganja prof. dr Jukka-e Savolainen (Michigan Univerzitet, SAD), dr Noora-e Ellonen (Tampere Univerzitet, Finska) i doc. dr Jonathan-a Brauer (Indiana Univerzitet, SAD). Profesor Savolainen, dr Ellonen i docent Brauer su u svom izlaganju na temu „Fizička atraktivnost i nasilna viktimizacija u nacionalnom uzorku adolescenata“ predstavili deo rezultata nacionalne ankete o viktimizaciji u Finskoj, realizovane na uzorku od 11364 adolescenata. Rezultati istraživanja su pokazali da su izuzetno fizički atraktivni adolescenti i adolescentkinje izloženi povećanom riziku od viktimizacije seksualnim i neseksualnim nasiljem, dok takva veza nije utvrđena kod različitih oblika nenasilne viktimizacije.

U nastavku ove tematske sesije, u svom izlaganju pod nazivom „Faktori rizika za viktimizaciju seksualnim nasiljem u Nemačkoj i njihov značaj za pre-

venciju“, doc. dr Deborah F. Hellmann (Osnabrück Univerzitet, Nemačka) i dr Soeren Kliem (Kriminološki istraživački institut, Nemačka) su predstavile rezultate nemačke ankete o viktimizaciji, koju je na uzorku od 4450 žena realizovao Kriminološki istraživački institut iz Hanovera 2011. godine. Docentkinja Hellmann i dr Kliem su ukazale na porast viktimizacije rodno zasnovanim nasiljem među razvedenim ženama sa iskustvom viktimizacije seksualnim i fizičkim nasiljem u detinjstvu, a koje nisu znale da je silovanje u braku u Nemačkoj kažnjivo kao i bilo koji drugi oblik silovanja. Ovim istraživanjem je potvrđeno da viktimizacija fizičkim i seksualnim nasiljem u detinjstvu, kao i status udovice, razvod ili razdvojenost od partnera, povećavaju rizik od viktimizacije seksualnim nasiljem u odraslom dobu za 17% procenata.

Mr Lorenz Biberstein i prof. dr Martin Killias (Killias istraživačka i savetodavna grupa, Švajcarska) su u svom izlaganju pod nazivom „Osnovni rezultati Ankete o viktimizaciji realizovanoj 2015. godine u Švajcarskoj“ predstavili rezultate švajcarske nacionalne ankete o viktimizaciji. Rezultati ove ankete su pokazali trend opadanja većine kriminalnih ponašanja, što je u skladu i sa zvaničnim evidencijama o kriminalitetu, uz istovremeni porast zadovoljstva građana radom policije i njihovog osećaja sigurnosti. Ova tematska sesija je završena izlaganjem dr Diana-e Willems (Nemački institut za mlade, Nemačka) pod nazivom „Iskustvo viktimizacije mladih u Nemačkoj: Novi rezultati istraživanja“. Dr Willems je prisutne upoznala sa rezultatima AID: A-studije o odrastanju u Nemačkoj kojom je, između ostalog, ispitivana i viktimizacija i delinkvencija mladih koji žive i odrastaju u ovoj državi. Fokus izlaganje dr Willems bio je na faktorima rizika i protektivnim faktorima za viktimizaciju mladih. Na samom kraju svog izlaganja dr Willems se osvrnula na značaj podrške mladima koji su žrtve različitih oblika nasilja. Ona je zaključila da najveći značaj ima neformalna podrška članova porodice i vršnjaka, dok formalna institucionalna podrška i savetovanje imaju neznatnu ulogu u oporavku mladih žrtava nasilja.

Seksualno nasilje nad decom bilo je tema jedne od tematskih sesija. Izlaganje Virginia-e Soldino i prof. dr Javier-a Guardiola-García (Valencia Univerzitet, Španija) pod nazivom „Kriminološke implikacije prestupa u vezi sa dečijom pornografijom u Španiji“ bilo je posvećeno dečijoj pornografiji u Španiji sa aspekta učinilaca i njihovog kažnjavanja. Soldino i profesor Guardiola-García su nastojali da razreše dilemu ima li smisla kažnjavati svako posedovanje pornografskih sadržaja na kojima su maloletnici, imajući u vidu da španski zakonodavac ne predviđa inkriminaciju moralne izopačenosti i seksu-

alnih perversija *per se*. U vezi sa tim, autori su ukazali da nalazi novijih istraživanja pokazuju značajne razlike između registrovanih prestupnika koji su izvršili kontaktno seksualno krivično delo nad detetom i učinilaca optuženih zbog posedovanja dečije pornografije. Svoje izlaganje su zaključili konstatacijom da nedostatak specijalizovanih i validiranih instrumenata za procenu korisnika dečije pornografije zahteva realizaciju što većeg broja istraživanja u cilju iznalaženja indikatora za njihovu procenu. To bi omogućilo dolaženja do naučno potvrđenih saznanja o razlikama u odnosu na druge seksualne prestupnike.

Sledeća konferencija Evropskog udruženja za kriminologiju, koja nosi naziv *Challenging 'Crime' and 'Crime Control' in Contemporary Europe* (Izazovi za 'kriminalitet' i 'kontrolu kriminaliteta' u savremenoj Evropi) održaće se u Cardiff-u (Vels, Ujedinjeno Kraljevstvo) od 13. do 17. septembra 2017. godine, a više informacija o predstojećoj konferenciji može se pronaći na internet stranicama Evropskog udruženja za kriminologiju: www.esc-eurocrim.org i organizatora konferencije, Univerziteta u Cardiff-u: www.eurocrim2017.com.

LJILJANA STEVKOVIĆ

TEMIDA
2017, vol. 20, br. 1, str. 129-134
ISSN: 1450-6637

CHRISTINE E. MURRAY, ALLISON CROWE

Overcoming the Stigma of Intimate Partner Abuse

(Prevazilaženje stigme zbog intimnog partnerskog nasilja)
Routledge, New York, London, 2017, str. 246

Knjiga *Overcoming the Stigma of Intimate Partner Abuse* (Prevazilaženje stigme zbog intimnog partnerskog nasilja), autorki Christine Murray i Allison Crowe, bavi se pitanjima srama i stigmatizacije, koji okružuju osobe koje su bile izložene nasilju od strane intimnog partnera. Knjiga pokreće vrlo važnu temu koja se odnosi na celishodnost aktivnog rada na prevazilaženju stigme, koja je česti pratilac partnerskog nasilja, i nudi različite perspektive razumevanja stigmatizacije, njenog uticaja na preživjele i ukazuje na snagu, snalažljivost i otpornost žrtava i preživelih u procesu prevazilaženja. Ova knjiga prikazuje prirodu i dinamiku odnosa u nasilnoj partnerskoj vezi, reakciju zajednice i društva na nasilje, kao i osećanja, razmišljanja i aktivitet žrtava u cilju prevazilaženja nasilja i stigmatizacije.

Autorke su organizovale ovu knjigu u tri dela u okviru kojih postoji deset poglavlja. U prvom poglavlju, koje nosi naziv *Razumevanje nasilnih veza* autorke se bave definisanjem intimnog partnerskog nasilja, njegovom dinamikom, oblicima, kao i pitanjima koja se tiču odnosa moći u intimnoj partnerskoj vezi. U ovom poglavlju autorke daju osnovne informacije o dva

istraživanja na kojima se bazira ova knjiga. Ova dva istraživanja sprovedena su u okviru većeg istraživačkog projekta koji se bavio ispitivanjem stigmatizacije koja prati intimno partnersko nasilje. Glavni cilj istraživanja bio je dolaženje do podataka o intimnom partnerskom nasilju i nastajanju i prevazilaženju stigme. U okviru prvog istraživanja intervjuisano je 12, a u okviru drugog 123 žene žrtve partnerskog nasilja sa kojima su vođeni dubinski intervjui koji su kasnije kvalitativno obrađivani. Intervjuisane su punoletne žene koje su bile u makar jednoj vezi u kojoj je intimni partner bio nasilan prema njima. Autorke u knjizi daju samo najosnovnije podatke o metodologiji istraživanja i upućuju čitaoce na svoje naučne radove u okviru kojih su se detaljnije pozabavile metodologijom i rezultatima istraživanja. U okviru intervjua, žrtve intimnog partnerskog nasilja su pitane kojim oblicima partnerskog nasilja su bile izložene, kakav je bio odgovor okruženja na to nasilje i kakav je bio proces oporavka i prevazilaženja stigmatizacije. Žene koje su učestvovalе u ovom istraživanju podelile su vrlo intimne priče sa svešću da bi one mogle poslužiti za podizanje svesti o problemu partnerskog nasilja i da bi mogle pomoći drugim ženama koje se nađu ili se nalaze u sličnoj situaciji.

Drugo poglavlje pod nazivom *Dodatna složenost stigme* bavi se konceptom stigme, njenim nastajanjem u kontekstu partnerskog nasilja, njenim elementima, negativnim emocijama koji je prate, gubitkom socijalnog statusa i kontrole nad životom, kao i njenim konsekvencama (intrapersonalnim i interpersonalnim). U ovom poglavlju razmatra se i stigmatizacija žrtava intimnog partnerskog nasilja od strane profesionalaca prilikom njihovog obraćanja za pomoć i podršku. Prema mišljenju autorki, do stigmatizacije od strane profesionalaca dolazi jer pojedine osobe koje rade u institucijama kojima se žrtve partnerskog nasilja obraćaju nemaju dovoljno senzibiliteta za ovu problematiku, nemaju dovoljno iskustva i nisu prošle adekvatne obuke.

Stigma u funkciji zloupotrebe: Kako nasilnici održavaju stigmatu je naziv trećeg poglavlja ove knjige u okviru kojeg se analiziraju delovi intervjua sa žrtvama koji se odnose na kontrolne taktike koje koriste nasilnici, kao i na strategiju nasilnika da iskoriste stigmatizaciju viktimiziranih osoba za kontinuirano emotivno nasilje i ucenu. Kroz analizu intervjua autorke su pokazale kojim su sve oblicima nasilja izložene žene u partnerskoj vezi, kakvim se metodama služe nasilnici, ali i kako zajednica osudom, okrivljavanjem i etiketiranjem dovodi ove žene u težak položaj i dodatno otežava njihovu već lošu poziciju. Kontrolne taktike, poput izolacije, okrivljavanja i ponižavanja, nasilnici

koriste kao moćno oružje protiv žrtava, koje je usmereno ka tome da se uruši samopoštovanje. Ove kontrolne taktike su veoma povređujuće za žrtve, jer dolaze od osoba od kojih se očekuje ljubav, poverenje i podrška. Pored toga, nasilnici krive žrtvu za situaciju u kojoj se nalazi i „prave je ludom“. Nasilnici u javnosti pokazuju drugačije lice te je žrtvi teško da progovori o nasilju kojem je izložena, jer se plaši nepoverenja, osude i stigmatizacije. Na kraju ovog poglavlja autorke ističu da bolje poznavanje ponašanja nasilnika i kontrolnih taktika koje oni koriste može pomoći profesionalcima da adekvatno reaguju kada im se obrate žrtve intimnog partnerskog nasilja.

Četvrto poglavlje, koje nosi naziv *Stigma iznutra: Kada stigma postane internalizovana* bavi se procesom internalizacije stigme, koji vodi ka tome da se negativne poruke, koje žrtve dobijaju od strane nasilnika, zajednice, a ponekad i od profesionalaca, „pounutre“, što rezultira time da žrtve okrivljuju sebe za nasilje kojem su izložene, urušavaju pozitivnu sliku o sebi i, na taj način, ostaju zaglavljene u nasilnom kontekstu. U ovom delu knjige opisan je ceo proces internalizacije stigme, od spolja ka unutra, kao i značaj podrške u ovoj najosetljivijoj fazi suočavanja žrtava sa realnošću.

U okviru petog poglavlja koje nosi naziv *Kako stigma utiče na žrtve i preživele kada traže pomoć* autorke Christine Murray i Allison Crowe bave se stigmatizacijom žrtava intimnog partnerskog nasilja od strane njihovih porodica, prijatelja i najbližeg okruženja. Pored toga, u ovom delu se autorke detaljnije bave stigmatizacijom žrtava intimnog partnerskog nasilja od strane osoba koje rade u pravosuđu, policiji i zdravstvenim institucijama, ali i od strane ljudi iz religijskih i nevladinih organizacija. U ovom poglavlju autorke navode delove intervjuja koji pokazuju na koje sve načine su žrtve bile stigmatizirane od strane ljudi iz ovih organizacija i institucija. Autorke zaključuju da je svima njima zajedničko da su lična ubeđenja i vrednosni sistem bili prepreka da adekvatno postupaju, te da je potrebno edukovati ih i raditi na njihovim stavovima.

I u narednom poglavlju, *Stigma u društvu: Stereotipi o nasilnicima i žrtavama na društvenom nivou*, autorke se bave predrasudama i stereotipima pojedinaca, zajednice i užeg i šireg socijalnog miljea, vezanim za intimno partnersko nasilje. Pod sintagmom ‘socijalna stigma’ autorke podrazumevaju ponašanje i odgovor zajednice na intimno partnersko nasilje. Pre svega, to se odnosi na stereotipe o tome ko može a ko ne može da bude izložen nasilju, o tome koliko je žrtva doprinela nasilju, o okrivljavanju žrtve zbog toga što nije napustila nasilnika, o tome da o nasilju ne treba da se priča javno i slično.

Autorke ističu da postojanje društvenih normi „boji“ percepciju partnerskog nasilja i kreira diskurs koji pruža plodno tle za pojavu i opstajanje nasilja nad ženama. Primera radi, postojanje religijskih i kulturoloških normi doprinosi nasilju nad ženama, jer stvara kontekst u kome je dozvoljeno učiniocu da bude nasilan prema ženi, a pritom je zabranjeno ženi da o tome priča ili da prijavi nasilje. Pored toga, autorke se u ovom poglavlju bave stigmatizacijom žrtava intimnog partnerskog nasilja od strane medija. Autorke ističu da se stigmatizacija žrtava partnerskog nasilja od strane medija ogleda u lošem, iskrivljenom i neetičnom izveštavanju u slučajevima partnerskog i porodičnog nasilja, koje je često vođeno i inspirisano senzacionalizmom.

Sedmo poglavlje *Odgovornost počinioca za nasilje i održavanje stigme* se bavi nasilnicima, odnosno njihovom odgovornošću za delo koje su učinili i razlozima koji doprinose da oni izbegnu posledice za svoje delo, što dodatno otežava žrtvinu situaciju. Govoreći o tome kako se može desiti da nasilnici izbegnu odgovornost za ono što su učinili, autorke kao čest razlog navode to što ljudi koji znaju za postojanje nasilja u njihovoj blizini nisu spremni da ga prijave ili da pomognu žrtvama iz straha od nasilnika. Isto tako, dešava se da se nasilnici drugačije ponašaju u javnosti, ostavljajući utisak dobrih osoba i da niko osim žrtve ne zna za nasilje koje se dešava. Jedan od razloga neprijavljivanja nasilnika od strane komšija je i stereotip koji postoji među ljudima da je partnersko nasilje intimna stvar i da niko ne treba da se meša u taj odnos. Autorke se u nastavku ovog poglavlja bave programima za zaštitu žrtava intimnog partnerskog nasilja, kao i programima usmerenim na rad sa učiniocima u cilju sprečavanja vršenja nasilja. Između ostalog, autorke se bave značajem individualne i bračne terapije, kao i drugim programima koji postoje u Sjedinjenim Američkim Državama, a koji u svom fokusu imaju rad i sa žrtvama i sa učiniocima.

Sam naziv osmog poglavlja ove knjige, *Nije tvoja krivica*, govori o tome da je prvi i najvažniji korak u procesu prevazilaženja stigme da žrtva shvati da ona nije kriva za to što joj se dešava i da nije doprinela nasilju kojem je izložena. Autorke se ponovo osvrću na to da je čest slučaj da žrtve internalizuju stigmatu i da misle da su na neki način one krive za nasilje koje im se događa. Upravo je shvatanje da nisu krive prvi korak u procesu oporavka i prevazilaženja traume. Sa tim shvatanjem je kasnije povezana i percepcija da se njima može pomoći da izađu iz „spirale“ nasilja i da ponovo povrate kontrolu nad svojim životom. U ovom poglavlju autorke su opisale strategije koje se koriste za prevazilaženje internalizovane stigme koje su usmerene na preokviravanje i

kognitivno restrukturiranje kod žrtava. Sa žrtvom se radi na promeni negativnih razmišljanja, kao i na porukama koje ona upućuju sebi (self-talk). U nastavku poglavlja, autorke se bave psihološkim procesima, na interpersonalnom i intrapersonalnom planu, koji dovode do „tačke preokreta“ posle koje se može govoriti o tome da je žrtva na dobrom putu prevazilaženja stigmatizacije.

U narednom, pretposlednjem poglavlju, koje nosi naziv *Stvaranje odgovarajućeg sistema za žrtve i preživele koji traže pomoć* akcenat je na tome da su promene svesti moguće, i to ne samo promena svesti pojedinaca (žrtve) o nasilju u intimnoj partnerskoj vezi, nego i zajednice i društva u najširem smislu. Kreiranje sistema koji bi se na adekvatan način bavio pitanjem nasilja u intimnoj partnerskoj vezi je nešto na čemu treba raditi sve vreme. Takav sistem, koji bi podrazumevao rad na prevenciji, podršci i zaštiti, doprineo bi sprečavanju javljanja stigmatizacije koja često okružuje žrtve. Autorke knjige, kroz prikazivanje delova intervjua sa žrtavama koje su preživele intimno partnersko nasilje, pokazuju da su sve one prošle sličan put, na kome su često krivile sebe i bivale okrivljene od drugih. Autorke daju preporuke koje se odnose na adekvatno reagovanje onih kojima se žrtve javljaju u slučajevima partnerskog nasilja, a koje treba da se bazira na prihvatanju osobe, njenom neosuđivanju i pažljivom sagledavanju njenih potreba i njene celokupne situacije. Preporuke se odnose na to da se žrtvama partnerskog nasilja obezbedi praktična pomoć, koja će doprineti osećanju sigurnosti, da se žrtve tretiraju sa poštovanjem, da se razvije dobra saradnja sa drugim institucijama i pojedincima koji rade sa žrtvama partnerskog nasilja, da se profesionalci usmeravaju da rade na promeni svojih ubeđenja i stavova, koji mogu da vode lošem reagovanju, i da se uključuju u edukacije koje će im pomoći da bolje razumeju sebe, ali i dinamiku partnerskog nasilja. Na kraju poglavlja, autorke se bave snagom i značajem nestigmatizirajuće podrške za žrtve intimnog partnerskog nasilja.

U poslednjem poglavlju ove knjige pod nazivom *Završetak stigme koja prati intimno partnersko nasilje* autorke se bave ključnim pitanjima koja se tiču prevazilaženja stigme, sumirajući ono što je rečeno u prethodnim poglavljima i ističući značaj najvažnijih aktera društva u procesu suzbijanja partnerskog nasilja. Autorke stavljaju fokus na značaj zajednice i njenu odgovornost u procesu prevazilaženja stigme i smatraju da je to jedan od najvažnijih ciljeva. Na kraju, autorke ističu da primeri i priče koje su iznete u knjizi mogu biti snažan podstrek i pozitivna poruka svim žrtvama da je moguće izaći iz „spirale“ nasilja i prevazići stigmatu koja to nasilje prati.

Preporučio bih ovu knjigu svima koji se bave, sa teorijskog i praktičnog nivoa, temom intimnog partnerskog nasilja. Ovu knjigu bi trebalo da pročita svako ko se u svakodnevnom radu susreće sa žrtvama intimnog partnerskog nasilja, jer mu može biti od velike koristi i dobar vodič u radu. Pored toga, ovu knjigu preporučujem svim psiholozima, kriminolozima, viktimolozima i pravnicima, kao i studentima društvenih i humanističkih nauka, jer im može dati vredne informacije i saznanja o intimnom partnerskom nasilju. Konačno, iskustva žena koje su bile izložene nasilju u partnerskom odnosu, koja su prikazana u ovoj knjizi, kao i zapažanja autorki, mogu biti od velike koristi osobama koje se nalaze u sličnim situacijama i ova knjiga im može pomoći da prevaziđu situaciju u kojoj su se našle. Shodno tome, knjiga *Prevazilaženje stigme zbog intimnog partnerskog nasilja*, autorki Christine Murray i Allison Crowe, predstavlja riznicu saznanja i siguran sam da će, svima koji je pročitaju, pomoći da nadgrade znanje o ovoj važnoj temi i važnom i kompleksnom društvenom fenomenu.

BEJAN ŠAĆIRI

Poziv na saradnju i pretplatu

Časopis *TEMIDA* je naučni časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu. Časopis objavljuje naučne i stručne radove i prikaze domaćih i stranih autora i autorki koji za svoj predmet imaju problem žrtava kriminaliteta, rata, kršenja ljudskih prava i drugih oblika stradanja (sa posebnim naglaskom na probleme žena, dece, manjinskih grupa, osoba sa invaliditetom i drugih kategorija koje su posebno izložene viktimizaciji), strah od kriminaliteta, kršenje ljudskih prava u zatvoru i u krivičnom postupku, prevenciju viktimizacije i slično. Posebna pažnja posvećuje se svim oblicima rodno zasnovanog nasilja, kao i drugim aspektima ostvarivanja rodne ravnopravnosti. Svaki broj je tematski koncipiran, ali se objavljuju i tekstovi van određenih tema.

Teme za 2017. godinu su: Broj 2: **Različiti aspekti viktimizacije: Savremeni ratovi, terorizam i migracija** (rok za predaju radova je 10. jun 2017. godine); Broj 3: **Žrtve i mediji** (rok za predaju radova je 10. septembar 2017. godine). Članci van ovih tema mogu biti predati Redakciji bez obzira na navedene rokove.

Časopis *TEMIDA* je dostupan u režimu otvorenog pristupa. Članci objavljeni u časopisu mogu se besplatno preuzeti sa internet stranice Viktimološkog društva Srbije (<http://www.vds.org.rs/TemidaMenu.htm>) i koristiti u skladu sa licencom Creative Commons 3.0 Srbija (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/rs/>).

TEMIDA je referisana u **DOAJ** (Directory of Open Access Journals), **EBSCO** istraživačkoj bazi i uvrštena je u Emerging Sources Citation Index (**ESCI**), novu ediciju Web of Science.

TEMIDA objavljuje radove napisane na srpskom i engleskom jeziku.

TEMIDA koristi **dvostruko slepo (anonimno) recenziranje**.

Kada je rukopis prihvaćen za objavljivanje, **autori prenose autorska prava na izdavača**.

Molimo vas da svoj rukopis pripremite prema tehničkim uputstvima koja se nalaze u ovom dokumentu.

Radovi se dostavljaju u elektronskom obliku, na e-mail vdsrbija@gmail.com ili temida.vds@gmail.com, ili na adresu uredništva, uz obavezan elektronski zapis na CD.

Prilikom dostavljanja rada, autori i autorke su dužni da dostave i **potpisanu izjavu** kojom potvrđuju da su upoznati sa uputstvima za autore i obavezama autora definisanim u **Uređivačkoj politici časopisa Temida** (dostupo na <http://vds.org.rs/TemidaUredjivackaPolitika.htm>), te da su se istih pridržavali prilikom pripreme rukopisa. Tekst izjave autora dostupan je na <http://vds.org.rs/TemidaUputstvaZaAutore.htm>. Izjavu autora dostaviti elektronskim putem (skeniranu) ili putem pošte (originalnu verziju) na adresu uredništva.

Pristigli radovi se ne vraćaju. Radove koji ne zadovoljavaju kriterijume časopisa u pogledu teme rada, strukture rada i pravila citiranja, redakcija neće uzeti u razmatranje, niti će poslati na recenziranje.

Tehnička uputstva autorkama i autorima članaka

1. Članak pripremiti pomoću računarskog programa za obradu teksta Microsoft Word u fontu **Times New Roman, latiničnim pismom, veličina fonta 12, na srpskom ili engleskom jeziku.**
 2. **Obim članka:** do **20 strana** kucanog teksta duplog proreda.
 3. **Prva stranica rukopisa** treba da sadrži sledeće:
 - 3.1 **Naslov rada.** Naslov treba da precizno ukaže na predmet izlaganja/analize u tekstu.
 - 3.2 **Ime i prezime autora/autorke.** Odmah iza prezimena autora (na prvoj stranici) otvoriti fusnotu u kojoj treba dati zvanje autora, naziv institucije u kojoj autor radi, državu (ukoliko je autor iz inostranstva) i e-mail. U slučaju koautor-skih radova, navesti podatke za svakog koautora/koautorku posebno.
Primer: Petar PETROVIĆ*
 - 3.3 **Apstrakt.** Apstrakt dužine **do 150 reči** je kratak i jasan prikaz predmeta koji se izlaže/analizira u tekstu. U apstraktu moraju da budu jasno navedeni predmet i cilj rada, osnovne teme koje će u radu biti izložene i glavni zaključci.
 - 3.4 **Ključne reči.** Iza apstrakta navesti 4-5 ključnih reči. Ključne reči su termini ili fraze koje najbolje opisuju sadržaj članka. Molimo Vas da koristite ključne reči koje mogu da se koriste za indeksiranje i pretragu članaka (na primer, s osloncem na listu ključnih reči Web of Science).
 4. **Struktura rukopisa:** Tekst rukopisa trebalo bi da sadrži sledeće celine:
 - 4.1 Za radove u kojim se iznose nalazi empirijskog istraživanja: uvod, metodološki okvir istraživanja, rezultati i diskusija, zaključak.
 - 4.2 Za radove koji su pretežno teorijske prirode: uvod, glavni deo strukturiran u najmanje dva poglavlja i zaključak.
 5. U uvodu rada moraju biti jasno navedeni predmet, cilj i struktura rada.
 6. Podnaslove odeljaka u tekstu dati bez numeracije u sledećem obliku:

Naslov odeljka (Times New Roman, 12, Bold)
 Podnaslov 1 (Times New Roman, 12, Italic)
 Podnaslov 2 (slovo abecede u poluzagradi, Times New Roman, 12, Regular)
Primer: **Službe koje pružaju pomoć žrtvama**
 Kategorije korisnika
 a) Žene i deca
- Ne preporučuje se upotreba podnaslova ispod trećeg nivoa.
7. **Zahvalnice:** Ukoliko ih ima, zahvalnice treba staviti u fusnotu odmah iza naslova rada ili u poseban odeljak, iza osnovnog teksta, a pre popisa literature.
 8. Ako je rad, u prethodnoj verziji bio izložen na skupu u vidu usmenog saopštenja (pod istim ili sličnim naslovom), podatak o tome treba da bude naveden u posebnoj napomeni, po pravilu pri dnu prve strane rada.
 9. Koristiti **harvardski sistem citiranja**. Na kraju citata u tekstu otvoriti zagradu i u njoj upisati prezime autora, godinu objavljivanja i broj strane.
Primer: (Christie, 2005: 28).

* Dr Petar Petrović je docent na Fakultetu...u Beogradu. E-mail: petar@primer.net

Kada ima dva ili tri autora, prezimena autora odvojiti zapetom (npr. Boom, Kuipers, 2012).

Kada ima više od tri autora, navesti prezime prvog autora uz dodatak „i dr.” (npr. Shapland i dr., 2009).

U slučaju da dva autora imaju isto prezime, navesti i prvo slovo njihovih imena (npr. H. Jones, R. Jones, 2003).

Kada se navodi sekundarni izvor, potrebno je napisati „prema” (npr. Ćopić prema Nikolić-Ristanović, 2011).

Ukoliko se navodi više radova različitih autora u istoj zagradi potrebno ih je razvojiti znakom tačka i zapeta (npr. Dokmanović, 2011; Nikolić-Ristanović, 2012). U tom slučaju radove poredati hronološki prema godini kada su objavljeni, počev od starijeg izdanja

10. **Napomene** (fusnote): U napomenama, odnosno fusnotama davati samo propratne komentare, članove zakona i Službene glasnike.

11. **Strana imena pisati izvorno**, ne transkribovati ih.

12. **Tabele, grafikoni i slike (fotografije):**

12.1 Tabele se pripremaju u WORD-u, a grafikoni u EXCEL-u. Tabele i grafikoni treba da budu jasni, što jednostavniji i pregledni. Naziv tabela pisati iznad tabele (Primer: Tabela 1. *Struktura viktimizacije prema polu*), a naziv grafikona ispod grafikona. Obavezno na odgovarajućem mestu u tekstu uputiti na tabelu ili grafikon (Primer: (Tabela 2) ili na Grafikonu 1...).

12.2 Slike (fotografije) moraju biti pripremljene za crno-belu štampu. Naziv slike pisati ispod slike.

13. Na kraju rukopisa obavezno priložiti **popis literature**. Navesti sve citirane bibliografske jedinice abecednim redom, prema prezimenu prvog autora. **U popisu literature ne sme biti bibliografskih jedinica koje se ne navode u tekstu rada, a moraju biti navedene sve jedinice koje se u radu pominju**, uključujući zakone, izveštaje i internet strane (koje idu u sekciju Internet izvori u okviru Literature). Poželjno je navođenje DOI broja za radove koji ovaj broj imaju. Bibliografska jedinica treba da sadrži sledeće:

Za knjige: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, naziv izdavača.

Primer: Milutinović, M. (1977) *Penologija*. Beograd: Savremena administracija.

Za poglavlja u knjizi: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naslov poglavlja, u: prvo slovo imena (urednika), prezime (urednika), skraćena oznaka uredništva (u zagradi), naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, naziv izdavača, broj prve i poslednje strane poglavlja.

Primer: Benton, T. (2006) Do we need rights? If so, what sort? U: L. Morris (ur.) *Rights: Sociological perspectives*. New York: Routledge, str. 21-36.

Za članke u časopisima: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naziv članka, naziv časopisa (kurzivom), broj i broj prve i poslednje strane članka.

Primer: Christie, N. (2005) Restorativna i retributivna pravda u kontekstu rata i ratnih zločina. *Temida*, 4, str. 27-32.

Za dokumenta preuzeta sa interneta pored internet strane upisati datum pristupa.

Primer: <http://webbrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=2>, stranici pristupljeno 5.10.2012.

Pre internet strane može stajati i ime autora (ako je poznat) kao i naslov teksta. U tom slučaju ispred internet strane dopisati – dostupno na:

Primer: Republički zavod za statistiku, dostupno na <http://webbrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=2>, stranici pristupljeno 5.10.2012.

Za zakone: pored naziva zakona napisati u kom je Službenom glasniku objavljen.

Primer: Zakon o krivičnom postupku, Službeni glasnik RS, br.58/04.

Za saopštenja sa naučnih skupova: prezime i prvo slovo imena autora, godina u zagradi, naslov rada, naziv konferencije (kurzivom), broj strane u knjizi apstrakata u zagradi, mesto izdanja, naziv izdavača.

Primer: Kelly, L. (2011) Violence against women and children in the national legislations of the EU member states: an overview of the research results. *Druga godišnja konferencija Viktimološkog društva Srbije – Žrtve kriminaliteta i žrtve rata: međunarodni i domaći kontekst, knjiga apstrakta* (str. 13). Beograd: Viktimološko društvo Srbije & Prometej.

Za članke iz novina: prezime i prvo slovo imena autora, godina i dan u zagradi, naslov teksta, naziv novina, broj strane.

Primer: Jovanović, A. (2012, 5. decembar) Otkriveni plagijati naučnih radova, Blic, str. 5.

Moguće je navesti i internet izdanje novina, kada se umesto strane stavlja – dostupno na, a zatim internet adresa stranice i datum pristupa stranici.

14. Na kraju rukopisa, nakon popisa literature, priložiti sledeće:

14.1 **Ukoliko je rad napisan na srpskom jeziku**, priložiti **naslov rada, rezime rada dužine do jedne kucane strane teksta 1.5 proreda i ključne reči na engleskom jeziku.**

14.2 **Ukoliko je rad pisan na engleskom jeziku**, priložiti **naslov rada, apstrakt i ključne reči na srpskom jeziku.**

Molimo Vas da vodite računa i da pravilno koristite intelektualnu svojinu drugih autorki i autora prilikom iznošenja navoda, rezultata istraživanja, ali i grafičkih prikaza iz njihovih tekstova. *Temida* podleže **kontroli na plagijarizam** i nalazi se u **DOI (Digital Object Identifier) bazi.**

Plagiranje, odnosno preuzimanje tuđih ideja, reči ili drugih oblika kreativnog izraza i predstavljanje kao svojih, predstavlja grubo kršenje naučne i izdavačke etike. Plagiranje može da uključuje i kršenje autorskih prava, što je zakonom kažnjivo.

Promena nekoliko reči iz rečenice originalnog autora ili autorka, kao i promena redosleda reči u njihovim rečenicama predstavlja plagijarizam ukoliko se taj autor ili autorka ne citiraju.

Kada se parafrazira neki deo teksta drugog autora ili autorka trebalo bi reprodukovati tačno značenje njihovih ideja, ali ih izraziti kroz sopstvene reči i drugačiju strukturu rečenica:

Primer: Nedovoljno dobri mehanizmi prepoznavanja su najverovatniji razlog malog broja zabeleženih žrtava starosti ispod 18 godina (Nikolić-Ristanović, 2009).

Isto pravilo važi i za slučaj da se pozivate na navode nekog istraživanja:

Primer: Istraživanje nasilja u porodici u Vojvodini pokazalo je da skoro svaka druga žena trpi psihičko nasilje (Nikolić-Ristanović, 2010).

Ukoliko je jedini način da izrazite navode drugog autora ili autorke doslovno citiranje njihovih reči, neophodno je da te rečenice stavite pod znake navoda, a da u zagradi pored imena autora / autorke i godine u kojoj je rad objavljen, navedete i broj strane na kojoj se te rečenice nalaze u njihovom tekstu:

Primer: Autorka navodi da „manji broj maloletnih žrtava verovatno više govori o slabim mehanizmima prepoznavanja“ (Nikolić-Ristanović, 2009: 255).

Tehnička uputstva autorkama i autorima prikaza

1. Prikaz pripremiti pomoću računarskog programa za obradu teksta Microsoft Word u fontu **Times New Roman, veličina fonta 12**, na **srpskom ili engleskom jeziku**.
2. **Obim prikaza:** do **6 strana** teksta duplog proreda.
3. Naslov prikaza treba da sadrži sledeće podatke:

Prikaz knjige: naziv u originalu, prevod naziva na srpski jezik u zagradi (ukoliko je naziv na stranom jeziku), naziv izdavača, mesto izdanja, godina izdanja i broj strana.

Prikaz skupa: naziv u originalu, prevod naziva na srpski jezik u zagradi (ukoliko je naziv na stranom jeziku), mesto i datum održavanja skupa.

Pretplata

Cena pojedinačnog štampanog primerka naučnog časopisa *Temida* iznosi 750 dinara. Pretplata na štampani primerak za 2017. godinu iznosi 3.000 dinara za pojedince i 10.000 dinara za institucije u Srbiji.

Cena pojedinačnog štampanog primerka naučnog časopisa *Temida* za inostranstvo je EUR 30. Za inostranstvo, pretplata na štampani primerak za 2017. godinu iznosi EUR 60 za pojedince i EUR 120 za institucije.

Cena pretplate obuhvata dostavljanje poštom primerka časopisa *Temida*. U vezi pretplate na naučni časopis *Temida* molimo Vas obratite se Redakciji časopisa.

Call for papers and subscription

TEMIDA is an academic journal on victimization, human rights and gender. It publishes scientific and professional articles and reviews of domestic and foreign authors devoted to problems of victims of crime, war, human rights' violation and other forms of suffering (particularly focusing on problems of women, children, minorities, disabled persons and other categories of vulnerable victims), fear of crime, violation of human rights in prison and during criminal procedure, prevention of victimization, etc. Special emphasis is on all forms of gender based violence, as well as on other aspects of gender equality. Every issue is thematic, but the journal publishes articles not specifically dedicated to specified themes as well.

Topics for 2017 are: No. 2 – **Multiple Faces of Victimisation: Contemporary Wars, Terrorism and Migration** (submission deadline: June 10, 2017); No. 3 – **Victims and the Media** (submission deadline: September 10, 2017). Contributions not specifically dedicated to these themes, as well as conference and book reviews, may be submitted irrespective of the indicated terms.

TEMIDA is an **Open Access journal**. Articles published in *TEMIDA* can be downloaded free of charge from the website of the Victimology Society of Serbia (<http://www.vds.org.rs/TemidaMenuEng.htm>) and used in accordance with the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Serbia (CC BY-NC-ND 3.0 RS) (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/rs/>).

TEMIDA is indexed in the **DOAJ** (Directory of Open Access Journals), **EBSCO** research database and has been accepted for coverage in the Emerging Sources Citation Index (**ESCI**), a new edition of the Web of Science.

TEMIDA is a **peer reviewed journal**, which uses **double blind (anonymous) review**.

Once the manuscript is accepted for publication, **authors shall transfer the copyright to the publisher.**

We would kindly ask you to prepare your manuscript in accordance to the technical instructions for authors.

Manuscripts should be submitted electronically on vdsrbija@gmail.com or temida.vds@gmail.com, or by post to the address of the Editorial board, including a CD.

The manuscript should be accompanied with the signed **Authors' statement**, confirming that authors have reviewed and complied with the relevant Instructions for authors and the authors' responsibilities defined in the **Editorial Policy of the journal Temida** (available at <http://vds.org.rs/TemidaUredjivackaPolitikaEng.htm>). The Author's statement can be downloaded from <http://vds.org.rs/TemidaUputstvaZaAutoreEng.htm>. Author's statement should be submitted either electronically (scanned version) or by post (original version) to the editorial address.

Submitted manuscripts will not be returned. Manuscripts which do not comply with the technical guidelines and criteria of the journal related to the topic, structure and the rules of quoting, will not be taken into consideration nor sent for the review.

Technical instructions for authors of articles

1. The manuscript should be prepared by Microsoft Word document and word processing software, using **Times New Roman, Latin script, font 12, in Serbian or English.**
 2. **Length of the manuscript:** Manuscripts should not exceed **20 pages** typed in double line spacing.
 3. **First page** should contain the following:
 - 3.1. **The title of the paper.** The title should clearly point to the subject of the paper.
 - 3.2. **Author's name and surname.** After the author's surname put the footnote that should contain academic title, the name of the institution where the author works, the country and an e-mail. In case of co-authored papers, please specify data for each co-author separately.
Example: Petar PETROVIĆ*
 - 3.3. **Abstract (summary).** The abstract should not exceed 150 words. It presents a short and clear overview of the subject of the paper. It must clearly state the problem and the aim of the paper, as well as the main topics that will be covered in the article and main conclusions.
 - 3.4. **Keywords.** After the abstract, please provide 4 to 5 keywords. Please use keywords that could be easily used for indexing and searching articles (e.g. referring to the list of keywords of the Web of Science).
 4. **Structure of the manuscript:** Text of the manuscript should contain following sections:
 - 4.1. For manuscripts that predominantly present empirical research results: introduction, research methodology, results and discussion, conclusion.
 - 4.2. For predominantly theoretical manuscripts: introduction, main part of the manuscript structured in at least two sub-chapters, and conclusion.
 5. In the introduction you should clearly state the problem, subject and the aim of the article, as well as the structure of the article.
 6. Subheadings should be written in the following way:
 - Paragraph heading** (Times New Roman, 12, Bold)
 - Sub-Heading 1* (Times New Roman, 12, Italic)
 - Sub-Heading 2 (alphabet letter in the bracket, Times New Roman, 12, Regular)
- Example: **Victim support services**
Categories of the users
a) Women and children

It is highly recommended not to use subheadings below the third level.

7. **Acknowledgments:** If any, acknowledgments should be given in a footnote after the title of the article or in the Acknowledgments section, after the text of the manuscript and before the list of the references.

* Dr Petar Petrović is docent at the Faculty... in Belgrade. E-mail: petar@example.

8. If the article was previously orally presented at the scientific meeting (under the same or similar title) this should be stated in a footnote at the first page of the article, after the title.

9. Please use the **Harvard referencing system**. At the end of citation you should open a bracket and give the author's surname, the year of publication and page number.

Example: (Christie, 2005: 28).

When there are two or three authors they should be separated with a comma (e.g. Boom, Kuijpers, 2012).

When there is more than three authors, after the surname of the first author add "et al." (e.g. Shapland et al., 2009).

In case that two authors share the same surname, add the first letter of their first name (e.g. H. Jones, R. Jones, 2003).

When a secondary source is cited, add "according to" (e.g. Ćopić according to Nikolić-Ristanović, 2011).

If there are multiple papers of different authors in the same bracket, they should be separated with a semicolon (e.g. Dokmanović, 2011; Nikolić-Ristanović, 2012). In that case the papers should be mentioned chronologically according to the year of publishing.

10. **Footnotes:** Footnotes should contain only brief accompanying comments, law articles and Official Gazettes.

11. **Foreign names should be written originally.**

12. **Tables, graphs and pictures (photos):**

- 12.1. Tables should be prepared in Word, and graphs in Excell. Tables and graphs should be clear, as simple as possible and easy to explore. The titles of the tables should be written above the tables (Example: Table 1. *Structure of victimization by gender*), and titles of the graphs below the graphs. Please make a reference to certain Tables and/or Graphs in the text (Example: (Table 2) or At the Graph 1...).

- 12.2. Pictures (photos) must be prepared for black-and-white printing. Titles of the pictures (photos) should be written below the picture (photo).

13. Enclose the **list of references (literature)** at the end of the manuscript. Please list all the references in alphabetical order, according to the first author's surname. **In the reference list there must not be bibliographic items that are not mentioned in the text, while there should be all items that are mentioned in the text**, including laws, reports and web pages (which go into a separate section called Internet sources within the References). A list of references should contain the following:

For books: surname and initials of the author, year of publication (in the bracket), title of the book (italic), place of publication and publisher.

E.g. Milutinović, M. (1977) *Penologija*. Beograd: Savremena administracija.

For book chapters: surname and initials of the author, year of publication (in the bracket), chapter title, In: initial, surname of the editor followed by ed. in the bracket, title of the book (italic), place of publication, name of publisher and the page numbers of the chapter.

E.g. Benton, T. (2006) Do we need rights? If so, what sort? In: L. Morris (ed.) *Rights: Sociological perspectives*. London and New York: Routledge, pp. 21-36.

For journal articles: surname and initials of the author, year of publication (in the bracket), title of the article, title of the Journal (italic) and page numbers of the article.

E.g. Christie, N. (2005) Restorativna i retributivna pravda u kontekstu rata i ratnih zločina. *Temida*, 4, pp. 27-32.

For documents accessed by internet: give the electronic address and the date you accessed the source.

E.g. <http://webzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=2>, page accessed 5.10.2012.

Prior to the web page there can be the author's name (if known) and the title of the text. In this case, in front of the web page write – available at:

E.g. Serbian Statistical Bureau, available at <http://webzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=2>, page accessed 5.10.2012.

For laws: next to the name of the law, mention the Official Gazette in which it was published.

E.g. Criminal Procedure Code, Official Gazzette, No. 58/04.

For conference papers: surname and initials of the author, year of publication (in the bracket), title, name of the conference (in italics), page number in the book of abstracts (in the bracket), place of publication, name of the publisher.

E.g. Kelly, L. (2011) Violence against women and children in the national legislations of the EU member states: an overview of the research results. *Druga godišnja konferencija Viktimološkog društva Srbije – Žrtve kriminaliteta i žrtve rata: međunarodni i domaći kontekst, knjiga apstrakta* (str. 13). Beograd: Viktimološko društvo Srbije & Prometej.

For magazine articles: surname and initials of the author, year and day of publication in the bracket, headline, newspaper name, page number.

E.g. Jovanović, A. (2012, 5.decembar) Otkriveni plagijati naučnih radova, Blic, p. 5.

It is possible to specify the web edition of the newspaper, when instead of the page you can write – available at: and then web site address and the date of accessing the site.

14. At the end of the manuscript, after the list of references, please provide the following:

14.1 **If the article is written in Serbian, please give the title, summary of the article that should not exceed one page typed in 1.5 line spacing and keywords in English.**

14.2 **If the article is in English, please provide the title, abstract and the keywords in Serbian.**

Please be sure to properly use the intellectual property of other authors during the presentation of statements, research results, and graphics from their texts. The journal *Temida* is a subject of **plagiarism control** and is located in the **Digital Object**

Identifier (DOI) Repository.

Plagiarism, where someone assumes another's ideas, words, or other creative expression as one's own, is a clear violation of scientific ethics. Plagiarism may also involve a violation of copyright law, punishable by legal action.

Changing a few words from the sentence of the original author, as well as changing the order of words in their sentences is plagiarism if the author is not cited.

When you paraphrase a text of another author you should reproduce the exact meaning of their ideas, but express them through your own words and with a different sentence structure:

E.g. Lack of good mechanisms of recognition is the most probable cause for the small number of identified victims under the age of 18 years (Nikolic-Ristanović, 2009).

The same rule applies in the case when you wish to refer to the assertion from another research:

E.g. The survey of domestic violence in Vojvodina has shown that almost every second woman suffered psychological abuse (Nikolic-Ristanović, 2010).

If the only way to express the assertions of another author is to quote their words, you must put these sentences in quotation marks, and indicate the page number on which these sentences are located in their text in the bracket next to the names of the authors and the year in which their paper was published:

E.g. The author states that „a smaller number of minor victims probably speaks more of a poor mechanism of identification“ (Nikolić-Ristanović, 2009: 284).

Technical instructions for authors of reviews

1. The review should be prepared by Microsoft Word document and word processing software, using **Times New Roman, Latin script, font 12, in Serbian or English.**
2. **Length of the review:** The review should not exceed **6 pages** typed in double line spacing.
3. The title of the review should include:
Book review: title of the book in original, translation of the book title in Serbian in the bracket (if the title is in foreign language), name of the publisher, place of publication, year of publication and number of pages.
Conference review: title of the conference in original, translation of the conference title in Serbian in the bracket (if the title is in foreign language), place and date of conference

Subscription

Price for single printed copy of scientific journal *Temida* is 750 RSD. Annual subscription for printed copy for 2017 is 3000 RSD for individuals and 10000 RSD for institutions in Serbia.

Price for single printed copy for abroad is 30 EUR. Annual subscription rate for printed copy for 2017 for abroad is 60 EUR for individuals and 120 EUR for institutions.

The subscription includes delivery of the copy of *Temida* by post. Regarding the subscription please contact the Editorial office.

CIP – Каталогизacija у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.98

TEMIDA : časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i
rodu / glavna i odgovorna urednica Vesna Nikolić-
Ristanović. – Srpsko izd. – God. 1, br. 1 (januar 1998) –
Beograd (Đure Jakšića 5) : Viktimološko društvo Srbije
: Evropski pokret u Srbiji, 1998. – (Beograd : Prometej).
– 24 cm

Četvromesečno. – Ogledni broj izašao 1997. godine

ISSN 2406-0941 (online izdanje)
ISSN 1450-6637 = Temida (Srpsko izd.)
COBISS.SR-ID 140099335